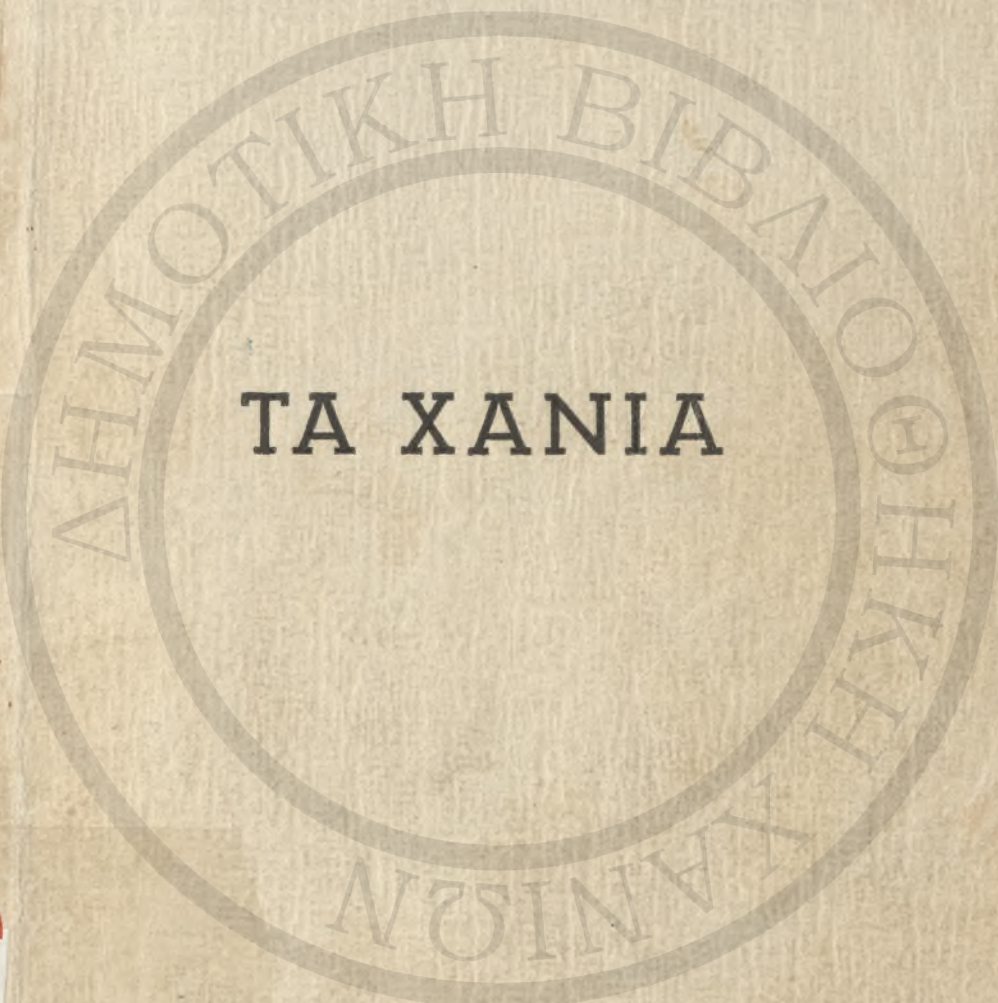

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΧΑΝΙΩΝ

“Ο ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ”

ΤΑ ΧΑΝΙΑ

ΧΑΝΙΑ 1968

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΧΑΝΙΩΝ
"Ο ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ,"

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
— ΧΑΝΙΩΝ —
ΑΔΕ. Σειρ. 3/853
Χρυσολ. 30-6-1969
Είδικότης. *Κοινοβ. Πρωτ.*
Αριθ. 919.959/102

ΤΑ ΧΑΝΙΑ

(ΟΠΩΣ ΤΑ ΕΙΔΑΝ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΞΕΝΟΙ
ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΑ 1900)

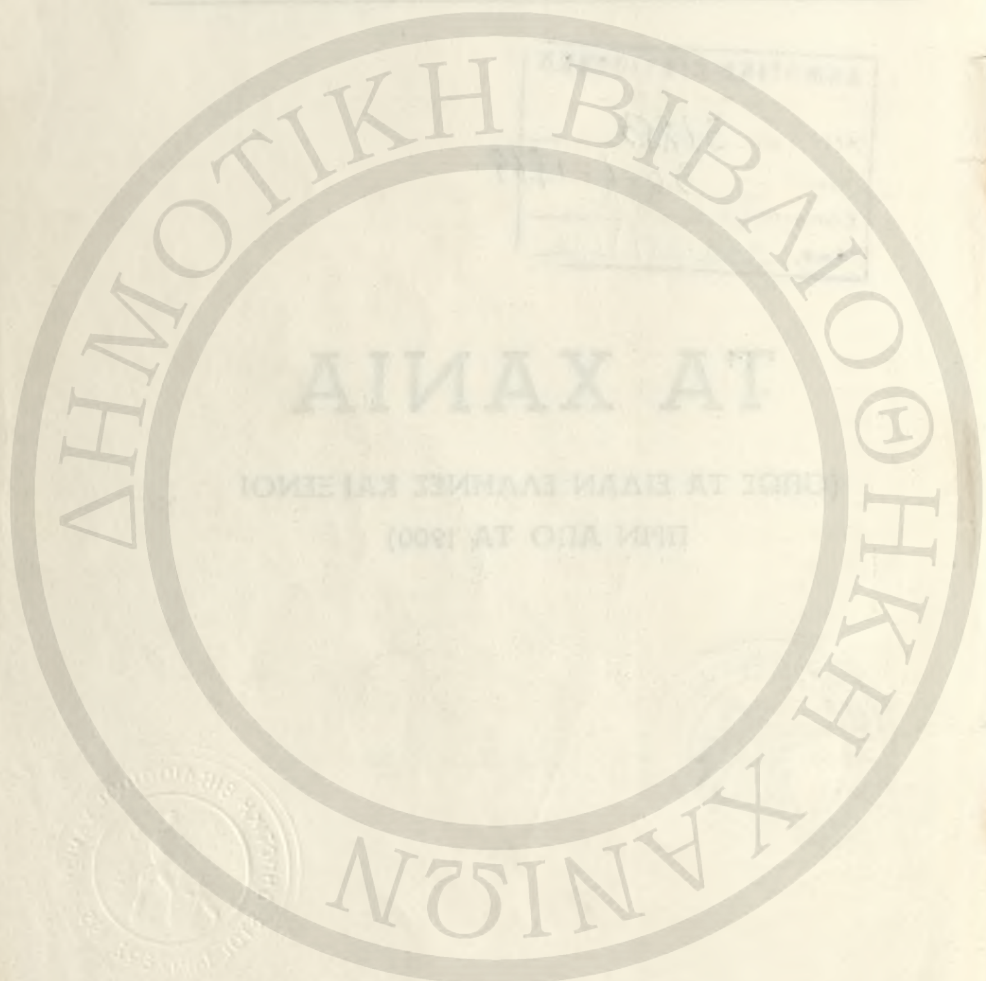

20.22
9
585 203

ΧΑΝΙΑ 1968

ΒΙΒΛΙΟΤΗΚΗ ΕΣΥΛΛΟΓΗΣ ΧΑΝΙΩΝ

Ο ΧΡΥΣΟΤΟΜΟΣ

ΧΑΝΙΑ 1988

ΣΗΜΕΙΩΜΑ

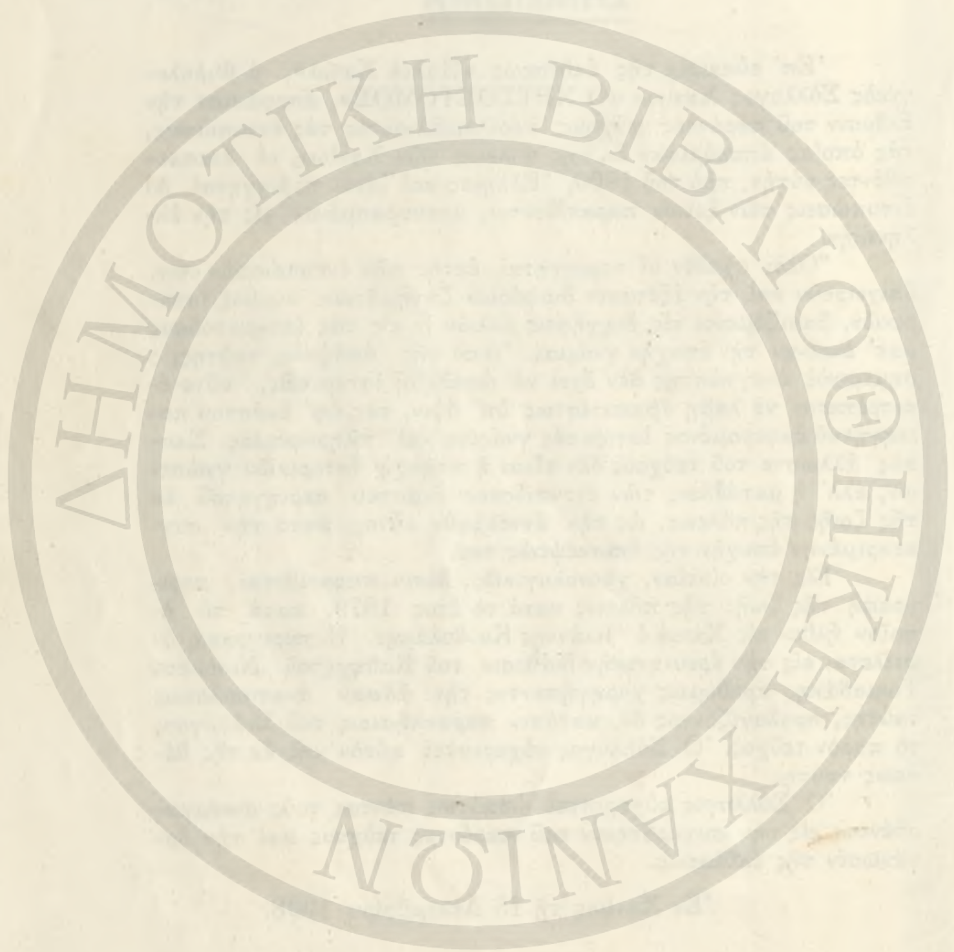
Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐκδόσεως «Παλιὰ Χανιά», ὁ Φιλολογικὸς Σύλλογος Χανίων «Ο ΧΡΥΣΟΣΓΟΜΟΣ», ἀπεφάσισε τὴν ἐκδοσιν τοῦ παρόντος τεύχους, περιλαμβανόντος τὰς ἐντυπώσεις, τὰς ὁποίας ἀπεκόμισαν ἐκ τῆς πόλεως τῶν Χανίων, οἱ ἐπισκεφθέντες αὐτήν, πρὸ τοῦ 1900, Ἕλληνες καὶ ξένοι περιηγηταί. Αἱ ἐντυπώσεις τῶν ξένων παρατίθενται, μεταφρασμένοι εἰς τὴν ἑλληνικὴν.

Ὅλοι σχεδὸν οἱ περιηγηταί, ἐκτὸς τῶν ἐντυπώσεων των, ἐπιχειροῦν καὶ τὴν ἐξέτασιν διαφόρων ζητημάτων, κυρίως ἱστορικῶν, βασιζόμενοι εἰς διηγήσεις ἄλλων ἢ εἰς τὰς ἐπικρατούσας κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν γνώμας. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης, ὁ σημερινὸς ἀναγνώστης δὲν ἔχει νὰ ὠφεληθῇ ἱστορικῶς, οὔτε ἐπιτρέπεται νὰ λάβῃ ἀβασανίστως ὑπ' ὄψιν, τὰς ὑφ' ἐκάστου περιηγητοῦ ἐκφερομένας ἱστορικὰς γνώμας καὶ πληροφορίας. Σκοπὸς ἄλλωστε τοῦ τεύχους δὲν εἶναι ἡ παροχὴ ἱστορικῶν γνώσεων, ἀλλ' ἡ μετάδοσις τῶν ἐντυπώσεων ἐκάστου περιηγητοῦ ἐκ τῆς ζωῆς τῆς πόλεως, ὡς τὴν ἀντελήφθη οὗτος, κατὰ τὴν συγκεκριμένην ἐποχὴν τῆς ἐπισκέψεώς του.

Εἰς τὴν οἰκείαν, χρονολογικῶς, θέσιν παρατίθεται περιγραφή τῆς ζωῆς τῆς πόλεως κατὰ τὸ ἔτος 1879, κατὰ τὸ ὁποῖον ἦλθεν εἰς Χανιά ὁ Ἰωάννης Κονδυλάκης. Ἡ περιγραφή ὀφείλεται εἰς τὴν ἐρευνητικὴν διάθεσιν τοῦ Καθηγητοῦ Νικολάου Τωμαδάκη, προθύμως χορηγήσαντος τὴν ἄδειαν ἀνατυπώσεως ταύτης, προλογίζοντος δέ, κατόπιν παρρηκλήσεως τοῦ Συλλόγου, τὸ παρὸν τεῦχος. Ὁ Σύλλογος εὐχαριστεῖ αὐτὸν καὶ ἐκ τῆς θέσεως ταύτης.

Ὁ Σύλλογος εὐχαριστεῖ ὡσαύτως πάντας τοὺς συνεργασθέντας εἰς τὴν συγκρότησιν τοῦ παρόντος τεύχους καὶ τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐκδόσεως.

Ἐν Χανίοις τῇ 15 Δεκεμβρίου 1968

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Ὅποιοι δὲν ἔζησε τὰ παλαιὰ Χανιά, τὰ πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου, δυσκόλως δύναται νὰ τ' ἀναπλάσῃ πλέον ἀπὸ φωτογραφία καὶ διηγήσεις. Διότι οἱ βομβαρδισμοὶ τοῦ Μαΐου 1941 κατέστρεψαν τὴν μεσαιωνικὴν πόλιν, ἠλλοίωσαν τὸν χαρακτήρα της, ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς τοὺς πολεοδόμους νὰ χαράξουν νέους δρόμους, καὶ μὲ τὴν ἐπέκτασιν τῆς πόλεως πρὸς Νότον νὰ ἐρημωθῇ ἡ γραφικὴ πόλις καὶ ὡς πρὸς τὸ τουρκικόν της μέρος καὶ ὡς πρὸς τὸ ἐνετικόν. Διότι μέχρι τοῦ 1941 ἐσώζοντο τὰ Βενέτικα στενά, τὸ Καστέλλι, ὁ Τοπανᾶς, τμήματα τὰ ὁποῖα ἐνεθύμιζον ζωηρότητα τὴν μητρόπολιν Ἐνετίαν, καθὼς διετῆρει τὸν χάρακτῆρα της τὸ περὶ τὴν Σπλάντζιαν, τὶς Χιόνες, τὸ Τζιτζάρ-Κολοῦ, τὰ Μπιτσαξιδικά τουρκικόν τμήμα. Τί ἦτο τὸ Κρυγιό-Βρυσάλι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μαντεύσῃ τις μὲ τὰς ἐπελθούσας μεταβολάς. Αἱ ὁποῖαι κατέστησαν τὴν πόλιν ὑγιεινοτέραν καὶ φωτεινοτέραν, ἀλλὰ καὶ παρδαλοτέραν ἀπὸ τὴν ἀποψιν τῆς ἐνιαίας ἐκφράσεως ἡ ὁποῖα ἔλειψεν.

Ἐνθυμοῦμαι ὅτι ὁ ἀείμνηστος διδάσκαλος καὶ συμπολίτης Ἰωάννης Καλιτσουνάκης, ἐπανερχόμενος κατ' ἔτος ἐκ Γερμανίας διὰ νὰ διδάξῃ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν, προπολεμικῶς κατήρχετο πάντοτε περὶ τὸ Πάσχα καὶ ἐπεσκέπτετο τὴν γενέτειραν. Ἐπερνοῦσε ἀπὸ τὸ Παλαιὸν Τελωνεῖον τῆς προκουμαίας (τὸ «σοφὸν μέγαρον»), ὅπου ἦτο ἐγκατεστημένον τὸ Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Κρήτης, μ' ἐξεσήκωνεν ἀπὸ τὰ χαρτιά, καὶ ἐκάναμεν τὸν γῦρον τῆς πόλεως, Καστέλλι, Σπλάντζια, Ἀγίους Ἀναργύρους, διὰ νὰ καταλήξωμεν εἰς τὸν Τοπανᾶν, ὅπου μοῦ ἔδειχνε τὸ στενὸν καὶ τὸ σπῆτι ὅπου ἐγεννήθη. Τὰ ἐνετικά μνημεῖα τὰ ἐγνώριζα καλῶτερον ἐγώ, ἀπὸ τὰ βιβλία, ἀλλ' ἐκεῖνος ἀνεπόλει τὴν πρωτεύουσαν τῆς Κρήτης ὅπως τὴν εἶχε ζήσει πενήντα χρόνια ὀπίσω παιδί, ὅταν τὰ Τουρκάκια ἐφευγαν ἀπὸ τὴν Σπλάντζιαν διὰ νὰ πετροβολήσουν ὁμαδικῶς τὰ Χριστιανάκια τοῦ Τοπανᾶ, καὶ ὅταν τὴν ἐπομένην οἱ ἀπτόητοι μικροὶ τῆς χριστιανικῆς συνοικίας μ' ἐπικεφαλῆς ἓνα μπακαλόγατον ὀνόματι τότε Ἀγγελον, ἐξεκινούσαν ἀπὸ τὸν Τοπανᾶν διὰ νὰ

πατήσουν τὴν Τουρκικὴν συνοικίαν καὶ νὰ σπάσουν τὰ κεφάλια τῶν Τουρκακίων. Ὁ Ἅγγελος ἔγινε κατόπιν καλόγερος καὶ δεσπότης Ἀγαθάγγελος καὶ τόσος ἦτο ὁ πατριωτισμὸς τοῦ μακαρίτου Ξηρουχάκη (διότι περὶ αὐτοῦ πρόκειται) ὥστε ἐφωτογραφήθη μὲ ἑλληνικὴν φουστανέλλαν τὸ 1897 (ὡς καὶ ὁ Χατζῆ Μιχάλης Γιάνναρης)!

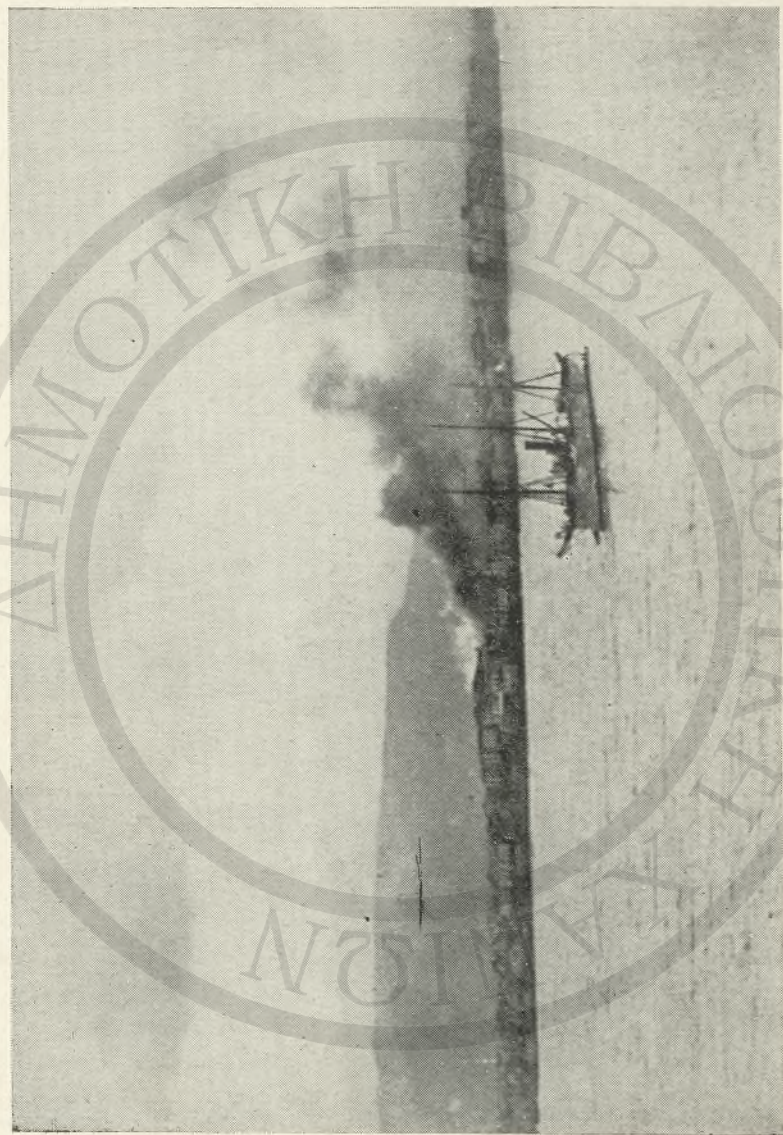
Πολλὰ ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ οἰκοδομήματα τῆς πόλεως ἔπεσαν ἢ τὰ ἔρριψαν. Μερικὰ προσεπάθησα νὰ σώσω, σχηματίζων ἐπὶ κατοχῆς τὸν πρῶτον κατάλογον τῶν διατηρητέων μνημείων. Ὁρισμένα τμήματα τῶν οἰκοδομῶν αὐτῶν μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον, τὸ ὁποῖον τότε μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Γερμανοῦ ἀρχαιολόγου Οὐλφ Γιάντσεν ἐσχημάτισαμεν εἰς τὸ ἱστορικὸν τζαμί τῆς παραλίας, ὅπου ἐσώζοντο ἀκόμη οἱ τάφοι τῶν πορθητῶν τῆς πόλεως μας (1645) Τούρκων πασσάδων, σκιασμένοι ἀπὸ μίαν συκίαν καὶ μίαν λεμονιάν ἢ νεραντζιάν! Ὑποθέτω ὅτι τοῦλάχιστον θὰ ἐσώθησαν αἱ πλάκες, τῶν ὁποίων τὰς τουρκικὰς ἐπιγραφὰς εἶχε πρὸ 65 περίπου ἐτῶν δημοσιεύσει ὁ φιλόστωρ συμπολίτης μας Ἰάκωβος Καλαϊσάκης.

Καὶ τὸν μὲν Καλαϊσάκην ἐγνώρισα ἀπὸ τὰ βιβλία του (τὴν βιβλιοθήκην του ἐδώρησεν ἡ ἀδελφὴ του Εὐανθία, συστάσει τοῦ Ἰω. Καλιτσουνάκη τὸ 1937 εἰς τὸ Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Κρήτης). Ἀλλὰ προσωπικῶς ἐγνώρισα ἀπὸ πολὺ κοντὰ τὸν Κωνσταντῖνον Γ. Φουρναράκην (1938), δημοσιογράφον εἰς τὰ τελευταῖα του, παλαιὸν συμβολαιογράφον καὶ θεατρόφιλον, τόσον φίλον τῆς σκηνῆς ὥστε νὰ πληρώσῃ πρὸ 90 περίπου ἐτῶν τὰ ἔξοδα διὰ νὰ φέρῃ εἰς τὰ Χανιά τὸν θίασον τῆς Παρασκευοπούλου διὰ νὰ παίξῃ τραγωδίας τοῦ Δημ. Βερναρδάκη! Ὁ Κωστῆς ἐκάθητο κάθε βράδι εἰς τοῦ Μητσακάκη εἰς τὸ Σαντριβάνι καὶ διηγεῖτο πάμπολλα ἐπεισόδια καὶ ἱστορίας διὰ τοὺς παλαιούς, τοὺς ὁποίους ἐγνώρισε καλὰ (ἦτο καὶ τουρκομαθῆς). Ἡ φιλομάθειά μου καὶ ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πόλιν ὅπου ἐγεννήθη (καὶ ἄς τὸ ἀμφισβητοῦν μερικοὶ—ἐγεννήθη τὸν Μάϊον τοῦ 1907 εἰς τὸ Κάτω Κόυμ Καπί), ὁ ἀναπτυσσόμενος ἱστορικὸς ζῆλος μ' ἔκαμαν ἀπὸ φοιτητὴν νὰ ἐρωτῶ καὶ νὰ μανθάνω. Εἰς παρόρμησίν μου ὀφείλεται ἡ ὑπὸ τοῦ Φουρναράκη συγγραφή τευχιδίου ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὰ Χανιά μας», τοῦ ὁποίου (ὡς καὶ ὅλων τῶν ἄλλων δημοσιεύσεών του) ἔχω ἀντίτυπον εἰς τὴν ἐν Χανίοις βιβλιοθήκην μου. Ὑστερα (1933) ἔγραψα τὸ ἄρθρον ΧΑΝΙΑ εἰς τὴν Μεγάλην Ἑλληνικὴν Ἐγκυκλοπαίδειαν, τὸ μόνον συγκεκριμένον ἄρθρον τὸ ὁποῖον ὑπάρχει ἀκόμη μετὰ 35 ὀλόκληρα ἔτη. Καὶ ὀλίγον ἀρ-

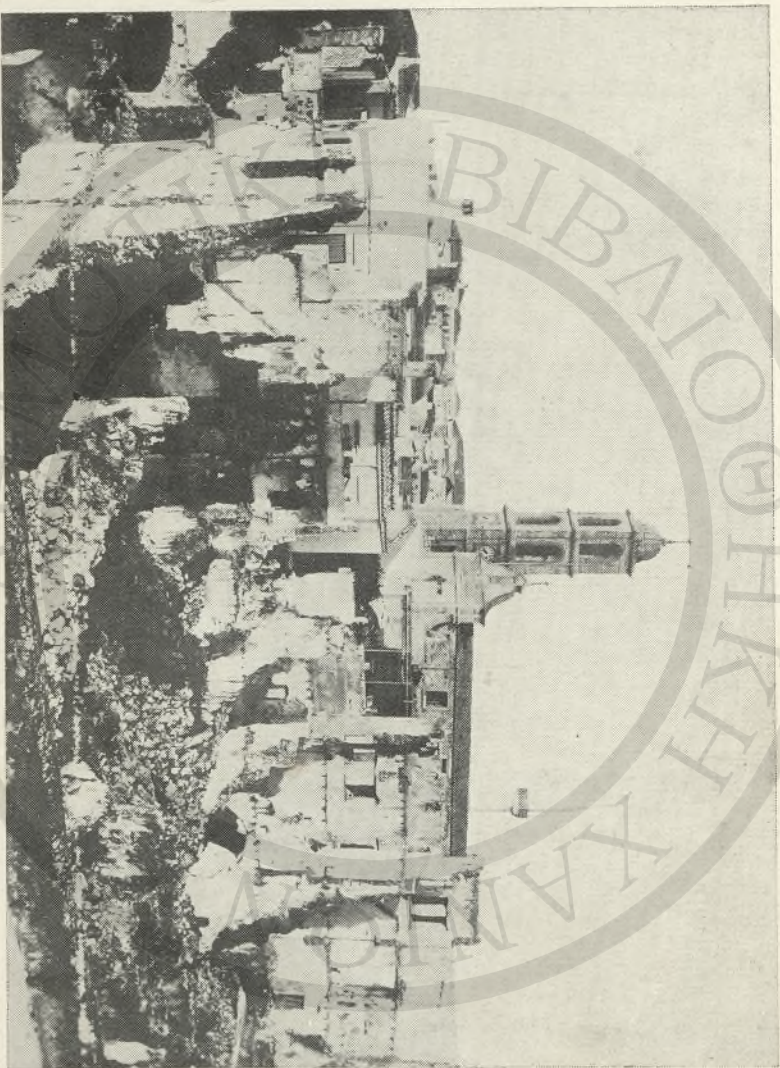
γότερον (1937) ἐνεπλάκην εἰς τὴν συζήτησιν περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως, τὴν ὁποῖαν ἀγαπητὸς συνάδελφος ἤθελεν ἀπὸ τοὺς χάννους, ἰσχυριζόμενος ὅτι ἡ πόλις μας ἦτο ἀγορὰ χάννων (σπανίων πετρόψαρων, πού ποτὲ δὲν πωλοῦνται ὁμοδικῶς, ὅπως οἱ παλαμύδες π. χ.). Ἐάν δὲ κανεῖς ἔχη καὶ περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ περιέργειαν, ἄς ἴδῃ τὸ δημοσίευσμά μου εἰς τὰ «Κρητικά Χρονικά» (1957) περὶ τῆς ἐπισκοπῆς καὶ τῶν ἐπισκόπων Κυδωνίας (καὶ τῶν λογίων τῆς περιοχῆς).

Ἡ αἴτησις τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Χρυσόστομος» (εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ ὁποίου ἐνθυμοῦμαι ὁμιλητὰς τὸν Γεώργιον Ν. Χατζιδάκην καὶ τὸν Γιάννη Ψυχάρη, τοὺς γλωσσολόγους), μοῦ ἐνεθύμισε παλαιὰ καὶ ξεχασμένα καὶ περασμένα πρόσωπα καὶ πράγματα, τὰ ὁποῖα ὀλίγοι πλέον ἐνθυμοῦνται. Καὶ ὁ νοννὸς μου Νικόλαος Μοάτσος ἦτο ἀντιδήμαρχος (ἄς ποῦμε τὸν νέον ὄρον) εἰς τὸ Δημαρχεῖον τοῦ Σαντριβανιοῦ, κρασόφιλος τοῦ πατέρα μου καὶ μιᾶς ἐκλιπούσης παρέας (παπᾶ Κωσταντῆς Μανιουδάκης, ὁ γέρο Γκάττ καὶ ἄλλοι), καὶ ἐπήγαινα νὰ τοῦ φιλήσω τὸ χέρι στὴν Παλιὰ Δημαρχία. Ἡ εἴσοδος ἦτο σκοτεινὴ καὶ μὲ κατεφόβιζε, ὄχι διὰ τὸ σκότος ἀλλὰ διὰ τὸ ρωμαϊκὸν μαρμάρινον ἀγαλμα πού εἶχε στήσει ἐκεῖ ὁ Δῆμος, χωρὶς πόδις, κορμὸν μόνον καὶ πιθανῶς μὲ ξένο κεφάλι. Ἐνα παιδί 5—6 χρονῶν δὲν ἤξερε τότε ἀπὸ ἀρχαιότητος. Ἦτο ὁμως τόσον γελαστὸς καὶ πρόσχαρος ὁ νοννός, ὥστε, ἅπαξ ἀνελθὼν τὴν κλίμακα, ἐλησμόνουν τοὺς φόβους μου. Ἐκτοτε δὲν ἐφοβήθην τίποτε, οὔτε ἀρχαῖον, οὔτε σύγχρονον, οὔτε τὴν κακογλωσσιὰν τῶν καλοθελητῶν μου. Καὶ κάθε καλοκαίρι ξαναζῶ γιὰ λίγες ἐβδομάδες εἰς τὰ Χανιά τὰς παλαιάς μου ἀναμνήσεις.

Καθηγητὴς ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

1897: Ἡ πυρπόλησις τῆς Χριστιανικῆς συνοικίας Χανίων

1897: 'Η Χριστιανική συνοικία τῶν Χανίων μετὰ τὴν πυρπολίησιν

ΑΚΡΙΒΗΣ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Μεταφρασθεῖσα ἀπὸ τὴν Φλαμανδικὴν εἰς τὴν Γαλλικὴν Διάλεκτον κατὰ τὸ 1703 παρὰ τοῦ Δ. Ο. ΔΑΠΕΡ, Μ. Δ.

(Μετάφρασις Μ. ΒΕΡΝΑΡΔΟΥ ΤΟΥ ΚΡΗΤΟΣ)

Ἐν Ἀθήναις 1836

σελ. 84—85

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΤΩΝ ΧΑΝΙΩΝ

Ἀπὸ τὸ Ἀκρωτήριον Μελέκα ἔν μίλιον Γερμανικόν, ἀπὸ τὴν Ρηθύμνην δέκα καὶ εἰκοσιδίῳ, ἢ κατ' ἄλλους μόνον δεκαπέντε ἀπὸ τὸν Χάνδακα (τὸ πρῶτον ὀρθόν) πρὸς τὸ Δυτικόν, ἐπὶ τῶν Βορείων παραθαλασσίων τῆς νήσου, κεῖται ἡ πόλις τῶν Χανίων, Ἰταλιστὶ Canea καὶ Γαλλ. Canée, ἣτις νομίζεται νὰ ἦναι ἡ τὸ πάλαι Κυδών, ἢ Κυδωνία, παρὰ τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων, κληθεῖσα οὕτως ἀπὸ τοῦ Κυδόνο, υἱοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος.

Ἔστι δὲ μία τῶν τεσσάρων κυριωτέρων Φρουρίων, ἐπειδὴ εἶναι ἀπὸ τὰς ὀχυρωτέρας τῆς νήσου, καὶ ἔχει σχῆμα τετράγωνον. Ὁ λιμὴν αὐτῆς εἶναι ἐπιτήδειος μόνον διὰ τὰ πλοῖα, τὰ ὅποια δὲν χρειάζονται εἰμὴ 12—13 καὶ 14 ποδῶν βάθος, διὰ νὰ δύνωνται νὰ κωπηλατῶσιν. Ἐλλιμενίζουσι δὲ πλησίον τῆς ἀκτῆς εἰς ἴκανόν βάθος, τὸ ὅποιον μ' ὅλον τοῦτο δὲν εἶναι τόσον καθαρὸν καὶ ἀσφαλυγίης. Ὅμοίως καὶ τὰ ἀχθοφόρα πλοῖα δὲν δύνανται νὰ εἰσέλθωσιν εὐκόλως, ἐξ αἰτίας τῶν σκοπέλων καὶ βράχων, οἵτινες κατέχουσι τὴν εἴσοδον καὶ ἐμποδίζουσιν αὐτά. Πρὸς τὸ Δυτικὸν ὁμως τοῦ λιμένος εἰσὶ τινες βράχοι, ὀπισθεν τῶν ὁποίων δύνανται ἀσφαλῶς νὰ ἐλλιμενίσωσι τὰ πλοῖα, ὁμοίως καὶ εἰς τὸ Νότιον καὶ Δυτικὸν κάποιου μικροῦ νησίου, κατὰ παραφθορὰν Τουρλουροῦ, ἢ Τουρουλουροῦ, ἢ Τουρλουλοῦ, ὀρθῶς δὲ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου, καὶ κοινῶς τοῦ Θεωροῦ, καλουμένου, κειμένου δὲ ἔν τέταρτον λεύγας ἀπὸ αὐτὴν τὴν

πόλιν, όπου είναι και εἰς κάλλιστος αἰγιαλός.

Τὸ πάλαι ἦν ἐκεῖ εἰς διοικητής, διωρισμένος παρὰ τῶν Ἐνετῶν, καὶ ἔχων τίτλον τοῦ Ἰππέως (Rettore), ὁμοῦ μὲ ἓνα εὐγενῆ Ἐνετὸν γραμματέα, ἔχοντα τὴν αὐτὴν ἰσχὺν τοῦ Διοικητοῦ.

+ Ἡ διοίκησις τῆς πόλεως παρὰ τῶν Ἰταλῶν καλουμένη il Territori di Canea (ἢ Ἐπαρχία τῶν Χανίων) εἶναι ἀπὸ τὰς μεγαλητέρας τῆς νήσου. Ἐκτείνεται δὲ κυρίως ἀπὸ τὸ Δυτικόν, καὶ συνορεύεται πρὸς τὸ Ἀνατολικόν μὲ τὴν Ἐπαρχίαν τῆς Ῥηθύμνης. Καταρδεύεται δὲ ἀπὸ μὲν τὸ Βόρειον ἐκ τῆς Κρητικῆς θαλάσσης, ἀπὸ δὲ τὸ Δυτικόν καὶ Νότιον ἐκ τῆς Ἀφρικανῆς θαλάσσης, ἄλλως καλουμένης Mare di Barbaria..

Εἶναι δὲ πόλις Ἐπισκοπικὴ, ἐξηρτημένη ἀπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον τοῦ Χάνδακος (τὸν Κρήτης). Ἔχει δὲ καὶ πέντε μικρὰς ὄχυράς πόλεις ὑπὸ τὴν διοίκησίν της, τὴν Ἀπrikόρνον (τὸν Ἀποκόρωνα), τὴν Κύσαμον, τὸ Σέλιον, τὸν Ἅγιον Νικήταν καὶ τὰ Σφακία, καὶ 244 χωρία, περιεχόμενα εἰς τὴν ἔπαρχίαν της.

Ση μ.: Ἐτηρήθη φραστικῶς καὶ ὀρθογραφικῶς ἢ μετάφρασις τοῦ Μανουὴλ Βερνάρδου.

M. PITTON DE TOURNEFORT

RELATION D' UN VOYAGE DU LEVANT

TOME PREMIER

PARIS, M. DCCXVII

ΠΩΣ ΕΙΔΕ ΤΑ ΧΑΝΙΑ
Ο TOURNEFORT ΣΤΑ 1700

Ἄς ἀρχίσωμε ἀπὸ τοὺς τίτλους του: Ὁ J. PITTON DE TOURNEFORT ὑπῆρξε Σύμβουλος τοῦ Βασιλιᾶ, Ἀκαδημαϊκός, Διδάκτωρ τῆς Ἱατρικῆς στὴν Ἱατρικὴ σχολὴ τῶν Παρισίων, Καθηγητὴς τῆς Βοτανολογίας, Μέλος καὶ Καθηγητὴς τοῦ Βασιλικοῦ Κολλεγίου. Γεννήθηκε στὴν Προβηγία στὰ 1656 καὶ πέθανε στὶς 28 τοῦ Δεκέμβρη τοῦ 1708. Οἱ προηγουμένους ἐργασίες του γιὰ τὰ βότανα καὶ τὶς σχέσεις των μετὴν Ἱατρικὴ γίνηκαν ἀφορμὴ νὰ ἐπιλεγῆ γι' αὐτὸ ταξίδι στὰ νησιὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀρχιπελάγους, στὴν Κωνσταντινούπολη, στὶς Ἀκτὲς τῆς Μαύρης Θάλασσας, στὴν Ἀρμενία, Γεωργία, ὡς τὰ σύνορα τῆς Περσίας καὶ στὴ Μικρὰ Ἀσία. Ἡ ἐπιδημία τῆς πανώλους τὸν ἐμπόδισε νὰ φτάσῃ ὡς τὴν Αἴγυπτο. Οἱ ἐντυπώσεις του περιλαμβάνονται στὸ δίτομο ἔργο του μετὶ τίτλο «RELATION D' UN VOYAGE DU LEVANT». Σ' αὐτὸ ἀσχολεῖται μετὰ τῆ Φυσικῆ Ἱστορίας, Γεωγραφίας, ἀρχαία καὶ νεώτερη, τὶς ὀχυρώσεις, τὸ ἐμπόριο, τὶς ἀρχαιότητες, τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα καὶ τὶς περιγραφὰς τῶν χώρων, πού ἐπισκέφθηκε. Γιὰ συντρόφους στὸ ταξίδι του πῆρε τὸ γίατρον GUNDELSCHHEIMER, πού, ὅμοια μ' αὐτόν, εἶχε μεγάλο πάθος γιὰ τὰ φυτὰ, καὶ τὸ ζωγράφον AUBRIET, καλὸ καὶ γρήγορον στὸ σχέδιον, πού ἀντικαθιστοῦσε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τῆ φωτογραφικῆ μηχανῆ. Ἐκίνησαν ἀπὸ τὴ Μασσαλία στὶς 23 τοῦ Ἀπριλίου κ' ἔφθασαν στὰ Χανιά, χωρὶς σταθμό, στὶς 9 τοῦ Μᾶη. Στὴ Μασσαλία γύρισαν στὰ 1702. Ὁ πρῶτος τόμος τοῦ βιβλίου του τυπώθηκε ὅσο ἀκόμα ζοῦσε καὶ ὁ δεῦτερος ἀφοῦ πέθανε,

ἀπὸ τὰ καλὰ τακτοποιημένα χειρόγραφα του.
σελ. 19—26

Τὶ νὰ πῶ γιὰ μιὰ χώρα, πού τὴν κατοικοῦν Τούρκοι, ὅταν αὐτὸ ἀναφέρεται σ' ὅ,τι βλέπει κανεὶς σήμερα. Σχεδὸν ὅλη ἡ ζωὴ τους περνᾷ τρώγοντας πιλάφι, καπνίζοντας καὶ πίνοντας καφέ. Νὰ ἡ ζωὴ τῶν Μουσουλμάνων. Οἱ ἱκανώτεροι ἀπ' αὐτούς—καὶ δὲν εἶναι πολλοὶ—ἀσχολοῦνται νὰ διαβάζουν τὸ Κοράνι, νὰ συμβουλευῶνται τοὺς ἑρμηνευτὲς του, νὰ ξεφυλλίζουν τὰ χρονικὰ τῆς αὐτοκρατορίας των. Ὅλ' αὐτὰ λίγο μᾶς ἐνδιαφέρουν. Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ξένων μπορεῖ μονάχα νὰ τραβήξουν οἱ ἀρχαιότητες, ἡ μελέτη τῆς Φυσικῆς Ἱστορίας καὶ τὸ ἐμπόριο. Ἡ διήγησις γιὰ τὴν Ἀνατολὴ θάταν πολὺ ξηρὴ, ἂν περιοριζόταν στὴ μελέτη γιὰ τὴ σημερινὴ κατάστασι τῶν ἐπαρχιῶν, πού εἶναι ὑποταγμένες στὴν κυριαρχία τῶν Τούρκων.

Τὸ πάθος, πού εἶχαμε, οἱ φίλοι μου κι' ἐγώ, γιὰ τὴν ἀνακάλυψι φυτῶν καὶ ἀρχαιοτήτων, μᾶς ἔκαμε νὰ βροῦμε πολὺ μακρυνὸ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴ Μασσαλία στὴν Κρήτη, τὸ πρῶτο νησί τῆς Ἑλλάδας, ὅπου ἔπρεπε νὰ ἀποβιβασθοῦμε. Μὲ εὐνοϊκὸ ἄνεμο φτάσαμε στὰ Χανιά σὲ ἐννιά μέρες.

Τὰ Χανιά εἶναι σήμερα ἡ δευτέρη πόλι τοῦ νησιοῦ, γιὰτὶ χωρὶς πού εἶναι μικρότερη ἀπὸ τὸ Ἡράκλειο, ὁ ἀντιβασιλιάς (πασσᾶς) του ἔχει στίς διαταγές του καὶ τὸν Πασσᾶ τῶν Χανιῶν καὶ τοῦ Ρεθύμνου. Ὅλο τὸ νησί εἶναι ὑποταγμένο στοὺς τρεῖς αὐτοὺς στρατηγούς καὶ καθένας ἔχει τὴν περιοχὴ του. Στὰ Χανιά εἶναι περίπου 1500 Τούρκοι, δύο χιλιάδες Ἕλληνες, πενήντα Ἑβραῖοι, δέκα ἢ δώδεκα Γάλλοι ἔμποροι, ὁ Γάλλος Πρόξενος καὶ δύο Καπουτσίνοι φιλανθρωπικῶν ταγμάτων.

Ἡ θέσι τῆς πολιτείας εἶναι πολὺ καλὴ. Τὰ φρούρια εἶναι καλὰ ἐπιχωρισμένα, καλὰ ἐπιχωματωμένα καὶ προστατεύονται ἀπὸ ἀρκετὰ βαθειὰ τάφρο. Ἀπὸ τὴ μεριὰ τῆς στεριᾶς ὑπάρχει μιὰ μονάχα πύλη.

Οἱ Ἑνετοί, πού εἶχαν μὲ μεγάλῃ φροντίδα ὀχυρώσει αὐτὴν τὴν πόλη, θὰ τὴν εἶχαν ξαναπάρει, ἂν εἶχαν ἐπωφεληθῆ ἀπὸ τὴν ἀταξία πού ὑπῆρχε στοὺς Τούρκους, ὅταν παρουσιάστηκαν ξανὰ οἱ Χριστιανοί. Στὰ Χανιά δὲν ὑπῆρχαν περισσότερα ἀπὸ διακόσια ἄτομα, ἱκανὰ νὰ φέρουν ὄπλα καὶ οἱ περισσότεροι ἦταν ἀποστάτες (μπουρμάδες), ἄνθρωποι δηλαδὴ χωρὶς πίστι καὶ πατρίδα, οὔτε Τούρκοι, οὔτε

Χριστιανοί, ἀπ' αὐτούς, πού κολλᾶνε συνήθως στὸν ἰσχυρότερο, μὲ μόνο σκοπὸ νὰ λεηλατοῦν. Ὁ στρατηγὸς Μοντσενίγο, ἀντὶ νὰ χάσῃ δεκαοκτῶ μέρες στὶς ἀπειλὲς καὶ στὶς προκλήσεις στοὺς Τούρκους, ὅτι θὰ γυρίσουν, ὀχύρωνε μὲ κανόνια τὴ θέσι, θὰ κέρδιζε δίχως ἄλλο, ἀφοῦ τὸ ρῆγμα ἔγινε μονάχα ἅμα ὁ Πασσᾶς τοῦ Ρεθύμνου, γνωστός ἱκανὸς ἀξιωματικός, μπήκε ἀπ' ἐκεῖ γιὰ νὰ βοηθήσῃ.

Θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχῃ κάμει τὴν ἀπόβασή ἀπὸ τὸ CULATE, πού βρίσκεται στὸ μυχὸ τοῦ κόλπου τῆς Σούδας, πού τὸν εἶχαν στὴν κυριαρχία τους ἀκόμα οἱ Βενετοὶ καὶ νὰ ὀχυρωθοῦν στὰ γειτονικὰ ὑψώματα, ἀντὶ ν' ἀφήσουν νὰ τὰ καταλάβῃ ὁ Πασσᾶς τοῦ Ρεθύμνου, πού δὲν ἔπαυε νὰ ἐνοχλῇ τοὺς πολιορκητὲς μὲ τὰ ἀποσπάσματά του. Οἱ Ἑνετοὶ πίστευαν χωρὶς ἄλλο, πῶς οἱ βοήθειες θαρχόταν ἀπὸ τὴ θάλασσα καὶ δὲ σκέφθηκαν σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι, πῶς ὁ στόλος τῶν ἀπομακρυνόταν ἀπὸ τὶς ἀκτὲς τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου. Δύο καλὰ ἐξοπλισμένες φρεγάτες ἀρκοῦσαν γιὰ ν' ἀποκλείσουν τὸ λιμάνι τῶν Χανιῶν.

Αὐτὸ τὸ λιμάνι, ἂν καὶ πολὺ ἐκτεθειμένον στὸ βοριά ἢ στὴν τραμουντάνα, ὅπως συνήθως τὸν λένε στὴ Μεσόγειο, θὰ ἦταν καλὸ ἂν κρατιῶταν. Βλέπεις ἀκόμα ἐκεῖ τὰ ἐρείπια ἑνὸς ὠραίου νεωρίου, κτισμένου ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς ἀριστερὰ στὸ βάθος τοῦ κόλπου. Ἔχουν μείνει μονάχα οἱ θόλοι, ὅπου ἦταν τὰ ἐργαστήρια γιὰ τὶς γαλέρες. Οἱ Τούρκοι παραμελοῦν παντελῶς τὴ συντήρησι τῶν λιμανιῶν καὶ τῶν φρουριῶν τῶν πόλεων. Φροντίζουν λίγο περισσότερο ἀπ' ὅλα τὶς βρῦσες, γιὰτὶ εἶναι μεγάλοι νεροπότες καὶ γιὰτὶ ἡ θρησκεία τοὺς ὑποχρεώνει νὰ πλύνουν πολὺ συχνὰ ὅλα τὰ μέρη τοῦ κορμιοῦ των.

Ἄριστερὰ ἢ εἴσοδος τοῦ λιμανιοῦ προστατεύεται ἀπὸ ἕνα μικρὸ φρούριον, ὅπου εἶναι ὁ φάρος. Ὁ πύργος, πού εἶναι δεξιὰ, ἔπειτα ἀπὸ τὸν πρῶτον προμαχῶνα, εἶναι τελείως καταστρεμμένος. Ἄμα περάσωμε τὸ φάρο, βρίσκομε ἕνα τζαμί ἀρκετὰ ὀμορφο, πού ὁ τρούλλος του εἶναι χαμηλὸς καὶ στοργυλός. Ἡ πρόσοψη ἔχει πολλὰς ἀψίδες μὲ μικροὺς τρούλλους σὰν καὶ τὸ μεγάλο. Τὸ σπῖτι τῶν Καπουτσίνων εἶναι ἔπειτα ἀπ' αὐτὸ τὸ μοναστήρι. Ἡ ἐκκλησία τους εἶναι ἕνα δωμάτιον κακοχτισμένο, ἀκόμα χειρότερα στολισμένο· τὴν ὑπηρετοῦν δύο ἱερεῖς ἀπὸ τὴν ἐπαρχία τῶν Παρισίων. Ὁ ἕνας ἔχει τὸν τίτλον τοῦ ἀνωτέρου καὶ ὁ ἄλλος ἀντιπροσωπεύει τὸ ὑπόλοιπον πλήρωμα. Οἱ κ. ἀντιπρόσωποι τοῦ ἐμπορίου τοὺς δίνουν ἑκατὸν σαράντα σκούδα τὸ χρόνο. Ὁ πρόξενός μας, οἱ ἔμποροι καὶ οἱ ναῦτες τοὺς βοηθοῦν.

Τὰ σπίτια στὰ Χανιά εἶναι πολὺ ἀπλᾶ, ὅπως σ' ὅλη τὴν Ἀνατολή. Τὰ καλύτερα ἔχουν δύο πατώματα, ἀπ' αὐτὰ τὸ πρῶτο, πού εἶναι στὸ ἰσόγειο, ἔχει μιὰ χαμηλὴ αἴθουσα, μαγαζί, κελλάρι καὶ σταῦλο. Οἱ τοῖχοι εἶναι καμωμένοι ἀπὸ πέτρες πελεκητές. Ἀπὸ τὸ πρῶτο πάτωμα ἀνεβαίνει στὸ δεύτερο μὲ μιὰ ξύλινη σκάλα ἀρκετὰ ἴσια. Τὸ δεύτερο τοῦτο πάτωμα, εἶναι χωρισμένο σὲ διάφορα διαμερίσματα, ἀνάλογα μὲ τὸ χῶρο καὶ εἶναι σκεπασμένο ὀριζόντια· δὲν χρησιμοποιοῦν γι' αὐτό, οὔτε γύψο, οὔτε τοῦβλα, ἀλλὰ τάβλες ἀπὸ ἔλατο, πού μαζεύονται στὴν ὀροφή καὶ εἶναι καρφωμένες σ' ἓνα εἶδος πλαισίου ἀπὸ λεπτὰ σανιδάκια τετράγωνα, πού ἔχουν διάμετρο τριάντα τρεῖς πόντους περίπου. Ἡ ὀροφή αὐτὴ ὑποστηρίζεται ἀπὸ ποδιές δρυῖνες (δοκάρια πού μπαίνουν ὀριζόντια, γιὰ νὰ ὑποστηρίζουνε τὶς ἄκρες τῶν ἄλλων δοκαριῶν), πού εἶναι τοποθετημένες σὲ ἀπόσταση δύο ἢ τριῶν ποδῶν ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἀπ' ἔξω εἶναι σκεπασμένη μὲ ἓνα στρώμα γῆς διαλυμένης, σὰν πηλός, χτυπημένης πολὺ καιρὸ καὶ στρωμένης μὲ μικρὰ χαλίκια, σὰν αὐτά, πού βρίσκουμε στὶς κοίτες τῶν χειμάρρων. Στὴν ταρατσα δίνουν τόση κλίση, ὅση χρειάζεται γιὰ νὰ τρέξουν τὰ νερά. Ἐκεῖ περιπατοῦν, σὰν εἶναι ὁμορφος καιρὸς, ἀκόμα ξαπλώνουν ἐκεῖ στὶς μεγάλες ζέστες· νὰ ὡς ποῖο σημεῖο ἔχει φτάσει ἀπὸ τοὺς Κρητικούς ἢ οἰκοδομικὴ τέχνη. Πρέπει νὰ τὴν ἐπισκευάζουν κάθε χρόνον, ἀλλὰ ἡ συντήρηση στοιχίζει πολὺ λιγώτερο ἀπὸ τὴν κατασκευή. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὴ τὴν ταρατσα, κάθε σπίτι γενικὰ ἔχει μιὰ ἄλλη μικρὴ ἰσόπεδη στὸ δεύτερο πάτωμα, σὰν ἓνα ἀνοικτὸ δωμάτιο, μὲ μερικὲς γλάστρες. Αὐτὴ εἶναι πολὺ βοηθητικὴ στὴν υγεία, γιὰ τὴν περισσότερα σπίτια στὴν πόλη εἶναι στραμμένα στὸ βορρᾶ, κλείνουν τὰ παράθυρα ὅταν ἐπικρατεῖ αὐτὸς ὁ ἄνεμος καὶ τότε ἀνοίγουν τὴν πόρτα τῆς ταρατσας, πού εἶναι μεσημβρινή. Ἀντίθετα κλείνουν αὐτὴν τὴν πόρτα καὶ ἀνοίγουν τὰ παράθυρα, πού εἶναι ἐκτεθειμένα στὸ βορρᾶ, ἀμα ἀρχίζουν νὰ φυσᾶνε νότιοι ἄνεμοι, τόσο ἐπικίνδυνοι σ' ὅλη τὴν Ἀνατολή· αὐτοὶ οἱ ἄνεμοι εἶναι συχνὰ τόσο ζεστοί, πού κόβεται ἡ ἀνάσα τῶν ἀνθρώπων στὸ ὕπαιθρο.

Τὰ περίχωρα τῶν Χανιῶν εἶναι θαυμάσια ἀπὸ τὴν πόλη ὡς τὰ πρῶτα βουνά. Ἡ ἐξοχή, πού ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ CULATE (μυχὸς τοῦ κόλπου τῆς Σούδας), ἔχει τὴν ἴδια ὁμορφιά. Εἶναι δάση ἀπὸ ἐλιές τόσο ψηλές, ὅσο τῆς Τουλῶν καὶ τῆς Σεβίλλης. Δὲν ξεραίνονται ποτὲ στὴν Κρήτη, γιὰ τὴν ἐκεῖ δὲν πέφτει παγωνιά. Τὰ δάση αὐτά διακόπτονται ἀπὸ χωράφια, ἀμπέλια, κήπους, ρυάκια, πού ἔχουν ἀπὸ τὸ ἓνα

καί τὸ ἄλλο μέρος μυρτιές καὶ ροδοδάφνες.

Ὁ κ. Τριγιάρ, ὁ πρόξενος τῆς Γαλλίας μᾶς δέχτηκε μὲ περισσὴ εὐγένεια. Μᾶς βεβαίωσε, πὼς τὸ ἔτος 1669 μάζεψαν στὸ νησί τριακόσιες χιλιάδες μίστατα λάδι. Ὅτι οἱ Γάλλοι ἀγόρασαν περίπου διακόσιες χιλιάδες, ἀπὸ τὰ Χανιά, Ρέθυμνο, Ἱεράπετρα καὶ Ἱεράπετρα, ὅπου ἔκαμαν ὅλες τὶς φορτώσεις. Ἡ περισυλλογὴ τοῦ λαδιοῦ εἶχε ὑστερήσει τὴ χρονιά ἐκείνη στὴν Πρὸβηγγία κι' ἐβλεπες νᾶρχωνται στὴν Κρήτη ἐκπρόσωποι οἰκῶν τῆς Μασσαλίας, γιὰ νὰ τὸ προμηθεύσουν στὰ σαπωνοποιεῖα τῆς χώρας.

Τὸ συνηθισμένο μέτρο τοῦ λαδιοῦ ἰσοδυναμεῖ μὲ ὀκτώμισι ὀκάδες στὰ Χανιά καὶ δέκα στὸ Ρέθυμνο, ἢ ὀκτὰ ἰσοδυναμεῖ μὲ τρεῖς λίβρες καὶ δυὸ οὐγγίες, πού κάνουν τετρακόσια δράμια, σύμφωνα μὲ τὸν τρόπο, πού λογαριάζουν οἱ Ἀνατολίτες. Ἡ λίβρα εἶναι ἑκατὸν εἴκοσι ὀκτὼ δράμια καὶ τὸ δράμι ἐξήντα κόκκοι. Τὰ καλύτερα λάδια εἶναι τοῦ Ρεθύμνου καὶ τῶν Χανιῶν. Τῆς Ἱεραπέτρας εἶναι μαῦρα καὶ λασπιασμένα, γιατί, προτοῦ τ' ἀδειάσουν ἀπὸ τὶς στάμνες, ἀνακατώνουν μ' ἕνα ξύλο τὸ λάδι καὶ τὸ κατακάθι καὶ τὰ πουλᾶνε μαζί. Στὸ 1700, ἀμέσως μετὰ τὴ συγκομιδὴ, στοίχιζε τριάντα ἕξ ὡς 40 παράδες τὸ μίστατο ἢ καλύτερα ἕνα ἀμπουκέλ, πού κάνει 44 παράδες στὰ Χανιά καὶ 42 μονάχα στὸ Ρέθυμνο. Ἡ βιασύνη τῶν ἐμπόρων, παρὰ τὶς διαταγές πού εἶχαν, νὰ φύγουν ὁ ἕνας ὑστερ' ἀπὸ τὸν ἄλλο, ἀνέβασε τὸ μίστατο 60 ὡς 66 παράδες. Οἱ παράδες εἶναι χρυσᾶ νομίσματα κακῆς ὥρας, ἀξίας τριάντα γαλλικῶν λιὰρ ἢ 18 δηναρίων τῆς Πρὸβηγγίας.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δάση τῶν ἐλιῶν, ὑπάρχουν πολλοὶ κήποι γύρω στὰ Χανιά, φυτεμμένοι, ὅπως καὶ στὴν ὑπόλοιπη Τουρκία, χωρὶς τάξη καὶ συμμετρία, δίχως καθαριότητα. Σ' αὐτὰ τὰ παραμελημένα λιβάδια, τὰ δένδρα δίνουν κακοὺς καρπούς· καλλιεργοῦν κακὰ εἶδη καὶ δὲν ξαίρουν τί θὰ πῆ κέντρισμα. Τὰ σύκα εἶναι ἄνοστα καὶ ὄχι λιγώτερο τὰ πεπόνια. Πήγαμε νὰ περιπατήσωμε στὸ Β α ρ ο ὕ σ ι, γιὰ νὰ ἰδοῦμε τὸν κήπο τοῦ κυβερνήτη τῆς πολιτείας, πού τὸν παριστάνανε σὰν ἐπίγειο παρόδεισο. Προτοῦ τὸν περιγράψω, πρέπει νὰ προσθέσω, πὼς τὸ Β α ρ ο ὕ σ ι ἦταν πρῶτα τὸ καλύτερο χωριὸ τῆς Κρήτης. Οἱ Τούρκοι τὸ ἔκαψαν στὴν τελευταία πολιορκία τῶν Χανιῶν, γιατί φοβόταν μήπως οἱ Ἑνετοὶ ἐγκατασταθοῦν σ' αὐτό, Οἱ Ἕλληνες ἢ τεχνίτες ἢ κάτοικοι τῶν Χανιῶν, ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ κοιμοῦνται ὄλες τὶς νύχτες σ' αὐτὸ τὸ χωριὸ ἢ μᾶλλον σ' αὐτὸ τὸ προάστειο καὶ ξαναγύριζαν τὸ πρωὶ μὲ τ' ἄνοιγμα τῆς στερια-

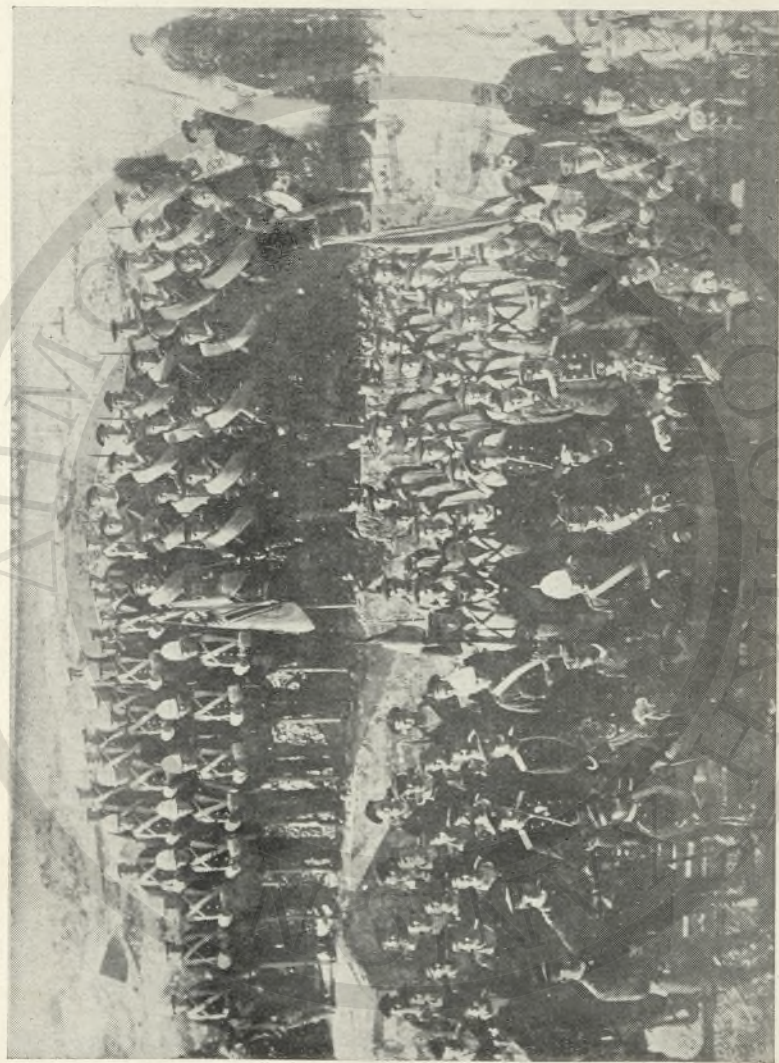
νής Πύλης. Θέλησαν νά τοὺς ἀναγκάσουν νά τὸ ξαναφτιάξουν, ἀλλὰ καθὼς ἦταν μεγάλη ἡ κακομοιριά τους, δὲν μπόρεσαν νά τὸ ξαναχτίσουν καὶ δὲν βλέπεις ἐκεῖ, παρὰ ἄθλια ἀπομεινάρια τῆς πυρκαϊᾶς. Κανεῖς, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς δικούς μας τοὺς Γάλλους, δὲν ἐπωφελήθηκε ἀπὸ τὴν καταστροφή καὶ μόνο αὐτοὶ μαζεύτηκαν εὐχαρίστως ἐκεῖ.

Ὁ κῆπος αὐτοῦ τοῦ Κυβερνήτη εἶναι ἓνα μικρὸ δάσος ἀπὸ πορτοκαλλιές, λεμονιές καὶ κέδρους, ἀνακατεμένους μὲ δαμασκηνιές, ἀχλαδιές καὶ κερασιές. Οἱ πορτοκαλιές εἶναι τόσο μεγάλες, ὅσο στοὺς καλύτερους κήπους τῆς Λισσαβώνας, ἂν κι' ἐδῶ εἶναι ἀκόμα πιὸ παραμελημένες. Μ' ὅλη αὐτὴ τὴν ἐγκατάλειψη, ὅλες φορτωμένες μὲ ξύλα ξερὰ ἢ ἄλλα περιττά, δίνουν λουλούδια ἄφθονα, σὲ μπουκέτα μεγάλα, τὸ ἓνα πάνω στ' ἄλλο. Στὴν Πορτογαλλία καλλιεργοῦν τὸ ἐξαιρετικὸ ἐκεῖνο εἶδος πορτοκαλλιᾶς, τὸ γνωστὸ σ' ὅλη τὴν Εὐρώπη μὲ τὸνομα «πορτοκαλλιὰ τῆς Πορτογαλλίας», ποὺ οἱ Πορτογάλλοι ὀνομάζουν «πορτοκαλλιὰ τῆς Κίνας»· δὲν τὸ γνωρίζουν στὴν Κρήτη, οὔτε στὴν ὑπόλοιπη Τουρκία. Σ' αὐτὴ τὴ χώρα, καθένας εἶναι εὐχαριστημένος μὲ ὅ,τι βρῆκε στὸν κῆπό του καὶ μ' ὅ,τι ἀναπτύσσεται δίχως καλλιέργεια. Ἔτσι, ὅλα εἶναι ἡμίαγρια. Ἡ συνηθισμένη πορτοκαλλιὰ τῆς Ἀνατολῆς, εἶναι ἡ μεγάλη γλυκοπορτοκαλλιὰ, σκεπασμένη μὲ χονδρὸ φλούδι σὰν σπόγγο.

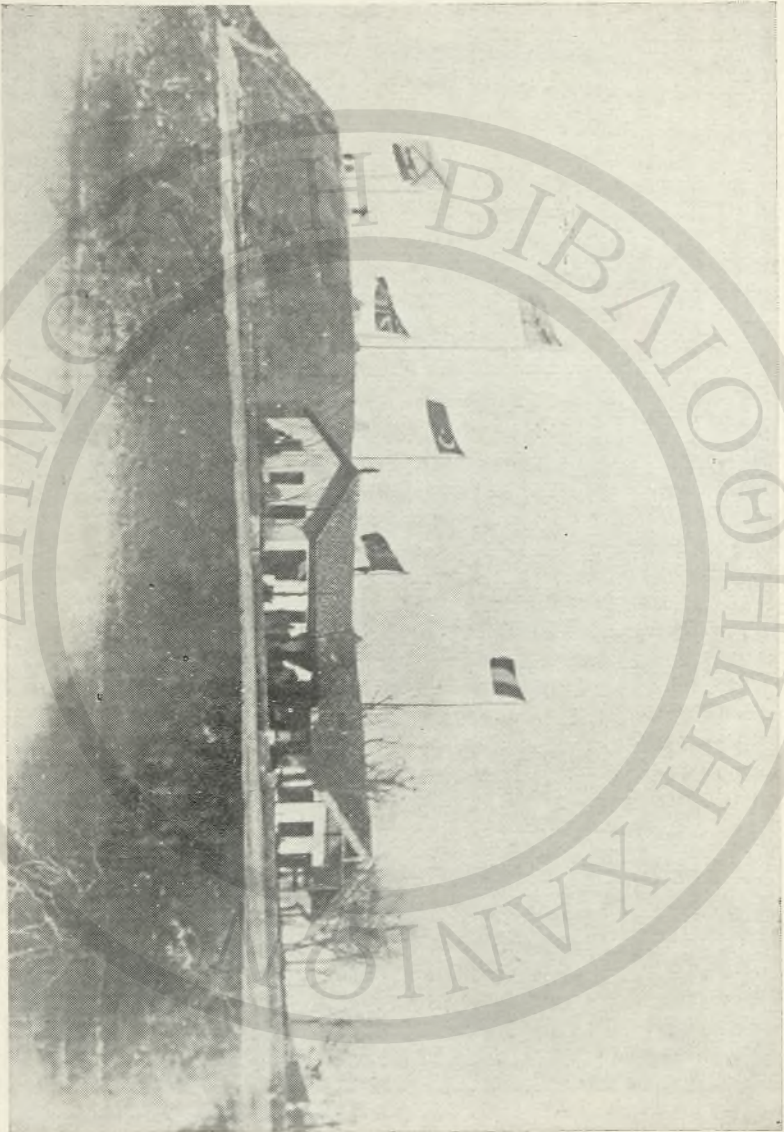
Τὸν κῆπο τοῦτο περιποιόταν ἡ μᾶλλον παραμελοῦσε ἓνας φτωχὸς καλὸγερος Ἕλληνας, ποὺ δὲν εἶχε παρὰ μόνο ἓνα πουκάμισο, δὲν ἤξερε ἀνάγνωση καὶ γραφή, σὰν καὶ τρεῖς τέσσερις ἄλλους συναδέλφους του, ποὺ οὐ ἔτρωγε ἡ ψώρα. Αὐτοὶ οἱ δυστυχημένοι ἄνθρωποι, μᾶς προσφέρανε μερικὰ κλαδιὰ πορτοκαλλιᾶς, φορτωμένα μὲ λουλούδια καὶ φρούτα... Τοὺς μάθαμε νά θεραπευθοῦν μὲ θειάφι.

Στὴν ἐπιστροφή μας στὰ Χανιά, στενοχωρηθήκαμε πολὺ, ἀπὸ τὴν τρομερὴν δυσσομία τῶν νεκροταφείων. Εἶναι πασίγνωστο πὼς οἱ Τοῦρκοι θάβουν τοὺς νεκροὺς των στοὺς μεγάλους δρόμους. Θὰ ἦταν περίφημη αὐτὴ ἡ τακτικὴ, ἂν ἔφτιαναν λάκκους ἀρκετὰ βαθεῖς. Καθὼς ἡ Κρήτη εἶναι ἀρκετὰ ζεστὴ χώρα, αἰσθάνεσαι πολὺ κακὲς μυρουδιές ἅμα εἶναι ἄνεμος. Οἱ Τοῦρκοι στήνουν μία πέτρα στὴν ἄκρη τοῦ τάφου. Κάπου κάπου ὑπάρχει μαρμάρινη κολόνα μὲ σαρίκι, σὰν κιονόκρανο. Μ' αὐτὴν ξεχωρίζουν τὰ μέρη, ποὺ εἶναι θαμμένα πρόσωπα κάποιας ἀξίας.

Εἶπε
Τοῦρκοὶ καὶ
Πορτογάλλοι
οἱ Τοῦρκοὶ

1897: Κατάληψις τῶν Χανίων ὑπὸ τῶν Διεθνῶν Στρατευμάτων

1897: Αἱ σημαῖαι τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἐπὶ τοῦ φρουρίου

Ἐδῶ τελειώνει ἡ διήγησις τοῦ ταξιδιοῦ του, ἐκείνη πού ἀφορᾷ τὴν πόλιν τῶν Χανίων. Συνεχίζει μὲ τὴν περιγραφὴ τῶν διαφόρων φυτῶν, πού φυτρῶνουν στὴν περιοχὴ, μιᾷ γιὰ τὴ φιλοξενία τῶν μοναστηριῶν τοῦ Ἀκρωτηρίου. Ξαναγύρισαν ἀπ' ἐκεῖ στὴν πόλιν μας στὶς 24 τοῦ Μάη, γιὰ νὰ συνεχίσουν τὸ ταξίδι τους γιὰ τὸ Ρέθυμνο καὶ τὴν ὑπόλοιπη Κρήτη.

(Μετάφρασις ἀπὸ τὰ Γαλλικὰ
Ἀγλαίας Κυρμιζάκη)

F. W. SIEBER

REISE NACH DER INSEL KRETA
IM GRIECHISCHER ARCHIPELAGUS IM
JAHRE 1817

ERSTER BAND

LEIPSIG 1823

ΠΩΣ ΕΙΔΕ Ο ΠΕΡΙΗΓΗΤΗΣ F. W. SIEBER
ΤΑ ΧΑΝΙΑ ΣΤΑ 1817

Σ' ένα δίτομο ἔργο του με τὸν τίτλο «Ταξίδι στὴ νῆσο Κρήτη καὶ στὸ Ἑλληνικὸ ἀρχιπέλαγος τὸ ἔτος 1817», ὁ περιηγητὴς Ζίμπερ περιγράφει τὴν Κρήτη. Σκοπὸς τοῦ ταξιδιοῦ του εἶναι κυρίως ἡ φυσιογνωσία τοῦ νησιοῦ. Τὸ διέσχισε ἀπὸ τὴ μιὰ ὡς τὴν ἄλλη ἄκρη. Σταματοῦσε σὲ κάθε πόλη ἢ ἄλλα ἐπίκαιρα σημεῖα, ἐξαντλοῦσε τὸ θέμα του, περιγράφοντας, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ χλωρίδα, τὴ σύσταση τοῦ ἐδάφους, τὰ ὄρη καὶ τοὺς ποταμοὺς καὶ τὴ ζωὴ τῶν κατοίκων, τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα, τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴ θρησκεία, τὶς οἰκοδομὲς, τὰ τεῖχη καὶ κάθε τι, πού μποροῦσε νὰ συμπληρώσῃ τὴν εἰκόνα πού παρουσίαζε ἡ Κρήτη τὸν περασμένο αἰῶνα. Εἶναι πολυμαθέστατος ὁ συγγραφέας μας. Ὁ ἴδιος παρατάσσει τοὺς τίτλους του: μέλος τῆς Βοτανικῆς Ἑταιρείας τοῦ Ρέγκενσμπουργκ, τῆς Βασιλικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Μονάχου, τῆς Φυσιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν Παρισίων καὶ τακτικὸ μέλος τῆς Ρωσικῆς Ἀκαδημίας τῆς Μόσχας.

Στὴν περιγραφή ἔχει πολλὰ παρεκβάσεις, τὶς ὁποῖες ὀφείλομε ν' ἀντιπαρέλθωμε, γιὰ νὰ δώσωμε πληρέστερη καὶ με συνοχὴ τὴν εἰκόνα πού δίνουν οἱ ἐντυπώσεις του, σχετικὰ με τὰ Χανιά, πού θὰ παραθέσωμε εὐθύς ἀμέσως. Ἀσχολεῖται πολὺ με τὶς δυσκολίες πού συνάντησε, γιὰ τὸ φερμάνι, πού πῆρε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ τὴν περιήγησιν, ἦταν ἀτελές. Τὸν ἀπασχολεῖ πολὺ ὁ καιρὸς, οἱ ἄ-

νεμοι πιδό πολύ, πού τόν δυσκολεύουν στό ταξίδι του από τὸ Τριέστι, ὅπου ἐπιβιβάστηκε στό καράβι «Ἁγιος Γεώργιος» στίς 22 τοῦ Δεκέμβρη 1816, γιά νά φτάση στό Ἑράκλειο στίς 9 τοῦ Γενάρη. Χειμώνας καί οἱ ἄνεμοι μέ τή θάλασσα ἀρκετά τούς ταλαιπώρησαν. «Εὐχάριστη ἐξορία» ὀνομάζει κάπου τὸ ταξίδι του. Ἀπὸ τὸ Ἑράκλειο οἱ ἴδιοι κίνδυνοι. Ἀγωνίζονται μέ τὰ κύματα γιά νά περάσουν τὸ ἀκρωτήρι Δρέπανο καί νά φτάσουν στή Σούδα. Δέν τὸ λείπει ὁμως καί ἡ ρομαντικὴ διάθεση· ἐνθουσιάζεται ἀντικρίζοντας τὸν κόλπο. Παραβάλλει τὸ τοπίο μέ πίνακα τοῦ Πουσσέν, τοῦ Κλώντ Λωραίν καί τοῦ Χάκερτ.

σελ. 93—128

—Ἐπειδὴ σηκώθηκε ὀρητικὸς ἄνεμος, δὲν μπορέσαμε νά παραπλεύσωμε τὸ Ἀκρωτήρι Μελέχα καί περιμέναμε μετὰ τὰ μεσάνυχτα, πήγαμε στὴν ἄλλη μεριά τοῦ κόλπου καί τὸ πρωὶ περάσαμε αὐτὸ τὸ Ἀκρωτήρι. Ἀμέσως ἀντικρύσαμε τὴν εὐφορὴ πεδιάδα τῶν Χανιῶν, τὴν ἴδια τὴν πόλη μέ τὰ τεῖχη της καί μέ δροσερὸ δυτικὸ ἄνεμο, πού κινουσε τὰ πανιά τοῦ καραβιοῦ μας, φθάσαμε πολὺ σύντομα κοντὰ στό λιμάνι.

Ἐφτασα λοιπὸν στὴν πόλη, πού θὰ ἦταν ἡ ἀφετηρία καί ὁ σκοπὸς τοῦ ταξιδιοῦ μου. Ἡ χιονισμένη γραμμὴ τῶν Λευκῶν Ὁρέων ἐκτεινόταν στό βάθος, πλαίσιωνε τίς στέγες τῶν σπιτιῶν καί τῶν τζαμιῶν. Τὸ νερὸ σήκωνε τὴ βάρκα μας μέ τὸ ἀνάλαφρο ἀεράκι βοηθὸ στό στόμιο τοῦ λιμανιοῦ κι' ἓνα στεφάνι ἀπὸ σπίτια μέ μπαλκόνια, νταράτσες, σκάλες καί κιόσκια μᾶς κύκλωσε. Ἀνάμεσά τους ζητούσαμε τὸ κτήριο τοῦ Προξενείου. Ὁ πατὴρ Καπουτσίνος μᾶς ἀνάγκασε νά πᾶμε πρῶτα στό μοναστήρι του, στό κέντρο τῆς πολιτείας. Δεξιὰ τοῦ Καστελλιοῦ, ὡς τὸ μέγαρο τοῦ Κυβερνήτη ἢ Πασσᾶ, στὴν περιοχὴ τοῦ λιμανιοῦ βρισκόταν μιὰ συνεχόμενη γραμμὴ ἀπὸ τὰ καλύτερα σπίτια μέ τρία, ἀκόμα καί μέ τέσσερα πατώματα, μ' ἓνα πλατὺ πεζοδρόμιο γύρω, ὃ περίπατος τῶν Χανιῶν, ὅπου ὄλοι, πολὺ ἀπασχολημένοι, θορυβοῦσαν. Γνωρίσαμε τὸ Προξενεῖο ἀπὸ τὴν ἀνοιχτὴ ξύλινη παράγκα μαύρου χρώματος, πού στὴ μέση της ἦταν στημένο ἓνα μακρὺ κοντάρι. Σ' αὐτὸ τίς Κυριακὲς καί τίς ἄλλες γιορτάσιμες ἡμέρες, στὸν ἐρχομὸ τοῦ ἐθνικοῦ μας καραβιοῦ καί σ' ἄλλα σημαντικὰ γεγονότα ὑψωναν τὴν ἐθνικὴ μας σημαία.

Ἡ βάρκα μας ἄραξε μπροστὰ σ' ἓνα τζαμί· πίσω του βρισκόταν τὸ Τελωνεῖο. Ἀργότερα, κοντὰ ἐκεῖ κατοική-

σαμε. Στην περιοχή γύρω στο λιμάνι κατοικοῦσαν Εὐρωπαϊοὶ καὶ ἀναγνωρίζαμε κάθε σπίτι πού ἔμενε ἕνας ἀπ' αὐτούς, γιατί τοὺς βλέπαμε στὰ παράθυρα. Μὲ χαρὰ βλέπουν κάθε καθολικό, πού ἔρχεται ἀπὸ τὰ ξένα· μακριὰ ἀπὸ τὴν πατρίδα τοὺς ἀγαποῦν κάθε εἶδηση, ἔστω καὶ μὴ ὀλοκληρωμένη. Ἄμα ἔφθασα στὴ χώρα τοὺς ἤλθαν ὄλοι ἀπὸ δικὸ τοὺς νὰ μὲ καλωσορίσουν, σὰν νὰ ἦμουν ἕνας παλιὸς γνωστός τοὺς.

Ἦξεραν κιόλας πὼς ἕνας ξένος αὐστριακὸς εἶχε ἔλθει στὴν Κρήτη (Κάντια) καὶ μὲ τὶς συνομιλίες εἶδα καθαρά, πὼς οἱ συζητήσεις μὲ τὸν Κυβερνήτη τοῦ καραβιοῦ μου ἦταν παντοῦ γνωστές. Οἱ Γάλλοι εὐχαριστήθηκαν γιατί θὰ περιόδευα τὸ νησί ἀπὸ βοτανικὸ ἐνδιαφέρον, γιατί εἶναι φίλοι τῆς φυσικῆς ἱστορίας καὶ ἔθεσαν στὴ διάθεση μου τὴ φιλία τοὺς.

Μόλις πάτησα τὰ πόδια μου στὴ στεριά συναντήθηκα μὲ τὸν Αὐστριακὸ διερμηνέα, πού μοῦ ἀνακοίνωσε, πὼς σήμερα, ἔπειτα ἀπὸ πολλοὺς μῆνες ξαναπαρουσιάστηκε ἡ πανώλης καὶ μοῦ σύστησε ιδιαίτερα νὰ μὴν πλησιάζω τοὺς χωρικοὺς στὸ δρόμο, γιατί στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ νησιοῦ, ἀντίκρου τῆς Κισάμου θέριζε ἀκόμα καὶ κάθε μέρα, εἴκοσι ἢ περισσότεροι πέθαιναν ἀπ' αὐτὴν. Οἱ Τούρκικες Ἀρχὲς εἶχαν ἐκδόσει σχετικές διαταγές. Ὅσοι ἀπὸ τοὺς χωρικοὺς ἐρχόταν ἀπ' αὐτὴ τὴν περιοχή, ἔπρεπε νὰ σταματοῦν στὴν πλατεία, μπροστὰ ἀπὸ τὴν Πύλη τῆς Πολιτείας, θὰ τοὺς φύλαγαν, θὰ πουλοῦσαν τὰ πράγματά τους καὶ τὰ τρόφιμα καὶ θὰ στέλνονταν ἀμέσως πίσω. Ἔτσι θὰ ἀναστέλλανε τὴν ἐξάπλωσή της.

Οἱ ἀποσκευές μου, μὲ τὴ δήλωση τοῦ Αὐστριακοῦ διερμηνέα, πὼς δὲν περιέχουν ἐμπορεύσιμα πράγματα, θὰ περνοῦσαν χωρὶς ἔρευνα, γιατί στὴν Τουρκία, πού ἦταν φτωχὴ ἀπὸ βιομηχανία, λίγα ἢ καὶ καθόλου ὑπῆρχαν ἀντικείμενα ἀπαγορευμένα. Τὸ μοναστήρι πού τὸ κατοικοῦσε μονάχα ἕνας Καπουτσίνο ἀπὸ τὴ Ρώμη, ὑπῆρξε τὸ καλύτερο ἄσυλο, μὲ τὴν παντελῆ ἔλλειψη πανδοχείου ἢ ἄλλου καταλύματος.

Sieber 1817 Ἡ πόλη ἔχει ἕνα ὠραῖο λιμάνι, πού συχνάζεται περισσότερο ἀπὸ κείνο τοῦ Ἡρακλείου, ἀλλὰ καὶ μεγαλύτερο του ἔξη φορές σὲ ἐπιφάνεια.

Ἡ εἴσοδος του εἶναι κάπως ἐπικίνδυνη καὶ ἕνα του τμήμα εἶναι πολὺ ἐκτεθειμένο στὰ κύματα. Ὀλόκληρη ἡ νῆσος Κρήτη ἔχει μονάχα ἕνα καλὸ φυσικὸ λιμάνι, γιὰ ν' ἀγκυ-

ροβολούν καράβια κάθε είδους, γι' αυτό και εξαιρετικό, πού λέγεται Σούδα και εισχωρεί βαθειά στην ξηρά. Ὁ ἰσθμὸς τοῦ ἀνάμεσα στὸ Ἀκρωτήρι Μελέχα καὶ τὴν πόλη Χανιά, ἔχει ἀπόσταση μισῆς ὥρας. Τὰ Χανιά ὁμως εἶναι ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τὸ τέταρτο ἢ τὸ πέμπτο τοῦ Ἡρακλείου. Οἱ δρόμοι τοὺς δὲν ἔχουν παράγκες, εἶναι ὠραιότεροι, πλατύτεροι καὶ μὲ σπίτια πού ἔχουν τρία ἢ τέσσερα πατώματα, μὲ πρόσοψη πρὸς τὸ δρόμο. Ἐχουν μιὰ πύλη στὴ στεριά μὲ διακόσμηση ψηλὰ καὶ ἀπὸ τὴ μεριά τῆς θάλασσας, τὴν εἴσοδο τοῦ λιμανιοῦ. Σχεδὸν κανένας κῆπος δὲν ὑπάρχει μέσα στὰ τεῖχη τῆς πολιτείας, τὸ ἴδιο οὔτε πλατεῖες καὶ κεῖνες πού ὑπάρχουν, δὲν δικαιολογοῦν τὸνομά τους. Ἀντίθετα, τὸ Ἡράκλειο εἶναι ἰσχυρότερο, μὲ πύργους καὶ προμαχῶνες ὀχυρωμένο γύρω ἔχει πολλὲς πλατεῖες, κήπους καὶ σημαντικὴ ἔκταση. Ἐπειδὴ τὰ σπίτια εἶναι χτισμένα σὲ μεγαλύτερη ἐπιφάνεια, ἔχουν ὅλα τὴν ἀπαραίτητη ἄνεση, καὶ τὸ ἴδιο ὕψος, ἔχουν ἐπίσης μονάχα ἓνα πάτωμα, σπανιότερα δύο καὶ οἱ προσόψεις τοὺς δὲν εἶναι πρὸς τὰ ἔξω, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἐσωτερικό, ἔτσι, πού ὅλοι οἱ δρόμοι μοιάζουν μὲ φρούρια, πού διακόπτουν τὴ μονοτονία τοὺς σὲ ἀποστάσεις πόρτες καὶ πυλῶνες.

Ἡ φορεσιά τῶν Κρητικῶν καὶ ἰδιαίτερα τῶν χωρικῶν εἶναι γραφικὴ καὶ ἀρέσει ὁ Κρητικὸς χωρικὸς νὰ ντύνεται μὲ μπαμπακερὸ ὕφασμα, πού τὸ ἐτοιμάζει ἡ οἰκογένειά του. Κοντὴ ὄλο πιέτες ἢ περισκελίδα, ξεσκεπάζει μὲ τὸ βάδισμα τὸ γυμνὸ γόνατο, μιὰ ζώνη, πού τὴν κρατᾷ γερά, ἓνα γιλέκο, πού σκεπάζει τὸ στήθος, καὶ μιὰ χοντρή ζακέττα ἀπὸ χοντρὸ βαμβακερὸ ὕφασμα, πού τὴ φορᾷ ἀπὸ πάνω, ἔπειτα ἓνα μαντήλι, πού τὸ τυλίγει γύρω στὸ κεφάλι, ἓνα μακρὸ σαρίκι, πού ἡ ἄκρη του σκεπάζει ὅλη τὴν πλάτη. Τέλος ἓνα ζευγὸς ὑποδήματα διαφόρων χρωμάτων, πού τὸ ἐπάνω τοὺς μέρος, ἀπὸ σκληρὸ δέρμα, φτάνει ὡς τοὺς ἀστραγάλους γιὰ νὰ τοὺς προστατεύη ἀπὸ τ' ἀγκάθια, δίνουν ἰδιαίτερα, μὲ τὸ ἀστραφτερὸ ἄσπρο χρῶμα τοῦ ὕφασματος, μιὰ εὐχάριστη καὶ ὀμορφὴ φορεσιά. Ἀκόμα καὶ ἅμα ἔρχονται στὴν πόλη, εἶναι ὠραιότερη ἀπὸ τὴν πολυχρῶμη χρυσοκέντητη φορεσιά πού φορᾷνε οἱ τεμπέληδες οἱ Τοῦρκοι.

Στὶς 6 τοῦ Φλεβάρη ξέσπασε ἐξακολουθητικὴ τρικυμία. Τὰ κύματα ἔφταναν πάνω ἀπὸ τὰ τεῖχη τοῦ λιμανιοῦ καὶ ὅπως δὲν εἶχαν ἀπὸ καιρὸ ἐπισκευαστῆ, ἔκαμαν κομμάτια τὶς ἐπάνω πολεμίστρες. Τὴν προηγούμενη χρονιά εἶχε

ἐπισκευαστῆ ἀπὸ τοὺς φτωχοὺς Ἑλληνας—ἐπειτα ἀπὸ μιὰ δυνατὴ θύελλα, πού τὸ εἶχε καταστρέψει, τόσο, πού εἶχε ἀπομονωθῆ ὁ πύργος τοῦ φάρου. Καὶ τὸ πεζοδρόμιο στὸ λιμάνι, πού σὲ ὅλο τὸ μῆκος του σποῦσαν μὲ δύναμη τὰ κύματα, εἶχε σημαντικὰ καταστραφῆ.

Τὸ λιμάνι τῶν Χανιῶν εἶναι ὡς τῆ μέση κατάλληλο γιὰ μεγάλα καράβια, ἐνῶ τοῦ Ἡρακλείου εἶναι ἐπίτηδες παραμελημένο. Μονάχα τὰ λιμάνια τοῦ νησιοῦ Στάντια (Ντρία) δίνουν σίγουρο ἀγκυροβόλημα στὰ καράβια, πού σχεδὸν πάντα περνᾶνε ἀπὸ κεῖ. Τὰ ἔργα τῶν Βενετσιάνων ξεθεμελιώνονται ὅμοια μὲ τὰ ἔργα τῶν Ρωμαίων στὴν εἰσβολὴ τῶν Γότθων, τρατὴ ἀπόδειξις ἐνὸς λαοῦ ὠμοῦ καὶ ἀμόρφωτου.

Οἱ Τοῦρκοι δὲν ἀγαποῦν τὴ βελτίωση καὶ ἀφήνουν εὐχαρίστως ὅλα νὰ γκρεμίζονται, γιὰ νὰ διασκεδάζουν νὰ τὰ ξαναφτιάχνουν ἀπὸ τὰ θεμέλια ἢ νὰ τὰ βλέπουν νὰ κοιτώνται ἐρείπια· τὸ τελευταῖο φαίνεται νὰ τοὺς ἀρέσει περισσότερο.

ΣΧΟΛΕΙΑ: Ἐπίσημα σχολεῖα, ἀμα ἐξαιρέσωμε τὰ τούρκικα, ὅπου μαθαίνουν νὰ διαβάζουν καὶ λίγο νὰ γράφουν, γιὰ νὰ διαβάζουν τὸ κοράνι, ὑπάρχουν τρία στὴν Κρήτη. Ἔνα στὸ Ἡράκλειο, ἕνα στὸ Ρέθυμνο καὶ τὸ τρίτο στὰ Χανιά. Αὐτὰ εἶναι μονάχα γιὰ τὴν Κρητικὴ νεολαία, ἐκτὸς ἐκείνων πού διδάσκονται σὲ παλιὰ σπίτια ἀπὸ ἰδιωτικὸ δάσκαλο. Ὁ κανονισμὸς τους πλησιάζει τὸ δικό μας τῶν γυμνασίων.

Τὸ ἀρχαιότερο ἀπὸ αὐτὰ εἶναι τῶν Χανιῶν, πού λειτουργεῖ πενήντα χρόνια. Οἱ Γάλλοι ἔμποροι ἔδωσαν τὴν παρόρμηση γι' αὐτὸ καὶ κατόπιν ἔγινε ἕνα στὸ Ἡράκλειο καὶ ἕνα στὸ Ρέθυμνο. Κάθε Ἑλληνικὴ οἰκογένεια ἔδωσε γιὰ τὸ σχηματισμὸ τοῦ κεφαλαίου τὴ συνεισφορά, τῆς σύμφωνα μὲ κατάστασι 3,10 ὡς 100 πιάστρα. Οἱ τόκοι τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ ἐπέτρεπαν νὰ πληρώνουν τὸ δάσκαλο καὶ νὰ ἀνταποκρίνονται στὰ ἄλλα ἀναγκαῖα ἐξοδα.

Ἡ τακτοποίηση τῶν σχολείων εἶναι ἀπλῆ. Πλαίι στὸ δωμάτιο, πού χρησίμευε γιὰ κατοικία τοῦ δασκάλου, βρίσκεται ἡ αἴθουσα διδασκαλίας, ἕνα δωμάτιο μὲ πολλὰ χαμηλὰ καθίσματα, μοναδικὴ ἐπίπλωσις, γιὰ τὴν τὰ παιδιὰ πού κάθονται στὰ χαμηλὰ αὐτὰ σκαμνιά γύρω, κρατᾶνε τὰ βιβλία στὰ γόνατά τους, ἀκουμπώντας τὴ ράχη στὸν τοῖχο. Τὸ μελανοδοχεῖο μὲ τὸ μελάνι, ἕνα βρεγμένο σφουγγάρι μαζὶ μὲ τὸν κονδυλοφόρο, εἶναι τοποθετημένα στὸ πλαίι στὴ ζώνη, τὸ χαρτὶ κρατοῦν στὸ ἀριστερὸ χερίκι καὶ γράφουν ψηλά

σ' ένα πίνακα. Ὁ δάσκαλος δίνει σὲ κάθε παιδί χωριστὰ ἀσκήσεις, σηκώνει τὸν ἕνα ὕστερα ἀπὸ τὸν ἄλλο ἢ διδάσκει τὸ μικρὸ του ἀκροατήριον, ἐξηγώντας του τὰ θέματα. Ἄμα οἱ μαθητὲς εἶναι ἀπασχολημένοι, τοὺς ἀφήνει μόνους καὶ ἀσχολεῖται μὲ ἄλλες ἐργασίες. Ὁ χρόνος τοῦ σχολείου δὲν εἶναι καθορισμένος, συχνὰ βλέπει κανεὶς παρόντες δύο, ἕξ ἢ δώδεκα. Ἔρχονται καὶ φεύγουν, ὅπως τοὺς ἀρέσει.

Ὁ σημερινὸς δάσκαλος στὰ Χανιά εἶναι ὁ Ἰάκωβος Καλόγερος. Διδάσκει τὰ ἴδια πού προηγουμένως δίδασκει στὸ Ἡράκλειο. Ἀνάγνωση, γραφή, ἀριθμητική, ἀρχαῖα καὶ νέα ἑλληνικά, θρησκευτικὰ καὶ μερικὰ ἄλλα μαθήματα τῶν Normal Schulen τῶν δικῶν μας χωρῶν ἔχει περὶ πού 40 μαθητὲς καὶ πληρώνεται 1300 πιάστρα.

(Ἐν συνεχείᾳ ὁ Ζίμπερ ἐξαίρει τὴ φυσιογνωμίαν τοῦ δασκάλου τοῦ Ρεθύμνου πού λεγόταν Ἰωάννης Μεταξᾶς, καὶ εἶχε ὄνομασθῆ «ΔΑΣΚΑΛΟΣ»).

(Μετάφρασις ἀπὸ τὰ Γερμανικὰ
Ἀγλαίας Κυρμιζάκη)

TRAVELS IN CRETE

BY

ROBERT PASHLEY ESQ.

VOLUME I

LONDON

MD CCC XXX VII

σελ.: 1—11

Μπαίνοντας στὸν κόλπο τῶν Χανιῶν ἔμεινα ἐκπληκτος ἀπὸ τὸ μεγαλεῖο καὶ τὴν ὁμορφιά τῶν Λευκῶν Ὀρέων, ποὺ σωστά διατηροῦν τ' ὄνομά των ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς σύγχρονους καὶ τραβοῦν τὴν προσοχὴ καθενὸς ποὺ περνᾷ τὰ νότια ἀκρωτήρια τῆς Λακωνίας, εἴτε πλησιάζοντας, εἴτε φεύγοντας ἀπὸ τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου.

Ἡ φήμη τῆς Κρητικῆς Ἰδῆς εἶναι μεγαλύτερη παρὰ αὐτῶν τῶν χιονοντυμένων κορυφῶν καὶ δυσκολεύτηκα νὰ πείσω τοὺς συνοδοὺς μου, ὅτι αὐτὰ τὰ ἐπιβλητικὰ σχήματα μπροστά μας δὲν ἦταν τὰ πιὸ ψηλὰ καὶ τὰ πιὸ ὀνομαστά βουνὰ τοῦ νησιοῦ.

Τὴν αὐγὴ σήμερα, μόλις μπορέσαμε νὰ διακρίνωμε τὴ μακρυνὴ σιλουέττα τοῦ ἀκρωτηρίου «Ταίναρο». Τώρα πλησιάζομε γρήγορα τὴν πόλι τῶν Χανιῶν, ποὺ οἱ μιναρέδες τῆς ὑψώνονται πάνω ἀπ' ὄλα τ' ἄλλα οἰκοδομήματα καὶ προβάλλονται ἀπὸ μακρὰ κι' ἦταν τὸ πρῶτο πρᾶγμα ποὺ μοῦ θύμησε τὴ μεγάλη διαφορὰ ἀνάμεσα στὶς κοινωνικὲς συνθήκες ποὺ ἄφρα κι' ἐκείνων ποὺ γρήγορα θὰ με περιβάλλανε.

Καθὼς τὰ πλοίαρια τοῦ Χάιντ (Hinde) μπαίνανε στὸ λιμάνι γιὰ νὰ μ' ἀποβιβάσουν μὲ τοὺς συντρόφους μου, μᾶς ρώτησαν σὲ μιὰ γλῶσσα, ποὺ τὸν ἤχο τῆς δὲν εἶχα γιὰ πολλοὺς μῆνες ἀκούσει, ἂν ἐρχόμαστε ἀπὸ τούρκικο λιμάνι, κι' ἔτσι μάθαμε ὅτι ὁ Μεχμέτ—Ἀλῆ ἔχει ἰδρύσει ἓνα ὑγειονομικὸ κέντρο. Καθὼς ἐρχόμαστε ἀπὸ τὴ Μάλτα, ἀποβιβαστήκαμε ἀμέσως, ὅπως πιθανῶς θὰ κάναμε ἂν ἐρχόμαστε ἀπὸ

τὴν Κωνσταντινούπολι. (1)

Παράδωσα στὸ Βρεταννὸ Πρόξενο, τὸν κ. Carlo Grosso, αὐτόχθονα ἀπὸ τὸ Spalatro, ποῦχει μείνει στὴν Ἀνατολὴ πάνω ἀπὸ μισὸ αἰῶνα, ἓνα συστατικὸ γράμμα ἀπὸ τὸ Ναύαρχο Sir Pulteney Malkolm κι' ἔγινα δεκτὸς ἀπὸ κείνον μὲ τόσο μεγάλη ἐκδήλωσι φιλοξενίας, ποῦ δὲν μπορούσα νὰ τὴν περιμένω. Δὲν ἤθελε ν' ἀκούσῃ ὅτι θὰ νοίκιαζα διαμέρισμα στὴν πόλι, ἀλλὰ ἐπίμενε νάμαι φιλοξενούμενός του.

Τὴν ὥρα τῆς δύσεως, τὰ κανόνια τοῦ φρουρίου ἔστειλαν χαιρετισμὸ κι' οἱ μιναρέδες τῶν διαφόρων τζαμιῶν στὴν πόλι φωτίστηκαν μὲ ἀπειρες λάμπες.

Ἀκριβῶς αὐτὴ τὴν ἐποχὴ τῆς νηστείας τοῦ Ραμαζανιοῦ ὀλόκληρη τὴ μέρα διαρκεῖ ὁ κανόνας, μὰ σὰν περάσῃ τὸ λυκόφως, ἡ κραιπάλη κι' ἡ γιορτὴ κυβερνοῦν πάλι.

Τὶς πρώτες μέρες τῆς παραμονῆς μας στὰ Χανιά, παρόμοιες γιορτὲς γινότανε ἐπίσης στὶς οἰκογένειες ὅλων τῶν Προξένων. Τοῦτο τὸ χρόνο, τὸ Ραμαζάνι τῶν Τούρκων κι' οἱ Ἀπόκριες τῶν Καθολικῶν εἶχαν συμπέσει.

Ἡ ἡσυχία ποὺ βασιλεύει τώρα, παντοῦ ἡ ἴδια, μέσα στὰ τεῖχη αὐτῆς τῆς ὀχύρωμένης πόλεως, εἶναι πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ συνηθισμένη βιαιότητα, στὴν ὁποία, οἱ Χανιώτες Μωαμεθανοί, συνήθιζαν νὰ ἐπιδίδωνται πρὶν ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ ἐπανάστασι. Ὁ πληθυσμὸς εἶναι τώρα σχεδὸν ἑξ χιλιάδες ψυχές, ἀπὸ τὶς ὁποῖες, οἱ Χριστιανοί κι' οἱ Ἰουδαῖοι, ἀποτελοῦν τὸ ἓνα ἔβδομο.

Ἡ Βενετσιάνικη πόλις χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ 1252 μ. Χ., ὅταν ἓνα σύνταγμα στάλθηκε νὰ τὴν κατακτήσῃ. Ὁ λόγος τῆς ἰδρύσεώς της ἦταν νὰ ὑποτάξουν τοὺς Ἕλληνας, ποὺ βρίσκοταν στὰ ὄπλα καὶ σ' ἀνοιχτὸ πόλεμο μὲ τοὺς Ἰταλοὺς κυρίαρχους, σχεδὸν χωρὶς διακοπὴ, ἀπὸ τότε ποὺ οἱ Ἐνετοὶ πρωτόβαλαν πόδι στὶς παραλίες των.

Καθὼς ἐβάδιζα στοὺς δρόμους τῶν Χανιωῶ, ἐρχόταν στὸ νοῦ μου ἡ περίοδος τῆς ἐνετικῆς κατοχῆς τοῦ νησιοῦ. Οἱ καμάρες ποῦβλεπα ἀπὸ τὴ θέα τοῦ λιμανιοῦ καὶ τῆς πόλεως, στὸ τμῆμα αὐτό, προοριζοταν γιὰ τὶς ἐνετικὲς γα-

(1) Στὴν Κρήτη ἐπιβάλλεται τώρα ἓνα εἶδος καραντίνας στὰ πολεμικά, ἀλλὰ μόνο σὰν ἐρχονται ἀπὸ μέρος ποὺ ὑπάρχει πανώλης σὲ ἔξαρση.

λέρες· (1) ἀκόμα κι' οἰκόσημα παρατηροῦνται πάνω ἀπὸ τὶς πόρτες μερικῶν σπουδαίων σπιτιῶν. Οἱ περισσότερες ἐκκλησίες, Ἑλληνικὲς καὶ Λατινικὲς ἔχουν μετατραπῆ σὲ τζαμιά, τὸ ἐκκλησάκι ὅμως τοῦ Ἁγίου Ρόκκου ὅπωςδῆποτε ἀναγνωρίζεται ἀκόμα ἀπὸ τὴν παρακάτω ἐπιγραφή πάνω στὸ διάζωμά του:

DEO O.M. ET D. ROCCO DICATUM MDCXXX.

Ἔχομε ἐδῶ ἓνα παράδειγμα ὄχι σπάνιας συνήθειας τῶν ρωμαιοκαθολικῶν νὰ γράφουν σὲ μιὰ ἐκκλησία τὸ ὄνομα τοῦ Ἁγίου, στὸν ὁποῖο εἶναι ἀφιερωμένη. Παρόμοια συνήθεια ὑπῆρχε ἀνάμεσα στοὺς εἰδωλολάτρες Ἕλληνες καὶ Ρωμαίους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους, κατὰ πᾶσα πιθανότητα, τὴν πήραν κι' οἱ σύγχρονοι. Θὰ γέμιζα μιὰ σελίδα ν' ἀριθμῶσώ τὰ παγανιστικὰ ναῖδρια, στὰ ὁποῖα ἦταν γραμμένα τὰ ὀνόματα καὶ τῶν δυὸ θεοτήτων, κι' ἐκείνων τῶν θεοποιημένων θνητῶν, τῶν ὁποίων οἱ Ἅγιοι τῶν Ρωμαϊκῶν κι' Ἑλληνικῶν ἐκκλησιῶν τόσο πολὺ μοιάζουν.

Τὰ διάφορα Προξενεῖα βλέπουν πρὸς τὸ λιμάνι καὶ ξεχωρίζουν ἀπὸ τὶς σημαῖες τῶν χωρῶν πού ἀντιπροσωπεύουν καὶ πού κάθε πρόξενος ὑψώνει τὴν Κυριακή κι' ὅταν ἓνα πλοῖο τοῦ ἔθνους του ἔρχεται ἢ φεύγει ἀπὸ τὸ λιμάνι. Τὸ δικαίωμα νὰ σηκῶνῃ σημαία τῷ ἔθνει μόνο ὁ Γάλλος πρόξενος στὴν Κρήτη, μέχρι πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια. Πολλὲς προσπάθειες γίνηκαν κατὰ καιροὺς, ἀπὸ πρόσωπα πού ἀντιπροσώπευαν τὴ Μεγάλῃ Βρεταννίᾳ κι' ἄλλες Δυνάμεις, γιὰ ν' ἀποκτήσουν αὐτὸ τὸ προνόμιο, ἀλλ' ἀπότυχαν. Μόνο ὅταν τὸ νησὶ ἦρθε στὴν ἐπικυριαρχία τοῦ Μεχμέτ-Ἀλῆ, ἡ Βρεταννικὴ σημαία ἐκυμάτισε μέσα στὴ μωαμεθανικὴ πόλι τῶν Χανιῶν.

Τὴν αὐγὴ τῆς 11 Φεβρουαρίου, τὰ πυροβόλα τοῦ φρουρίου ἀνάγγειλαν τὴν αἴσια ἄφιξι τοῦ, γιὰ πολὺ καιρὸ, ἀναμενόμενου Μπαϊραμιοῦ. Μιὰ ἄλλη μεγάλη θρησκευτικὴ γιορτῆ, ποῦχει τὸ ἴδιο ὄνομα καὶ θὰ λάβῃ χώρα τὸν Ἀπρίλη, γιορτάζεται κάθε χρόνο σ' ἀνάμνησι τῆς θυσίας πού προσφέρθηκε ἀπὸ τὸν Ἀβραάμ.

Κατὰ τὴ διάρκειά τῆς παραμονῆς μου στὰ Χανιά ἐγνώρισα πολλοὺς ἀπὸ τοὺς Εὐρωπαίους κατοίκους. Τὰ γαλλικὰ εἶναι ἡ γλῶσσα γενικὰ πού χρησιμοποιοῦν γιὰ νὰ συ-

(1) Ὁ φάρος κοντὰ στὴν εἴσοδο τοῦ λιμανιοῦ δὲν ὑπάρχει πιά: ἔπεσε σὲ μιὰ νύκτα μὲ θύελλα, ἐνῶ βρισκόμουν στὴν Κρήτη.

νενοηθοῦν. Τὸ μοναδικὸ ὅμως πρόσωπο, ἀπ' ὅλο τὸ Γαλλικὸ πληθυσμὸ τῆς πόλεως, ποῦ δὲν εἶχε περάσει ὅλη του τὴ ζωὴ στὴν Ἀνανολή, ἦταν ὁ κ. Fabregette ὁ Γάλλος Πρόξενος. Ὁ κύριος αὐτὸς κι' ἡ ἀξιαγάπητη σύζυγός του, μ' ἐπρόσεξαν πολὺ καὶ πέρασα μαζί των τὸν περισσότερο καιρὸ. Τ' ἀρχεῖα τοῦ προξενείου φωτίζουν πολὺ τὴν ἱστορίαν τῆς Τουρκικῆς κυριαρχίας καὶ τὰ γεγονότα ποῦ ἀποκαλύπτουν, αὐτὰ καὶ μόνον ἀρκοῦν γιὰ νὰ δικαιώσουν τὸν ξεσηκωμὸ τοῦ Χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης, μὲ τὴν ἔκρηξι τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως.

Ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς, ὁ Γενικὸς Διοικητὴς Κρήτης, κατοικεῖ μόνιμα στὸ Μεγάλον Κάστρο, τὴν πρωτεύουσα τῆς Κρήτης. (Ἡ πόλις αὐτὴ) ἐξυμνήθηκε σ' ὀλόκληρη τὴν Εὐρώπῃ, πρὶν ἀπὸ ἐνάμισον αἰῶνα, μὲ τὸ Ἰταλικὸ της ὄνομα Candia, γιὰ τὴν ἡρωϊκὴ ἀντίστασι ποῦ πρόβαλαν οἱ Ἐνετοὶ μέσα στὰ τείχη της, ἐναντίον τῶν τότε πανίσχυρων καὶ πάνοπλων Τούρκων.

Τὴν ἐπόμενη μέρα τοῦ Μπαϊραμιοῦ, ἐπισκέφθηκα τὸν Ἰσμαήλ Μπέη, τὸν τωρινὸ διοικητὴ τῶν Χανιῶν, συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν διερμηνέα τοῦ Ἀγγλικοῦ προξενείου. Ὁ Μπέης εἶναι ἀνηψιὸς τοῦ Ἀντιβασιλιᾶ τῆς Αἰγύπτου. Τὸν βρῆκα φυσικὰ πάνω στὸ ντιβάνι του. Σηκώθηκε νὰ μὲ ὑποδεχτῆ κι' ἦταν ἐξαιρετικὰ εὐγενικός. Ἐνῶ καπνίζαμε πίπες καὶ πίναμε καφέ, ἡ συνομιλία γύρισε, ὅπως γίνεται σὲ τέτοιες περιπτώσεις, σὲ διάφορα ἀσήμαντα θέματα. Εἶχε ζήσει κυρίως στὴν Ἀλεξάνδρεια, καὶ κάποτε ἄρχισε νὰ μαθαίνει γαλλικά, τὰ ὁποῖα πολλοὶ Αἰγύπτιοι Τούρκοι ξέρουν, ἀλλὰ οἱ πολλὲς του ἀσχολίες τὸν ἀνάγκασαν νὰ τὰ ἐγκαταλείψῃ. Ἐνῶ ἤμουν μαζί του, ἤρθε ἕνας πολὺ σωματώδης ἄνδρας, πολὺ ψηλοῦ ἀναστήματος, ὁ Ἀλῆ—Ἀγᾶς Σουφτᾶ—Ζαδέ, ἕνας ἀπὸ τοὺς παλιοὺς διακεκριμένους Τουρκοκρητικούς καὶ προχώρησε στὸ ντιβάνι. Ὁ Μπέης σηκώθηκε καὶ τὸν φίλησε στὸ δεξι μάγουλο, Ὁ Κρητικὸς Εὐγενὴς πρόσφερε ἕνα ρόδο στὸν Κυβερνήτη, κάτι τὸ σπάνιον ἐδῶ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, καθὼς μοῦπαν, παρ' ὅλο πὺς στὴ Μάλτα (1) εἶναι πολὺ κοινό. Αὐτὸς ὁ Κρητικὸς μιλεῖ ἑλληνικά, ὅπως γίνεται μ' ὅλους τοὺς κατοίκους τοῦ νησιοῦ, τόσο τοὺς

1) Τὰ λόγια ἐνὸς ἑλληνικοῦ τραγουδιοῦ, ποῦ ἄκουσα στὴν Κρήτη ἐκχωροῦν τὸ ρόδο στὸν Ἀπρίλη:

Μάρτη μου μὲ τὰ λούλουδα, Ἀπρίλη μὲ τὰ ρόδα.
Ἡ πιὸ κοινὴ σύγχρονη ὀνομασία εἶναι τριαντάφυλλο.

Μωαμεθανούς, όσο και τούς Χριστιανούς.

Γρήγορα εξακρίβωσα ότι τὸ σύνολο τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης καταλαβαίνει μόνο ἑλληνικά. Οἱ ἀγάδες, πού ζοῦν στὶς πρωτεύουσες, ξέρουν ἐπίσης καὶ τούρκικα, ἀλλὰ κι' αὐτοὶ ἔχουν σὰν μητρικὴ γλῶσσα τὴν ἑλληνικὴ. Ὁ χωρικός, ὅταν πῆ Salám Aleikúm ἢ ἀπαντήσῃ Aleikúm Salám, ἔχει ἐξαντλήσει τὶς Μωαμεθανικὲς του γνώσεις. Συνέπεια τῆς ἀγνοίας τῆς Τουρκικῆς, εἶναι ὅτι ἡ γλῶσσα τῆς θρησκευτικῆς λατρείας λιγώτερο κατανοεῖται ἀπὸ τοὺς Κρητικούς ὁπαδοὺς τοῦ Προφήτη, ἀπὸ ὅσο τὰ Λατινικὰ τοῦ τυπικοῦ τῶν Καθολικῶν ἀπὸ τοὺς λαοὺς τῆς Γαλλίας ἢ τῆς Ἰταλίας. (1) Ἔτσι ἐπίσης, σὲ διάφορα μέρη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἔχω βρῆ Ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς πού ἀγνοοῦσαν ἐντελῶς κάθε ἄλλη γλῶσσα ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Τουρκικὴ, ἀλλὰ μεταξύ των τελοῦσαν τὶς ἐκκλησιαστικὲς λειτουργίες, ὅπως κι' ἄλλοῦ, στ' ἀρχαῖα Ἑλληνικά.

Παρ' ὅλο ὅτι νόμιζα τὸν ἑαυτό μου ἀρκετὰ ἐξοικειωμένο μὲ τὰ νέα Ἑλληνικά, ὅταν ἀποβιβάστηκα στὴν Κρήτη, ἀνακάλυψα ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή πού μίλησα μ' ἕνα Κρητικὸ χωρικό, ὅτι βρισκόμουνα πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴ γνώσι τῆς γλῶσσας του κι' ὅτι εἶναι τόσο πολυάριθμοι οἱ ἰδιωματισμοί, ὥστε μοῦ χρειάστηκαν προσπάθειες ἀρκετῶν ἐβδομάδων γιὰ νὰ ἐξοικειωθῶ μ' αὐτούς. Νόμισα ὅτι ἄξιζε νὰ τὸ κάνω αὐτό, ἐπειδὴ κάθε πληροφορία, ὅποιασδήποτε ἀξίας, τὴν ὅποια ἔλπιζα νὰ πάρω ἐδῶ, μπορούσε νὰ ἴσχυε μόνο μὲ τὴ μεσολάβησι ἐκείνων πού δὲν ξέρουν ἄλλη γλῶσσα, παρὰ τὴν Κρητικὴ.

(Μετάφρασις ἀπὸ τὰ ἀγγλικά
Μαρίκας Τζεράκη—Βλασσοπούλου)

1) Πιστεύω ὅτι οἱ δημόσιες προσευχὲς, στὰ τζαμιά, εἶναι συνήθως στὴν Ἀραβικὴ ἔτσι οἱ φτωχοὶ Μωαμεθανοὶ τῆς Κρήτης εἶναι, στὴν πραγματικότητά, διπλᾶ ἀπομακρυσμένοι ἀπὸ τὴ δυνατότητα νὰ τὶς καταλάβουν.

DESCRIPTION PHYSIQUE DE L' ILE DE CRETE

PAR

V. RAULIN

TOME PREMIER

PARIS 1869

ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΟ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Ὁ V. RAULIN, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μπορντώ, περιόδευσε στὴν Κρήτη τὸν περασμένο αἰώνα. Τὸ ταξίδι του ἄρχισε στὶς 4 τοῦ Ἀπρίλη τοῦ 1846, ὅταν ἄφησε τὸ Παρίσι μὲ κατεύθυνση πρὸς τὴ Μασσαλία. Στὶς 11 τοῦ ἴδιου ἄφηνε, στὶς πέντε τὸ βράδι, τὴ Γαλλία, πάνω στὸν «Εὐρώτα» γιὰ τὸ μεγάλο ταξίδι. Ἐκαμαν σκάλα στὴ Σύρα στὶς 22 τοῦ Ἀπρίλη, ὅπου ἔμεινε ὡς τὴν 1 Μαΐου. Ἐπιβιβάστηκε σ' ἄλλο καράβι καὶ τὴν τρίτη μέρα ἀγκυροβόλησαν στὸ λιμάνι τῶν Χανιῶν. Στὴν Κρήτη ἔμεινε ἑπτὰ μῆνες. Στὶς 17 τοῦ Δεκέμβρη ἐγκατέλειψε τὸ λιμάνι τῶν Χανιῶν μὲ τὸ ἀτμόπλοιο Κιρίτ, πού εἶχε ναυπηγηθῆ στὴν Ἀγγλία κατὰ παραγγελίαν τοῦ Πασσᾶ, γιὰ νὰ κάνῃ τὴ συγκοινωνία Σύρας-Σμύρνης. Τὸ πλήρωμα ἦταν Ἑγγλέζικο καὶ ὁ λογιστὴς Τούρκος.

Σ' ἓνα δίτομο ἔργο μὲ τίτλο «DESCRIPTION PHYSIQUE DE L' ILE DE CRÈTE», ὁ Ρωλὲν περιγράφει τὸ ταξίδι του, πού εἶχε σκοπὸ, ὅπως καὶ τῶν περισσοτέρων περιηγητῶν στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, τὴ φυσικὴ ἐξέταση τοῦ νησιοῦ. Δὲν ἐνδιαφέρεται μόνον γιὰ τὴ χλωρίδα τῆς Κρήτης ὁ συγγραφέας, ἀλλὰ γιὰ τὰ μέταλλα, τὰ ὄρυκτά γενικά, τὴ γεωδαισία, τὴ φύση τοῦ ἐδάφους, τὴ μετεωρολογία, ὑδρογραφία καὶ κάθε τι πού ἀφορᾷ τὴ φυσικὴ κατάστασι τῆς χώρας, παράλληλα μὲ τὴ ζωή, τίς συνήθειες, τὴν κοινωνικὴ σύνθεσι καὶ τίς συνθηκὰς διαβίωσης τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ κάτω ἀπὸ τὸ πέλμα τοῦ κατα-

κτητή. Ἐπίσης δίδει σημαντικές πληροφορίες σχετικές με τὴ θρησκεία, τὴν ἐκπαίδευση, τὴ δικαιοσύνη καὶ τὴν ἐξέγερση τοῦ 1821.

Δίδομε σὲ μετάφραση ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν πόλη Χανιῶν, ποὺ περιέχεται στὸ τρίτο κεφάλαιο τοῦ πρώτου τόμου, στὸ κεφάλαιο «Ὁδοιπορικὸ στὴν Κρήτη», με ὑπότιτλο «Πρῶτα ταξίδια στὰ Χανιώτικα καὶ στὶς ἐπαρχίες Σφακίων καὶ Ἀποκόρωνα». Ἐπίσης θὰ παραθέσουμε ὅ,τι πληροφορίες δίδει σχετικά με τὴν ἐκπαίδευση, τὴν κατάσταση τῶν δρόμων, τὴ φορεσιὰ τῶν Κρητικῶν καὶ Τούρκων, καθὼς καὶ γιὰ τὴ θρησκεία.

σελ. 76—84

«Ἀφιξη στὰ Χανιά στὶς τρεῖς τοῦ Μάη. Τρεῖς ὥρες ἀφοῦ περάσαμε με τὸ καράβι τὸ πέρασμα ἀνάμεσα στὴ Φολέγανδρο καὶ Λαγκούσα, διέκρινα τὸν Ψηλορείτη καὶ τὰ Ἄσπρα Βουνὰ (ἔτσι ὀνομάζει τὰ Λευκὰ Ὀρη), ντυμένα μέσα στὴν ὀμίχλη. Ὑστερα ἀπὸ ἑννιά ὥρες εἴμαστε ἀντίκρου στὸ ψηλὸ καὶ ἀπόκρημνο Ἀκρωτήρι Μελέχα, με τὴ μετερὴ κορυφὴ στὰ Ἀνατολικά, τῆς Σκλόκας. Στὶς πέντε ἢ ὥρα δὲν εἴμαστε πιά μακριὰ, ἀλλὰ μιὰ ἀπόλυτη νηνεμία ὄλη τὴ νύχτα μᾶς ἐμπόδισε νὰ προχωρήσουμε. Τὴν ἐπόμενη πολὺ πρῶι, σὲ ἀπόσταση δύο ἢ τριῶν μιλίων, ἀντίκρυσα, ὅπως περιγράφει ὁ Τουρνεφόρ, τ' Ἄσπρα Βουνὰ καὶ σὰν στὴ βᾶση τους τὰ Χανιά, ποὺ δὲν τὰ κρύβουν οἱ βράχοι καὶ τὸ φρούριο ἀρκετὰ χαμηλὸ, ποὺ χωρίζει τὸ λιμάνι ἀπὸ τὸν ὄρμο. Ἡ πόλη ἐκτείνεται σὲ χαμηλὴ ἀκτὴ, ποὺ ἀνυψώνεται σὲ χαμηλοὺς λόφους, κυρίως δεξιὰ, ὅπου εἶναι κτισμένος ὁ Γαλατᾶς πρὸς τὰ δυτικά. Οἱ λόφοι τελειώνουν σὲ μιὰ σειρὰ βραχωδῶν βουνῶν, ποὺ φαίνονται σὰ νὰ ἔρχονται νὰ σῆσουν στὴν ἀκρογιαλιὰ κάτω ἀπὸ τὸν Πλατανιά· σὰ συνέχεια τούτων μοιάζει τὸ νησί Ἅγιος Θεόδωρος. Ἀριστερὰ πρὸς τ' ἀνατολικά, ἡ πεδιάδα φτάνει γρηγορώτερα στοὺς πρόποδες τῶν ὑψωμάτων ποὺ ἀρχίζουν ἀπὸ τὴ Χαλέπα, γιὰ νὰ σχηματίσουν τ' Ἀκρωτήρι, περὶ ἢ ἐπιφάνειά του χαμηλώνει ἡρεμα στὰ πόδια τῶν βουνῶν, ποὺ σχηματίζουν τ' Ἀκρωτήρι Μελέχα. Σὲ δεῦτερο πλάνο βρίσκονται τὰ μαῦρα ψηλὰ ὄροπέδια τῆς Μαλάξας καὶ τῶν Κεραμειῶν καὶ ἡ πιὸ ἀνώμαλη περιοχὴ, ποὺ ἔπειτα ἀπὸ τὸ χαμῆλωμα τῆς Σπηλιᾶς συνεχίζεται με τοὺς ψηλοὺς λόφους τοῦ ἀκρωτηρίου Σπάθα, ποὺ εἶναι τὰ σύνορα τοῦ κόλπου δυτικά. Σὲ τελευταῖο ἐπίπεδο βρίσκονται τ' Ἄσπρα Βουνὰ ἢ Λευκὰ Ὀρη, σχηματισμένα ἀπὸ πληθῶρα κορυφῶν, κοντὰ ἢ μιὰ με τὴν ἄλλη, ἀσπρισμένες ἀπὸ τὰ χιόνια ἀκόμα, σὲ μεγαλύτερο

Ύψος και σέ μήκος, σχηματίζοντας ένα τόξο 50° νότια, 30° άν. πρὸς τὰ νότια, 20° μεταξύ Ἀσκούφου και Ὀμαλοῦ. Μακρύτερα δεξιά βλέπεις μιὰ κορυφή χαμηλότερη, τὸ Ἀποπηγάδι και μακρύτερα τὸ μαῦρο στρογγυλὸ ὄγκο τοῦ Προφήτ' Ἡλία

Στὶς ἔξη τὸ πρῶτὸ τὸ καράβι μπήκε στὸ λιμάνι και ἀποβιβάστηκε ἀμέσως στὰ Χανιά, Λὰ Κανέα τῶν Ἑνετῶν, τὸ Rhabdh—El Djohn τῶν Ἀράβων και στὴ θέση τῆς Κυδωνίας, σύμφωνα με τὴν περιγραφή τοῦ Σκύλακος και ἀπὸ μερικὰ ἀπομεινάρια, πού βρῆκε ὁ L. Chevalier. Ξαναχτίστηκαν και ὀχυρώθηκαν πάλι ἀπὸ τοὺς Ἑνετοὺς στὰ 1252, πού εἶχαν ἀνάγκη νὰ περιορίσουν τοὺς κατοίκους, πού ἦταν δυσσαρεστημένοι με τοὺς καινούριους κυρίους των. Ἐχουν σχημα ὀρθογώνιο, ζώνη πρόσφατων ὀχυρώσεων, ἀρκετὰ ἀπλῶν και δὲν ἔχουν παρὰ μιὰ μονάχα πύλη πού τὴν προστατεύει ἡ ἡμισέληνος. Ἐνα μέρος τῶν τάφρων εἶναι σκαλισμένο μέσα στὸ βράχο. Οἱ πολεμίστρες, πού ἦταν 162, ἐλαττώθηκαν ἀπὸ τὸν Μεχμέτ Ἀλῆ σέ 86 πυροβολεῖα και 8 μορτιέ. Οἱ δρόμοι εἶναι πλατειοί, ἴσιοι και καλοστρωμένοι, με βρύσες, πού τὰ νερά τους ἔρχονται ἀπὸ τὰ γειτονικὰ βουνά. Τὰ νερά τῶν πηγαδιῶν εἶναι κιτρινωπά και ἀνθυγιεινά. Τὰ σπίτια ἔχουν πάνω ἀπὸ τὸ ἰσόγειο, χτισμένο με πέτρες, ἕνα πάτωμα, συχνὰ ξύλινο. Ἀντὶ γιὰ στέγη ἔχουν ταρατσες με χῶμα καλά πατημένο, πού δίνουν στὴν πόλη λίγο ἀνατολιτικὴ φυσιογνωμία. Ἐκεῖ οἱ κάτοικοι περιᾶνε τὶς νύχτες τοῦ καλοκαιριοῦ. Πολλὰ ἀπὸ τὰ σπίτια ἀνήκουν στὴν ἐποχὴ τῆς Ἑνετοκρατίας, ὅπως δείχνουν, ἐκτὸς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, μερικὲς ἐπιγραφές. Ἐκεῖνα πού δίνουν πρὸς τὸ λιμάνι ἔχουν συχνὰ μιὰ γαλαρία ξύλινη στὸ πρῶτο πάτωμα, ἀρκετὰ ἄθλια, ἀπ' ὅπου ἔχουν μιὰ ὄμορφη ἀποψη, ἀλλὰ λίγο ζωντανή, γιὰτὶ πάντοτε τὰ καράβια ἦταν κάτι πολὺ σπάνιο στὸν κόλπο μεταξύ τῶν ἀκρωτηρίων Μελέχα και Σπάθα. Τὰ τζαμιά εἶναι σχεδὸν ὅλα ἑλληνικὲς ἐκκλησιεῖς ἢ λατινικὲς, πού τὶς μετατρέψανε. Ὁ πληθυσμὸς, πού ἦταν 5 ὡς 6.000 στὰ 1700, ἔφθασε τὶς 13.000 στὰ 1813 και μονάχα 5.800 στὰ 1834. Αὐξήθηκε πολὺ ἀπὸ τότε, πού τὸ λιμάνι ἀνοιξε γιὰ τὸ ἐξωτερικὸ ἐμπόριο. Ἐξισώθηκε, λένε, με τοῦ Μεγάλου Κάστρου, μ' ὅλο πού ἡ ἔκταση τῆς πολιτείας εἶναι τὸ ἕνα τρίτο. Τὸ λιμάνι εἶναι κλεισμένο ἀπὸ μιὰ σειρὰ βράχων, λίγο πιὸ πάνω ἀπὸ τὸ νερό, πού ἔχουν συνέχεια ἕνα τεῖχος ἢ μῶλο ἀρκετὰ χαμηλό, μήκους 377 μ.. Στὴ μέση ἔχει ἕνα παλιὸ ὀχυρὸ και τελειώνει σ' ἕνα πύργο, ὅπου ὑπάρχει ὁ φάρος. Στὸ μέρος τὸ ἀπέναντι τῆς εἰσόδου, πού

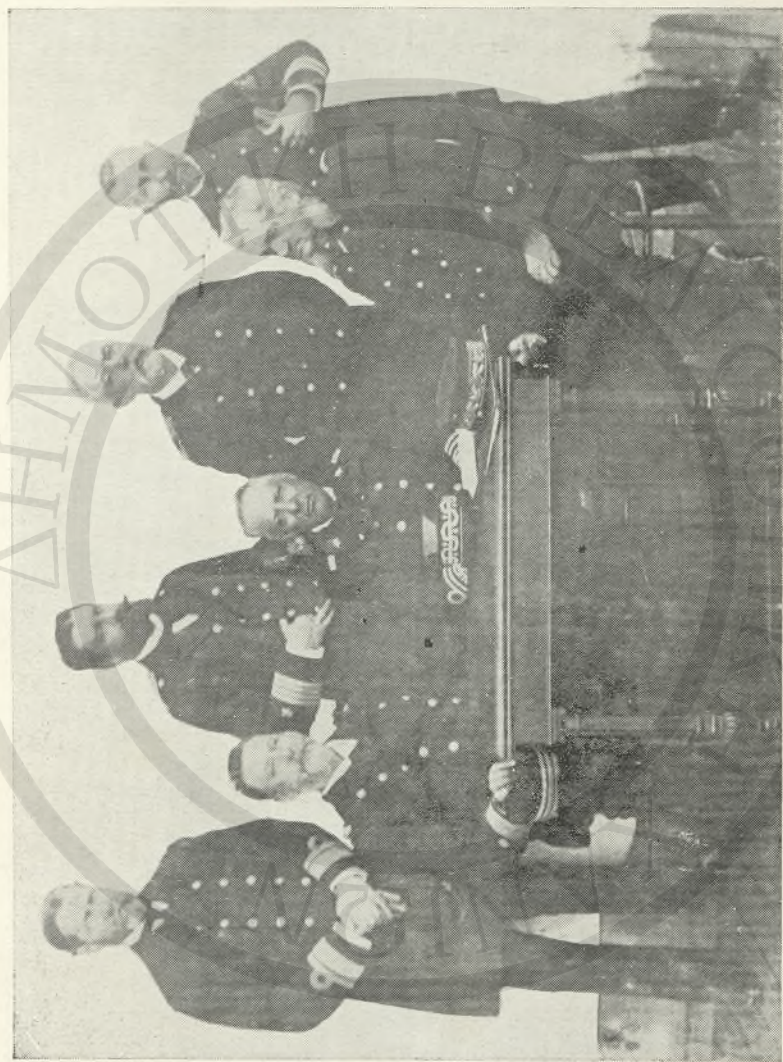
Par
V. Raulin
Tome
Premier
Paris
1869.
Ὀδοιπορῖον
στὴν
Κρήτη.

είναι στενή και βαθειά 8 μ. βρίσκεται η ακρόπολη. Με τούς βόρειους όρημτικούς ανέμους, τὰ κύματα περνᾶνε πάνω ἀπὸ τὸ τείχος καὶ τότε τὰ καράβια, τὰ ἀγκυροβολημένα στὸ πιὸ βαθύ μέρος τοῦ λιμανιοῦ πού ἔχει 6 μέτρα, εἶναι τὰ πιὸ ἐκτεθειμένα καὶ μποροῦν νὰ ναυαγήσουν, ὅπως ἐγινε ἕνα ἢ δύο χρόνια, προτοῦ ἔρθω. Ἐκεῖνα πού θαλασσοπλέουν στὸν κόλπο εἶναι τὸ ἴδιο ἐκτεθειμένα μετὸν ἄνεμο αὐτό. Τὸ λιμάνι, πού εἶναι τὸ λιγώτερο ἀσχημο τοῦ νησιοῦ, γιατί εἶναι λιγώτερο φραγμένο καὶ παραγεμισμένο, ὅταν τὸ συγκρίνει κανεὶς μετὰ τὰ λιμάνια τῶν ἄλλων πόλεων, ἐξυπηρετεῖ τὸ τμήμα τὸ πιὸ γόνιμο, χωρεῖ 40 καράβια τῶν 300 τόνων ἢ καλύπτεται 300 βάρκες. Στὸ βάθος βλέπομε μιά σειρά ἀπὸ ναυπηγεία μετὰ θόλους, πού οἱ Ἑνετοὶ εἶχαν ἀνοικοδομήσει γιὰ νὰ φτιάχνουν ἢ νὰ ἐπισκευάζουν τὶς γαλέρες των.

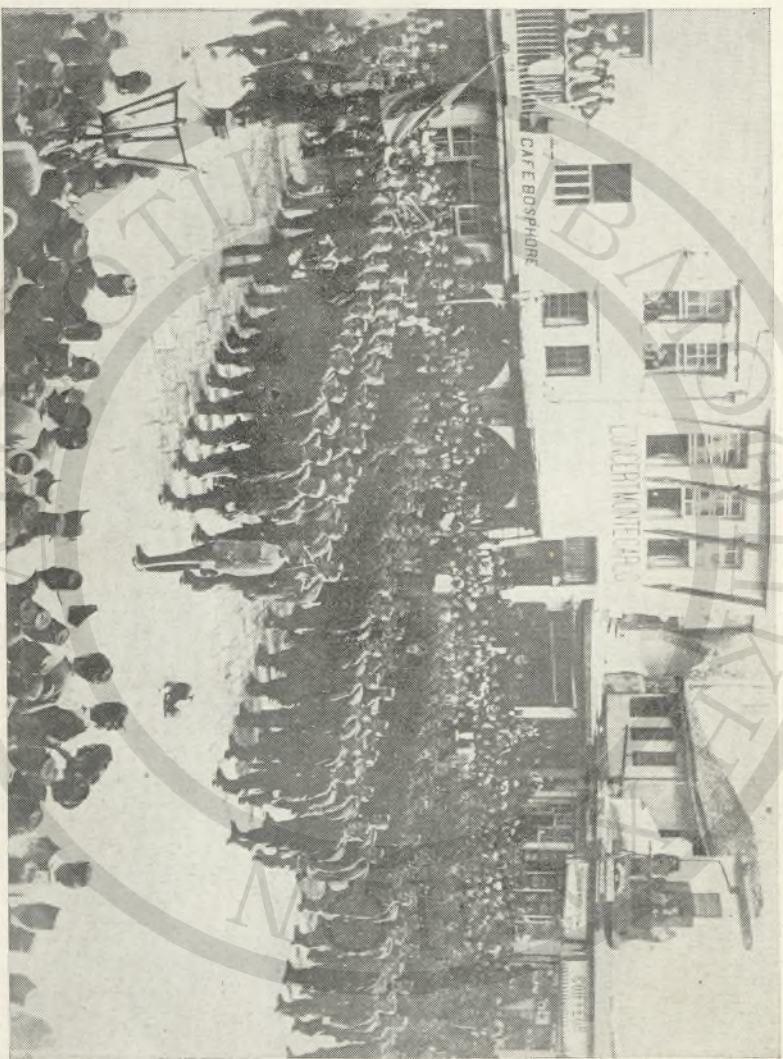
Τὸ προξενεῖο τῆς Γαλλίας ἦταν δύο βήματα ἀπὸ τὸ λιμάνι, ὅπου βρισκόταν ἡ γραμματεία. Περιμένοντας περὶπου μιά ὥρα γιὰ νὰ παρουσιασθῶ, περπάτησα στὴν προκυμαία καὶ στὰ ὄχυράματα, πού εἶναι στὸ βάθος ἀπ' ὅπου εἶναι ὁμορφή ἡ ἀποψη πρὸς τὸ λιμάνι, καὶ τὴν ἔχουν περιγράψει πολλοὶ συγγραφεῖς. (Cognell, Müller, καὶ Pashley). Τὸ εὐρωπαϊκὸ μου κοστοῦμι γίνηκε αἰτία νὰ με γνωρίσει ὁ διευθυντὴς τῆς μουσικῆς τοῦ ἀραβικοῦ συντάγματος, ἕνας μαρσεγγὺς, πού μοῦ πρόσφερε καπνὸ καὶ καφεὲ μέσα σὲ μικρὰ τασάκια σὰν μεταλλικὲς αὐγοθήκες. Ἔτσι πῆρα δείγμα ἀπὸ τὶς κρητικὲς συνήθειες.

Στὸ προξενεῖο μετὰ δέχτηκε μετὰ πολὺ εὐγενικὸ τρόπο ὁ κ. M. Hitier πού ἀμέσως μετὰ τὸ γεῦμα, μοῦ πρότεινε νὰ ἐγκατασταθῶ ἀμέσως σ' ἕνα δωμάτιο στὸ καθολικὸ μοναστήρι, στὸ ἐσωτερικὸ τῆς πολιτείας. Ἡ Κρήτη εἶναι χώρα τόσο ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν ὑπεθέσεων καὶ ἀπὸ τουρίστες—συναχάζουν σ' αὐτὴ τόσο λίγοι ξένοι—ὥστε στὴν κυριώτερη πόλιν τοῦ ἐμπορίου, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ καθολικὸ μοναστήρι, ὅπου μποροῦν νὰ μείνουν μερικοὶ ταξιδιωτὲς, δὲν ὑπάρχει ξενοδοχεῖο, οὔτε πανδοχεῖο ἔστω καὶ πολὺ μέτριον. Στὸ λιμάνι ὑπάρχουν μονάχα καμπαρὲ γιὰ τούς Ναυτικούς. Οἱ ἐμπορευόμενοι δέχονται τούς καπετάνιους τῶν καραβιῶν στὰ σπῖτια των ἢ καὶ τούς σπάνιους ταξιδιωτὲς ἐμπόρους, μετὰ τούς ποίους συναλλάσσονται.

Τὴν ἴδια μέρα ὁ M. Hitier μετὰ πῆγε στὸ δόκτορα Καποράλ στὴ Χαλέπα καὶ τὸ βράδυ μετὰ παρουσίασε στὸν Κυβερνήτη, πού μᾶς δέχτηκε σὲ μιά μεγάλη σάλλα στὸ σεράϊ, βαμμένη ἄσπρη, πού ἡ ἐπίπλωσή της ἦταν ψάθες καὶ ἕνα μακρὺ ντιβάνι πού ἔπιανε τὸ βάθος τοῦ δωματίου. Ἄ-

Οί Ναύαρχοί τῶν Μεγάλων Δυνάμεων

Σαντριβάνι Χαλίων: Έπιθεώρησης Αυστριακών Στρατευμάτων

φοῦ σηκώθηκε γιὰ νὰ χαιρετήσῃ τὸν πρόξενο ὁ Μουσταφᾶς, πού καθόταν σὲ μιὰ γωνιὰ τοῦ ντιβανιοῦ, μᾶς κάθησε δεξιά του. Ὁ Μ. Γκάσπαρι, γραμματέας—διερμηνέας καθόταν ἀντίκρου δεξιά του. Ἐφερε μακρυνές ἀνατολίτικες πίπτες μάρκρους δύο μέτρων καὶ καφέ σὲ μικρὰ φλυτζανάκια καὶ συνεχίστηκε ἡ συνομιλία ἑλληνικά. Μ' ὄλο πού ὁ πασσᾶς γεννήθηκε σχεδὸν ἀμέσως μὲ τὸν αἰῶνα φαινόταν, ἐπειδὴ ἦταν φιλάσθενος, σὰ νὰ ἦταν μεγαλύτερος ἀπὸ σαράντα πέντε χρόνων. Ἄμα ξ-μαθε πὼς θ' ἀσχολούμουνα μὲ μίνες, δὲν θὰ ἔλεγα γιὰ ὀρυκτολογία καὶ γεωλογία, μοῦ παρουσίασε μερικοὺς ἀνθρακες, πού ἦταν τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας στὰ νότια τοῦ Ρεθύμνου καὶ μὲ ρωτοῦσε τί σκεπτόμουνα. Ἦταν ἀρκετὰ μέτριος λιγνίτης, πού μοῦ φάνηκε πὼς δὲν ἄξιζε τὸν κόπο. Τὴν ἐπομένη πῆγαμε νὰ ἰδοῦμε τοὺς σπουδαιότερους ξένους προσέ- νους, τοὺς κ. Ongley τῆς Ἀγγλίας, Περόγλου τῆς Ἑλλά- δας, τὸν Thoῆn, τὸ Γάλλο ἀνταποκριτὴ μου γιὰ τὴ Ρωσία.

ΕΚΔΡΟΜΕΣ ΣΤΑ ΠΕΡΙΧΩΡΑ ΤΩΝ ΧΑΝΙΩΝ: Τὴν ἐπο- μένη, μπόρεσα τέλος νὰ πάω στὸν κάμπο καὶ πάνω στοὺς λόφους καὶ τὰ ὄροπέδια. Στὴν ἔξοδο τῆς πολιτείας βρίσκον- ται τὰ σφαγεῖα, ἔπειτα τὰ τουρκικὰ νεκροταφεῖα μὲ τὰ με- γάλα κυπαρίσσια. Ἐδῶ καὶ ἐκεῖ στὸν κάμπο ὑπάρχουν μερι- κοὶ τάφοι πλουσιῶν ἀγάδων μὲ στέγες, πού τὶς ὑποστηρί- ζουν τέσσερις κολῶνες ἀρκετὰ λεπτές. Ὅχι μακρυνὰ ἀπὸ τὴν πόλη, καθὼς λέει ὁ Σουνίνι (ταξίδι στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Τουρκία) ἡ ψυχὴ ἀνατριχιάζει, συγκινεῖται κανεὶς βαθύτα- τα ὅταν ἰδῇ τὶς καλύβες πού εἶναι στὴ μιὰ μεριά καὶ στὴν ἄλλη τοῦ δρόμου. Εἶναι ἄσυλα ἀνθρώπων τῶν δύο φύλων, πού ἔχει καταφάγει ἡ τρομερὴ λοιμώδης ἀρρώστεια τοῦ δέρματος (λέπρα), πού καταστρέφει ἀκόμη μερικὰ μέρη τῆς Ἀνατολῆς καὶ πού οἱ Σταυροφόροι μεταφέρανε στὴν Εὐρώ- πη, ὅπου εἶχαν ἔλθει μὲ τὸ σκοπὸ ν' ἀπαλαχθοῦν ἀπ' αὐτήν. Οἱ πρῶτες μου ἐξορμήσεις ἀφιερώθηκαν κατὰ μεγάλο μέρος στὴ βοτανικὴ, γιὰ τὴν ἠθέλα νὰ μαζέψω φυτὰ, πού ἀποτε- λοῦν τὴ βάση τῆς χλωρίδας καὶ γιὰ νὰ μὴν ἔχω πιά ν' ἀ- σχοληθῶ μ' αὐτὰ στὶς πιδὸ μακρυνές μου περιοδεῖες. Πῆγα μό- νος καὶ χωρὶς κανένα ἐμπόδιο στὶς πλαγιές πού ὑψώνονται ἀπὸ τὴ Χαλέπια βορειοανατολικά ὡς τὸ ὄροπέδιο, πού τὴ στεφανώνει. Ἀπὸ κεῖ ἔχεις τὴν ἀποψη τῆς πολιτείας, καθὼς καὶ τοῦ κόλπου καὶ τῶν βουνῶν τοῦ Ἀκρωτηριοῦ Σπάθα, αὐ- τὴν πού ἔχει περιγράψει ὁ Boschini, ὁ Ντάπερ καὶ κυρίως ὁ Πάσλεῦ.

Στὴν πεδιάδα πού βρίσκεται ἀνατολικά, καὶ καταλή-

γει στὸν κόλπο τῆς Σούδας, μὲ παρενόχλησε μιὰ γριά καὶ δὲν κατάφερα ν' ἀπαλλαχθῶ παρὰ ἀφοῦ τῆς φώναξα πέντε ἢ ἕξι φορές «ντὲν καταλαβαίνω» (δὲν ἔννοῶ). Πραγματικὰ μὴ βλέποντάς την πολὺ ἄσχημα ντυμένη, δὲν κατάλαβα, πῶς μὲ παρακαλοῦσε νὰ τῆς δώσω ἔλεημοσύνη.

Ἐκεῖνο πού ἔλεγε ὁ Μπελὸν γιὰ τὴ γλῶσσα τῶν Κρητικῶν, τώρα καὶ τρεῖς αἰῶνες, ἰσχύει ἀκόμα. Ὅλοι ἀδιακρίτως μιᾶνε μιὰ γλῶσσα παραφθαρμένη τῆς Ἀρχαίας. Ἄλλὰ ὁ ἕνας καλύτερα ἀπὸ τὸν ἄλλον. Τὰ λόγια τοὺς πάντα πλησιάζουν περισσότερο καλὰ Ἑλληνικά, παρὰ τὰ Λατινικά τῶν Ἰταλῶν. Οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων μιᾶνε τὸ ἴδιο καλὰ τὰ Ἰταλικά, ὅπως καὶ τὰ Ἑλληνικά, οἱ χωρικοὶ ὁμως μιᾶνε μοναχὰ καθαρὰ Ἑλληνικά. Οἱ Ἕλληνες τῆς ὑπαίθρου δὲν ἐγκαταλείψανε τῆς παλιῆς ὀνομασίης τῶν πραγμάτων πού τὰ ἔλεγαν μὲ κύρια ὀνόματα, ὅπως στὰ μέρη, πού ἐσυχνάζονταν περισσότερο ἀπὸ ἄλλοι θνητοὶ καὶ πρὸ πάντων στὶς πόλεις, πού βρισκόταν σὲ ἀκτές, παρὰ σὲ ἐσωτερικό, γιατί, ἔχοντας ἀπὸ καιρὸ συναλλαγές μὲ τοὺς ξένους, τόσο Τούρκους, ὅσο καὶ Ἰταλοὺς, δανείστηκαν ἐκφράσεις, πού ἀνακάτεψαν μὲ τὴν ὀμιλουμένη. Ἡ ποσότητα τῶν τούρκικων λέξεων πού εἰσήχθησαν, εἶναι ἀρκετὰ σημαντικὴ κατὰ τὸν Πάσλεϋ, ὥστε χρειάζονται πολλὲς ἑβδομάδες γιὰ νὰ ἐξοικειωθῆς μ' αὐτὴ τὴ γλῶσσα.

Στὴν πόλη, τὰ σκυλιὰ εἶναι πολυάριθμα, ὅσο καὶ στὶς ἄλλες τούρκικες χῶρες. Τὰ κουνούπια καὶ οἱ ψύλλοι ἀφθονοῦν στὴ ζεστὴ ἐποχὴ. Τὰ ἔντομα δὲν εἶναι πολυάριθμα στὴν ἐξοχὴ, ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἓνα εἶδος μεγάλου τζίτζικα, πού δημιουργεῖ μεγάλο θόρυβο στὶς ἐλιές. Ὅμορφες πράσινες σαῦρες ἀφθονοῦν στοὺς κήπους καὶ στοὺς φράχτες ἀκίνδυνα φίδια δὲν εἶναι σπάνια.

Παντοῦ τὰ δημόσια καὶ τὰ ἰδιωτικά κτήρια τῶν πόλεων εἶναι χοντροκαμωμένα. Χρησιμοποιοῦν συνήθως πέτρες ὄχι λαξευμένες, διαφορετικὲς κατὰ τόπους, πού τὶς μάζεψαν μὲ τὸ χῶμα, σκεπασμένες μὲ σουβᾶ καὶ ἀσπρισμένες ἐξωτερικά. Τὰ παράθυρα ἔχουν κάγκελλα ξύλινα καὶ δικτυωτὰ ἢ ἐξωτερικά παραθυρόφυλλα. Ἀργότερα, εἶδα πῶς εἶναι τὸ ἴδιο καὶ στὰ βουνά, ὅπου τὸ κρῦο εἶναι πολὺ αἰσθητὸ τὸ χειμῶνα. Τὰ τζάμια δὲν χρησιμοποιοῦνται παρὰ μονάχα ἀπὸ τοὺς Εὐρωπαίους καὶ μερικοὺς πλούσιους Μουσουλμάνους τῶν πόλεων. Σ' αὐτὲς ὅλα τὰ σπίτια στεροῦνται ἀποχωρητηρίων· στὰ χωριά ἔχουν μονάχα οἱ Μουσουλμᾶνοι. Οἱ Χριστιανοὶ ἀφήνουν στοὺς εὐάριθμους χοίρους (γουρούνια)

τῆ φροντίδα νὰ καθαρίζουν τὶς αὐλὲς καὶ τὰ σοκάκια. Τὰ λαίμαργα αὐτὰ ζῶα ἐκπληροῦνε πολλὰς φορές τὸ καθήκον τους μετὰ πολλὴ ὀχληρὴ εὐκινησίᾳ, ὅταν δὲν εἶσαι ἐφοδιασμένος μετὰ ραβδί. Ἡ περίπτωσις αὐτὴ δὲν συμβάλλει λίγο στὸ νὰ αὐξάνη τὸν ἱερὸ φόβον τῶν Μουσουλμάνων γιὰ τὸ κρέας καὶ τὸ λίπος των.

Οἱ Ἑλληνικὲς ἐκκλησίαι εἶναι προσανατολισμέναι ἀπὸ τὰ ἀνατολικά εἰς τὰ δυτικά, καὶ οἱ συχνοὶ μπαντανάδες τὶς κρατοῦν σὲ μιὰ ἀσπράδα ἀφθαστῆ· ἔτσι τὶς ξεχωρίζει κανεὶς ἀπὸ πολὺ μακρῶς. Στὸ ἐσωτερικὸν τους δὲν ὑπάρχουν ἀνάγλυφες ζωγραφίαι, ἀλλὰ μονάχα εἰκόνες ζωγραφιστῆς χονδροειδεῖς, συνήθως πάνω σὲ ξύλον. Ὅσο γιὰ τὰ τζαμιά πρέπει νὰ εἶναι προσανατολισμένα ἔτσι, πού ὁ ἱμάμης νὰ στρέφεται πρὸς τὴ Μέκκα ἅμα προσεύχεται. Σ' ἐκεῖνα πού ἔγιναν μετὰ τὴ μετατροπὴ Ἑλληνικῶν ἐκκλησιῶν, τὸ ἱερό, ὅπως τοποθετεῖται, δὲν εἶναι στημένο συμμετρικά. Οἱ Ἑλληνες, ὅσοι ἔκαμαν μεγάλα ἁμαρτήματα ἢ ἐγκλήματα, πιστεύουν πὼς συχωροῦνται μετὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν μικρῶν ἐκκλησιῶν, ὅσο γιὰ τοὺς Μουσουλμάνους ἰσχύει τὸ ἴδιον περίπου, νὰ φτιάξουν τζαμιά, χάνια καὶ βρύσες.

Τὰ τούρκικα νεκροταφεῖα, πού ἀναγνωρίζονται ἀπὸ μακρῶς μετὰ τὰ πυραμοειδῆ κυπαρίσσια πού εἶναι γεμάτα, δὲν ἔχουν τοίχους· ἔτσι, σ' ἐκεῖνα πού βρίσκονται στὶς πύλεις τῶν πόλεων, οἱ ἐπιτάφιοι πέτρες, σκεπασμέναι συνήθως μετὰ ἐπιγραφὰς τούρκικας, μ' ἕνα σαρῆκι ψηλά, ἀρκετὰ συχνὰ εἶναι πεσμένες χάμω. Τὰ νεκροταφεῖα τῶν Ἑλλήνων στεροῦνται ἐντελῶς δένδρων· οἱ ταφόπετρες συχνὰ χωρὶς ἐπιγράμματα, δὲν εἶναι σὲ καλύτερη κατάστασιν. Τῶν Ἑβραίων δὲν εἶναι παρὰ χλόη, πού ἐπάνω, ἴσα μετὰ τὸ ἔδαφος, εἶναι τοποθετημέναι πέτρες μετὰ ἑβραϊκὰς ἐπιγραφὰς.

Στὶς 27 τοῦ Μάη ἦταν μέρα γιορτάσιμη τῆς χρονιάς γιὰ τοὺς μαύρους σκλάβους· μαζεύονται πάρα πολλοὶ ἀπὸ τὰ διάφορα μέρη τοῦ νησιοῦ εἰς τὴν ἀμμουδιά, δυτικὰ τῆς πολιτείας, εἰς τὴν περιοχὴ τοῦ Κλαδισοῦ, ὅχι μακρῶς ἀπὸ τὸ ἑβραϊκὸν νεκροταφεῖον· οἱ ἔμποροι μετακομίζουν πολλὰς προμήθειαι καὶ ἀναψυκτικὰ ποτὰ καὶ στήνουν μερικὰ τσαντήρια. Οἱ μαῦροι, ντυμένοι μετὰ τὰ καλύτερα ρούχα τους καὶ ὀλόβρεχτοι ἀπὸ ἰδρῶτα καὶ σκόνη, χορεύουν χοροὺς γρήγορου ρυθμοῦ καὶ θορυβῶδεις, τριῶν εἰδῶν: οἱ ἄνδρες, ἐφοδιασμένοι μετὰ ραβδία σχηματίζουν μεγάλο κύκλον, χορεύουν χτυπώντας ὁ ἕνας στὸν ἄλλον, γυρίζοντας ὀλοένα, ἐνῶ ἕνας ἀπ' αὐτοῦς, στημένος εἰς τὸ κέντρο διευθύνει χτυπώντας ταμποῦρον· οἱ ἄνδρες καὶ οἱ γυναῖκες κάνουν κάποια βήματα χοροῦ

στά ὀχτώ, πού τά συνοδεύουν μέ χειρονομίες πολύ λίγο σεμνές· τέλος, οἱ γυναῖκες, χτυπώντας τά χέρια, σχηματίζουν κύκλο, πού στό κέντρο του χορεύουν ἕνας ἀϊδρας καί μία γυναίκα. Αὐτοί οἱ ἀφρικανικοί χοροί εἶναι πολύ διαφορετικοί ἀπό τῶν χριστιανῶν Ἑλλήνων, πού παράμερα, μέ τόν ἦχο ἑνὸς εἴδους μικρῆς κιθάρας στίς γιορτές τῶν χωριῶν καί τῶν μοναστηριῶν, χορεύουν· ἔτσι τόν περιγράφει ὁ Σοννίνι: «Ἡ ρομέκα, χορὸς ἀνακατεμμένος μέ τραγούδια, πού οἱ πραγματικοί Ἕλληνες ἔχουν πάρει ἀπὸ τοὺς προγόνους των, ἔχει ἀπλότητα καί εὐγένεια. Ἐκεῖ βρίσκει κανεὶς στριφογύρισμα ὄλο σοβαρότητα, πολύ μακριὰ ἀπὸ τὴ ζωνρότητα, πού περιμένεις νὰ βρῆς σ' ἕνα χορὸ κυκλικὸ τῆς ὑπαίθρου. Τὰ τραγούδια δὲν ἔχουν πιὰ ζωντάνια· εἶναι ἀργὰ καί παθητικά· καί ἡ συνθήεια, πού ἔχουν οἱ Ἕλληνες νὰ τραγουδοῦν ἀπὸ τὴ μύτη, κάνει περισσότερο ἀκόμα τὰ τραγούδια τοὺς μακρόσυρτα καί λιγότερο χαρούμενα· ὁ ρινόφωνος τὸνὸς τοὺς τὰ κάνει πολύ δυσάρεστα».

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ — ΦΟΡΕΣΙΕΣ. Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ κρίνη κανεὶς τὴν ἀγραμματωσύνη πού εἶναι βυθισμένοι οἱ κάτοικοι τῶν χωριῶν, ἅμα ξερῆ πὼς οἱ παπάδες (Les Papas) δὲν ξέρουν οἱ περισσότεροὶ παρὰ μονάχα νὰ διαβάζουν καί εἶναι ἀνίκανοι νὰ γράφουν. Ἐδῶ κι' ἐκεῖ ὑπάρχουν ἕνα εἶδος σχολεῖα, ὅπου μποροῦν νὰ μάθουν, χρησιμοποιοῦντας κυρίως τοὺς ψαλμοὺς καί ἄλλα ἀρχαῖα βιβλία, πού οἱ δύστυχοι μαθηταὶ δὲν εἶναι ἱκανοὶ νὰ καταλάβουν. Στὰ 1845 συνάντησα μ' ὄλ' αὐτὰ στά χωριά, ἀκόμα καί στά πιὸ μακρινὰ, ἀληθινὰ σχολεῖα, πού τὰ διευθύνανε δάσκαλοι ἀρκετὰ ἔξυπνοι, καί βρῆκα νέους, πού οἱ γονεῖς των ἀρκετὰ πλούσιοι κτηματίες, τοὺς ἔστειλαν νὰ περάσουν μερικά χρόνια στὴν Σύρα ἢ στὴν Ἀθήνα. Στίς πόλεις, ἡ ἀνάγκη τῆς παιδείας γίνεται πολύ πιὸ αἰσθητή. Στὸ Μεγάλο Κάστρο καί στὸ Ρέθυμνο ὑπῆρχαν στὰ 1838 τέσσερα σχολεῖα, πού τὰ συντηροῦσαν μέ τὴν ἔθελοντική συνεισφορὰ τῶν κατοίκων. Σ' ἄλλα διδάσκανε ἀνάγνωση, γραφὴ καί λογαριασμούς, σὲ 150 μαθητὲς καί στά ὑπόλοιπα Ἀρχαῖα Ἑλληνικά σὲ 50 μονάχα. Στὸ τέλος τοῦ 1838, ἕνας ἱεραπόστολος ἀπὸ τὴ Νέα Ὑόρκη, ἄνοιξε σχολεῖο γιὰ τὰ παιδιὰ τῶν Εὐρωπαίων καί τῶν Ἑλλήνων. Παρὰ τὴν ἀντίθετη γνώμη τοῦ Μεχμέτ Ἀλή, γράφτηκαν ἀρκετὰ Ἑλληνόπουλα σ' αὐτὸ καί σὲ λίγους μῆνες ἀριθμοῦσε 100 ἀγόρια καί 80 κορίτσια. Οἱ Μουσουλμᾶνοι ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, δὲν στεκόταν σὲ καλύτερη μοῖρα στὸ ζήτημα

τῆς παιδείας, μ' ὅλη τὴν ἐλευθερία πού ἀπολαμβάνανε καὶ τὶς ὑπηρεσίες πού προσφέρανε σ' αὐτὸν τὸν τομέα οἱ Δερβίσηδες, ἐπιφορτισμένοι κάποτε μὲ τὴν ὑπηρεσία τῶν τζαμιῶν.

Ἄμα ἐξαιρέσουμε τὶς πόλεις, ὅλοι οἱ Κρητικοί, Μουσουλμᾶνοι, Χριστιανοί, Τοῦρκοι εἶχαν τὴν ἴδια φο εσιὰ πού τὴν ἀποτελοῦσαν ἓνα πουκάμισο ἀπὸ ὕφασμα συχνὰ ἀνακατεμμένο μὲ μετάξι, χωρὶς γιὰ καὶ μὲ πλατεῖα μανίκια· ἀπὸ μιὰ κυλόττα κοντή, πολὺ εὐρύχωρη, βράκα, συνήθως ἀπὸ τσόχα μπλάβη, πού συγκρατιόταν ἀπὸ μιὰ πολὺ πλατεῖα ζώνη μπλε ἢ κόκκινη, πού ἔκανε δύο ἢ τρεῖς φορές τὸ γύρο τοῦ κορμιοῦ καὶ πού ἔκρυβε ἓνα μαχαίρι καὶ διάφορα μικροπράγματα· ἓνα σακκάκι συμπλήρωνε τὴν ἐνδυμασία. Τὰ πόδια καὶ οἱ γάμπες προστατευόταν ἀπὸ μπότες, στιβάλια. Τὸ κεφάλι ἦταν σκεπασμένο μ' ἓνα μικρὸ σκούφο μαῦρο, πού γύρω του ἔδεναν ἓνα μαντήλι, πού ἔπεφτε πάνω στους ὤμους, ἢ μάλλον ἓνα σάλι στριμμένο, πού τὸ τύλιγαν γύρω καὶ σχημάτιζε ἓνα σαρίκι· οἱ Μουσουλμᾶνοι ἔχουν ὅλοι τὸ κεφάλι κουρεμμένο καὶ συχνὰ εἶναι ντυμένοι σὰν τοὺς Χριστιανούς· ὅλοι ἔχουν μουστάκι... Τὸ χεῖμώνα ἔχουν ἓνα πανωφόρι μὲ μανίκια καὶ μὲ κουκούλα (καπότο), ἀπὸ μαλλὶ πολὺ πυκνὸ. Οἱ γυναῖκες τῶν τελευταίων δὲν φοροῦσαν πανταλόνια στὰ χρόνια τοῦ Τουρνεφόρ. Τώρα ἔχουν πολὺ πλατεῖα, ἄσπρα, σκεπασμένα μ' ἓνα πουκάμισο τοῦ ἴδιου χρώματος, μὲ πλατεῖα μανίκια, στριμμένο στὴ ζώνη, ἀφήνοντας συχνὰ νὰ βλέπη κανεὶς τὸ στήθος, πού ἄμα ἐξαιρέση κανεὶς τὴ νεαρή ἡλικία, δὲν μπορεῖ νὰ τὸ χαρακτηρήσῃ γιὰ τὸ σφρίγος του· ἐκεῖνες πού δὲν εἶναι φτωχὲς φοροῦν ἀπὸ πάνω μιὰ ρόμπα ἀπὸ ἰνδικὸ ὕφασμα, κίτρινο ἢ ἀπὸ χρῶμα πολὺ ζωηρὸ, ἀνοιχτὴ μπροστὰ καὶ σηκωμένη συχνὰ πίσω καὶ ἀκόμα ἓνα κορζὰζ ἀνοιχτὸ μπροστὰ καὶ μιὰ ποδιά. Τὸ κάλυμμα τοῦ κεφαλοῦ ἀποτελοῦσε ἓνα μικρὸ καπελλάκι κόκκινο ἀπλό, ἀπ' ὅπου ξέφευγαν μακρὺς μποῦκλες μαῦρα μαλλιά. Τὸ σύνολο συχνὰ στόλιζε ἓνα μαντήλι. Στὸ πόδι τους, στερημένα κάλτσα, φοροῦσαν ἓνα μικρὸ παπούτσι. Μικρὰ νομίσματα τούρκικα χρυσᾶ, χρησιμοποιοῦσαν στὴν κατασκευὴ βραχιολιῶν, κολλιῆ καὶ ἄλλων στολιδίων τοῦ κεφαλοῦ γιὰ κείνες πού εἶχαν τὰ μέσα. Ὅσο γιὰ τὶς Μουσουλμᾶνες τὸ κοστουμί τους εἶναι χωρὶς ἄλλο ὁμοιο· ἀλλὰ δὲν μπορῶ νὰ πῶ τίποτα, γιὰτὶ καυμιά τους δὲν ἀφέθηκε νὰ τὴν παρατηρήσω, παρὰ τὸ ὅ,τι λέει ὁ Πάσλεῦ, πῶς αὐτὴ ἡ ἐπιφυλακτικότητα ἦταν σπάνια στὴν Κρήτη καὶ δὲν ὑπῆρχε γιὰ τοὺς Εὐρωπαίους. Τὰ ροῦχα τῶν δύο φύλων εἶναι ἐξ ἄλλου

πολύ συχνά μπαλωμένα και σὲ μιὰ κατάσταση ἄθλια.

Στὶς πόλεις οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι, οἱ Μουσουλμᾶνοι καὶ πρῶτος ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς, φοροῦν συνήθως εὐρωπαϊκὸ κοστούμει, πού τὸ ἀποτελοῦσαν πανταλόνι, ρεντικόττα κουμπωμένη, φέσι μ' ἓνα μικρὸ ἄσπρο σκουφάκι ἀπὸ κάτω καὶ παπούτσια. Μερικοὶ Ἑλληνες Χριστιανοὶ φοροῦν ἀνάλογο κοστούμει, ἀλλὰ οἱ περισσότεροι, ὅπως καὶ οἱ Μουσουλμᾶνοι, εἶναι ντυμένοι σὰν καὶ στὸ χωριό, μ' αὐτὴ τὴ διαφορά, πὼς ἡ βράκα εἶναι ἐξαιρετικὰ πλατεῖα καὶ κρέμεται πολὺ ἀνάμεσα στὶς γάμπες, ἔτσι πού νὰ μὴν εἶναι πολὺ εὐκόλη στὸ βάδισμα. Οἱ γυναῖκες φοροῦν κοστούμει ἀνάλογο με τῶν χωριῶν, ἀλλὰ πολὺ ὠραιότερο, οἱ πιὸ πλούσιες. Οἱ Μουσουλμᾶνες ἔχουν ἀκόμα τὸ φερετζέ, εἶδος μαντῶ καὶ τὸ γιασμάκι ἢ μαῦρο μαντήλι, πού σκεπάζει τὸ μέτωπο καὶ χαμηλότερα ἀπὸ τὸ κάτω μέρος τοῦ προσώπου ὡς τὰ μισὰ τῆς μύτης ἔτσι, πού δὲν βλέπεις σχεδὸν τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὰ μάτια».

(Μετάφρασις ἀπὸ τὰ Γαλλικὰ

Ἰγλαφας Κυρμιζάκη)

TRAVELS AND RESEARCHES IN CRETE

BY

CAPTAIN T. A. SPRATT, R. N., C. B., F. R. S.

VOL. I I

LONDON

MDCCCLXV

σελ.: 137-148

Τὰ Χανιά, ἡ δεύτερη πόλις τῆς Κρήτης στὴν ἐποχὴ τῶν Ἑνετῶν, εἶναι τῶρα ἡ πρωτεύουσα τῆς, ἂν κι' ἔχει τὴ μισὴ ἔκτασι τοῦ Ἡρακλείου.

Τὰ ὄχυρά ποὺ τὰ περιβάλλουν καὶ ποὺ κτίστηκαν ὀλοκληρωτικὰ ἀπὸ τοὺς Ἑνετοὺς, εἶναι ἀκόμα σὲ καλὴ κατάστασι, καθὼς ἐπίσης εἶναι καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ὁμορφῶν θόλων, ποὺ σχηματίζαν τὰ νεώρια. Εἶναι μιὰ πυκνοκατοικημένη πόλις, ὅπως ἦταν στὴν ἐποχὴ τῶν Ἑνετῶν, ἐξ αἰτίας τῆς στενότητος τῶν δρόμων, τοῦ ὕψους μερικῶν σπιτιῶν καὶ τῶν περιορισμένων ὁρίων τοῦ ἀρχικοῦ τῆς σχεδίου. Λέγεται ὅτι ἔχει τῶρα 12.000 κατοίκους καὶ δὲν εἶναι, ἐπομένως, τόσο ὑγιεινὴ ὅσο τὸ Ἡράκλειο. Δυὸ δρόμοι μαγαζιῶν ἢ ἀγορῶν διασχίζουν τὸ κέντρο τῆς, ἀπὸ τὴν πύλη τοῦ λιμανιοῦ, στὴν πύλη τῆς ξηρᾶς κι' ἔτσι χωρίζουν τὴν πόλιν σὲ ἴσια σχεδὸν τμήματα ἀπὸ τὴν κάθε πλευρά, τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα κατοικεῖται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ Τούρκους καὶ τ' ἄλλο ἀπὸ Ἕλληνας. Ἡ ἀκρόπολις ἢ ἓνα περικλεισμένο ὕψωμα, ἀκριβῶς πάνω σ' ἓνα βραχῶδες σημεῖο, χωρίζει τὸ ἀνατολικὸ μέρος τοῦ λιμανιοῦ ἢ τὰ νεώρια, ἀπὸ τὸ δυτικὸ ἢ ἐμπορικὸ λιμάνι.

Ὁ Lithgow μᾶς λέγει ὅτι αὐτὸ τὸ μέρος τῆς πόλεως (ὀνομαζόμενον Καστέλλι) «περιέχει 97 ἀνάκτορα, στὰ ὁποῖα ὁ Διοικητὴς (Rector) κι' ἄλλοι Ἑνετοὶ εὐγενεῖς κατοικοῦν. Βρίσκονται σ' αὐτὸ ἑπτὰ λόχοι στρατιωτῶν, ποὺ κάνουν περιπολίαν στὰ τεῖχη, φρουροῦν τὶς πύλεις καὶ τὰ ἐμπορικὰ

τμήματα τῆς πόλεως. Οὐτε σ' αὐτὴ τὴν πόλι, οὔτε στὸ 'Η-
ράκλειο, ἐπιτρέπεται νὰ μπῆ, ὁποιοσδήποτε χωρικός ὀπλι-
σμένος. Ἀληθινὰ αὐτὴ ἡ πόλις, μπορεῖ νὰ ἐξισωθῆ σὲ δύ-
ναμι, εἴτε μὲ τὴν Ταγα στὴ Δαλματία, εἴτε μὲ τὴν Luka ἢ τὴν
Ligogne, κ' οἱ δυὸ στὴν Τοσκάνη, εἴτε μὲ τὶς ἀπαράμιλλες
Palma ἢ Friuly· γιατί οἱ πέντε αὐτὲς πόλεις εἶναι τόσο ἰσχυ-
ρές, ὥστε σ' ὅλα μου τὰ ταξίδια δὲν εἶδα τόσο ὀχυρωμένες». Αὐτὴ ἦταν ἡ ἔκθεσις τοῦ ἀλλόκοτου συμπατριώτη μας, ἀπὸ
τὶς ἐντυπώσεις του, κοιτώντας τὰ Χανιά τὸ 1610.

Τὸ λιμάνι σχηματίζεται ἀπὸ ἕνα μακρὺ ἐγκάρσιο κυ-
ματοθραύστη, ποῦ ἐκτείνεται ἀπὸ τ' ἀνατολικά καὶ τὰ δυ-
τικά καὶ περικλείει ἕνα διπλὸ κόλπο, στὸ τέλος τοῦ ὁποίου
εἶναι ἕνας ὁμορφος φάρος. Τὰ θεμέλια τοῦ κυματοθραύστη
εἶναι ἄλλου φυσικὸς βράχος κ' ἄλλου ὁ παλιὸς κυματοθραύ-
στης τοῦ ἀρχαίου λιμανιοῦ τῆς Κυδωνίας, πάνω στὴ
θέσι τῆς ὁποίας χωρὶς ἀμφιβολία, στέκει ἡ πόλις
τῶν Χανίων· ἂν κ' αὐτὸ ἀμφισβητήθηκε ἀπὸ τὸν Dr.
Roscoe, ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ τὸν Pashley κ' εἶναι σύμφωνο
μὲ τὴν Ἑνετικὴ περιγραφή τῶν λειψάνων, ποῦ βρῆκαν σ'
ἐκείνη τὴν πόλι, ὅταν χτίζανε τὶς ὀχυρώσεις των, ἰδιαιτέρα
τῶν ἐρειπίων τοῦ θεάτρου, καθὼς γνωρίζομε ἀπὸ τὸ χειρό-
γραφο τοῦ Onogio Belli, ποῦχει ἀναφερθῆ προηγουμένως
καὶ γιὰ τὴ γυνῶσι τοῦ ὁποίου εἴμαστε ὑποχρεωμένοι στὸν
κ. Falkener. Τὰ χοντρά τείχη τῶν ἐξωτερικῶν ὀχυρώσεων
καὶ τὰ νεώρια, κατακαλύψανε σχεδὸν κάθε κομμάτι ποῦ ἔμενε,
ἐκείνης ποῦ κάποτε ὑπῆρξε μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἀκμαῖες πόλεις
στὴν Κρήτη.

Ὁ πληθυσμὸς τῶν Χανίων καὶ τὸ ἐμπόριο στὸ λιμάνι
των, ἔχει πολὺ αὐξηθῆ, ἀπὸ τότε ποῦ γινε ἡ ἔδρα τῆς
Κυβερνήσεως κ' ἡ ἐπίσημη διαμονὴ τῶν Εὐρωπαίων προ-
ξένων· μερικοὶ ἀπὸ τοὺς προξένους, τοὺς ἐμπόρους καὶ τοὺς
ἐξαγωγεῖς, κατοικοῦν στὸ ὁμορφὸ μικρὸ χωριὸ τῆς Χαλέπας,
πάνω στὸ ὕψωμα πρὸς τ' Ἀκρωτήρι, περίπου ἕνα μίλι
πρὸς τ' ἀνατολικά τῆς πόλεως, ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ ὁποί-
ου ἔκαμα τὴ γραφικὴ ἄποψι τοῦ λιμανιοῦ τῶν Χανίων,
δοσομένη ἐδῶ. (1)

Ἐνα μεγάλο Ἀραβικὸ χωριό, μεταξὺ 2.000 καὶ 3.000
ψυχῶν, ἔχει πρόσφατα ἀνεγερθῆ στὴν ἀμμόδη παραλία,
ἀκριβῶς ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη, σ' ἐκείνη τὴν πλευρὰ, τοῦ ὁ-

(1) Παρατίθεται ἡ ἄποψις τοῦ λιμανιοῦ καὶ τῆς πόλεως.

ποίου οί κάτοικοι, στο μεγαλύτερο μέρος, έχουν έρθει από την Αίγυπτο και την Κυρηναική, από τότε που τὰ Χανιά έγιναν πρωτεύουσα. Είναι κυρίως βαρκάρηδες, άχθοφόροι κι' ύπηρέτες· και μπορεί νά είπωθῆ ὅτι είναι ὁ μόνος Ἀραβικός οίκισμός, ὅπου οί συνήθειες τῆς ζωῆς και τῆς κατοικίας των διατηροῦνται έντελῶς, σέ κάθε άποψι, ὅπως σ' ἔνα γνήσιο Ἀραβικό χωριό· και τὸ άγονο και άμωῶδες μέρος τῆς άκτῆς είναι διαλεγμένα, προφανῶς σάν τὸ πιό ὁμοιο με τὴν Ἀφρικανική των άκτῆ και τὴ συνεχόμενη μ' αὐτὴ ἔρημο. Είναι μιὰ τέλεια μικρὴ Ἀφρικανική κοινότητα και χωριό, σ' ὅλα τῆς τὰ χαρακτηριστικά, ἔχοντας ἔπίσης ἕνα ἀριθμὸ από γειτονικές σκηνές Βεδουίνων, μέσα στις ὁποῖες κατοικοῦν οίκογένειες από τὴν πιό γνήσια φυλὴ και χρωματισμὸ Βεδουίνων, από τούς ὁποίους, οί πιό πολλοί ἔφυγαν από τὴν Κυρηναική, στὴ διάρκειά κάποιου πρόσφατου λιμοῦ.

Στὸ μοναδικὸ παλιὸ βιβλίο τῶν περιπετειωδῶν ταξιδιῶν τοῦ Lithgow, από τὸ ἔτος 1607 ὡς τὸ 1626, τιτλοφορούμενο «Nineteen Years Travels' & C.», ποῦχει ἀναφερθῆ σέ σχέσι με τὴν ὑποτιθέμενη δύναμι και κατάστασι τῆς πόλεως τῶν Χανίων, σ' ἐκείνη τὴν περίοδο, ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη ἔκθεσις του στὰ Χανιά, στις ἀρχές ἐκείνου τοῦ καιροῦ, ποῦταν ἤδη ἕνα αἰῶνα σχεδόν, πρὶν από τὴν ἐπίσκεψι τοῦ Tournefort. Ἀναφέρει τὴ βοήθεια ποῦδωσε σ' ἕνα δυστυχισμένο Γάλλο Διαμαρτυρούμενο, εὐγενῆ τοῦ Languedoc, γιὰ νά δραπετεύσῃ από μιὰ από τὶς γαλέρες, που βρισκότανε στὸ λιμάνι τῶν Χανίων, στὴν ὁποία εἶχε καταδικαστῆ στὴ Βενετία, ὅταν ὁ Lithgow ἦταν ἐκεῖ, ἔξ αἰτίας τοῦ θανάτου ἑνὸς εὐγενοῦς, που συνέβηκε σ' ἕνα θορυβῶδη δρόμο, από ἕνα σύντροφο, που ὅπωςδῆποτε δραπέτευσε, ἐνῶ ὁ ἄθῶος Γάλλος, που βρέθηκε παρῶν και συνελήφθη, καταδικάστηκε. Ὁ Lithgow, ἀκούγοντας ὅτι ἦταν τώρα σέ μιὰ γαλέρα στὸ λιμάνι τῶν Χανίων, ἔσχεδιάσε νὰ τὸν βοηθήσῃ νά δραπετεύσῃ κι' ἀφοῦ τὸν ὀδήγησε μυστικά ἔξω πρὸς τὴ Σούδα, μεταμφιεσμένο με γυναικεῖα ροῦχα, τὸν συμβούλεψε νά ξεφύγῃ σέ κάποιον μακρυνὸ μοναστήρι. Κατόπιν ἀναφέρει τὶς δυσκολίες του στὴν ἐπιστροφή του στὴν πόλι, ὡς ἑξῆς:

«Και τώρα πολλὲς ἐγκάρδιες εὐχαριστίες από κείνον μοῦ δόθηκαν. Ἐγύρισα, ἀκολουθώντας τὸν κεντρικὸ δρόμο, ὅπου κουρασμένος, συνάντησα δυὸ Ἀγγλους στρατιῶτες, τούς John Smith και Thomas Hargrave, που ἔρχότανε με τὸ σκοπὸ νά με πληροφορήσουν γιὰ ἕνα ἔξαιρετικὸ κίνδυνο, ἐκ-

θέτοντας μου ὅτι ὅλοι οἱ ἀξιωματικοὶ τῶν γαλερῶν, μὲ πολλοὺς στρατιῶτες, ἐρευνοῦσαν στὴν πόλη κι' ἔψαχναν σ' ὅλα τὰ χωράφια γιὰ μένα. Ὑστερα ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀναφορά, ἀφοῦ συζήτησα μαζί των ποιοὺ δρόμο ἔπρεπε νὰ πάρω γιὰ νὰ φθάσω στὸ Ἰταλικὸ μοναστήρι τοῦ Σωτῆρος (Saint Salvator), (γιατὶ ἐκεῖ μένω, ἐξ αἰτίας πού ἡ ταπεινὴ πόλις δὲν διαθέτει οὔτε καταλύματα, οὔτε κρεβάτια), μοῦ ἀπάντησαν ὅτι θὰ ριψοκινδύνευαν τὴ ζωὴ των γιὰ τὴν ἐλευθερία μου καὶ ὅτι θάπρεπε νὰ μῶ ἀπὸ τὴν ἀνατολική (τὴ λιγότερο συχναζόμενη) πύλη τῆς πόλεως, ὅπου τρεῖς ἄλλοι Ἄγγλοι ἦταν φρουρὰ κείνη τὴ μέρα κι' ἔτσι ὑπῆρχαν ἐκεῖ πέντε ἀπ' αὐτοὺς σὲ φρουρὰ. Ὅταν ἤρθαμε ἐκεῖ, οἱ ἄλλοι Ἄγγλοι, συνοδευόμενοι ἀπὸ ὀκτώ Γάλλους, οἰκείους των, ἤρθαν ἐπίσης μαζί μας· ἀφοῦ περάσαμε τὴν ἀγορὰ, κοντὰ στὸ κατάλυμά μου, τέσσερις ἀξιωματικοὶ κι' ἕξ στρατιῶτες τῶν γαλερῶν, ἔτρεξαν νὰ μὲ συλλάβουν, ἀλλὰ οἱ Ἄγγλοι κι' οἱ Γάλλοι, ἀφοῦ σύρανε τὰ σπαθιά των, ἀντιστάθηκαν γενναῖα στὴ συμπλοκὴ καὶ τραυμάτισαν θανάσιμα δυὸ ἀξιωματικούς των. Στὸ μεταξὺ, ἐπειδὴ ἔρχόταν καινούριες ἐνισχύσεις ἀπὸ τῆς γαλέρες, ὁ John Smith ἀπομακρύνθηκε μὲ μένα πρὸς τὸ μοναστήρι, ἀφήνοντας τοὺς ἄλλους ἄνω-κάτω νὰ παρεμποδίσουν τὴν καταδίωξί των.»

Ἡ τάφος ἢ τὸ χαντάκι πού περιβάλλει τὰ Χανιά, εἶναι πλατὺ καὶ βαθὺ κι' ἔχει γίνει ὁ κύριος λαχανόκηπός των, διαλεγμένος ἐξ αἰτίας τοῦ ἐπίπεδου πυθμένα του, τῶν πηγαδιῶν νεροῦ ποῦχει καὶ τῶν ρυπαρῶν ρυακιῶν, πού σχηματίζονται σὲ πολλὰ μέρη, ἀπὸ τοὺς ὀχετοὺς τῆς πόλεως, πού τρέχουν μέσα σ' αὐτό· γιατί στὴν Κρήτη, ὅπως γενικὰ στὴν Ἀνατολή, ἡ ἄρδευσις εἶναι τόσο ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἐτήσια βλάστησι, ὥστε γιὰ ν' ἀντέξη τῆς καλοκαιρινῆς ζέστες, χρειάζεται νὰ φυτευτῆ ἀπὸ τὴν πλευρὰ ἐνὸς αὐλακιοῦ ἢ μιᾶς τάφρου, μέσα στὴν ὁποία τὸ νερὸ τρέχει μιὰ ἢ ἀκόμα καὶ δυὸ φορές τὴ μέρα, στὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς ζεστῆς ἐποχῆς τοῦ χρόνου.

(Μετάφρασις ἀπὸ τ' Ἀγγλικά
Λ. Γ. Μανολικάκη)

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ

Τακτικού Καθηγητοῦ τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας
τοῦ Ἀθηνῆσι Πανεπιστημίου

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ

Δοκίμια καὶ Μελέται

Ἀθῆναι

Τυπογραφεῖον Μηνᾶ Μυρτίδη
1953

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΤΙΝΑ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ Δ. ΚΟΝΤΥΛΑΚΗ

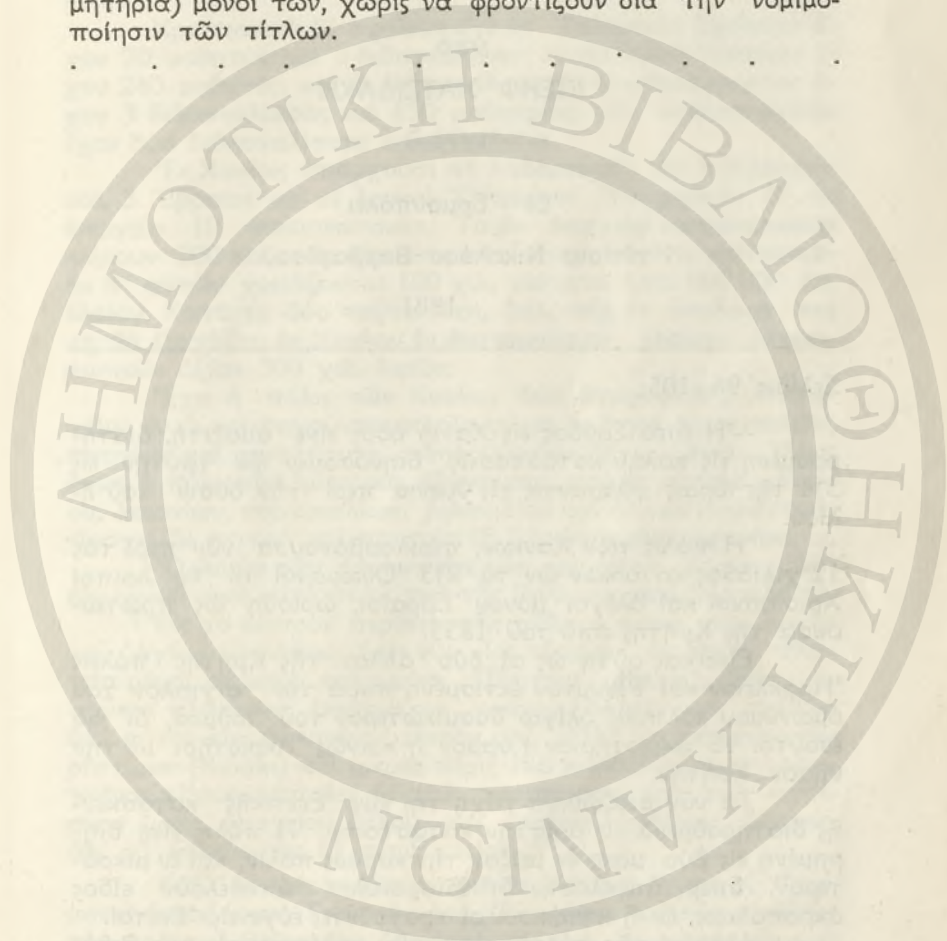
Α'

σσ. 164—165

Ὁ Κοντυλάκης ἤλθεν εἰς Χανιά ἀρχομένου τοῦ 1879. Ἀπὸ 1ης Μαρτίου τοῦ ἔτους ἐκείνου ὑπηρετεῖ ὡς βοηθὸς γραμματέως τοῦ Ἐφετείου Χανίων, εἰς τὴν θέσιν δὲ ταύτην παραμένει μέχρι τῆς 15ης Ὀκτωβρίου. Εἶτα διορίζεται γραμματεὺς τοῦ εἰρηνοδικείου τῆς πρωτεύουσας. Τὰ Χανιά τῆς ἐποχῆς δὲν εἶναι ἡ σημερινὴ πόλις, τὰς ἐντυπώσεις τοῦ παλαιοῦ τμήματος τῆς ὁποίας καλύπτουν οἱ ὠραῖοι ἔξω τοῦ ἐνετικοῦ φρουρίου συνοικισμοί. Τῷ 1879 τὸ Διοικητήριον καὶ τὰ δικαστικὰ γραφεῖα στεγάζονται εἰς τὸ Κ α σ τ ἔ λ λ ι, εἰς τὸ Σ α ρ ᾶ ῖ, ὅπως σπανιώτερον ἀκούεται καὶ σήμερον. Ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλεως εἶναι κατὰ πλειονοψηφίαν τουρκικός, τὸ Δημαρχεῖον τοῦ Σ α ν τ ρ ι β α ν ι ο ῦ χρησιμεύει καὶ ὡς νοσοκομεῖον. Τὰ ἐνετικά τεῖχη καὶ τὰ τουρκικὰ κ α φ ᾶ σ ι α εἶναι ἀκόμη σῶα ἐξ ὀλοκλήρου. Ἡ κεντρικὴ πύλη κλείεται μὲ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, διὰ ν' ἀνοίξη κατὰ τὴν ἀνατολήν. Ὁ ὀρθόδοξος ἐπίσκοπος ἔχει στενοὺς συγγενεῖς τούρκους, ὅταν δὲ ἀποθάνῃ, θὰ ἔλθῃ εἰς τὸ μέσον τὸ περιλάλητον ζήτημα, τὰ δ ε σ π ο τ ι κ ᾶ. Δρόμοι μὲ τὴν ἐπαρχίαν δὲν ὑ-

πάρχουν σχεδόν. Μὲ τὰς ἄλλας πόλεις τὰ Χανιά συγκοινωνοῦν διὰ θαλάσσης, μὲ τὰς ἐπαρχίας τοῦ νομοῦ διὰ τῶν ἀτραπῶν τῆς ἐνετοκρατίας, ὅσας ἐπιδιώρθωσεν ἡ Αἴγυπτος τοῦ Μουσταφᾶ Κιριτλή. Κατὰ δεκαπενθήμερον διέρχεται τὸ ἀτμόπλοιον, προερχόμενον ὄχι ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ, ἀλλ' ἀπὸ τὴν Σῦρον καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν· τὸ π α κ έ τ τ ο (ταχυδρομικὸν δέμα) ἀνοίγεται καὶ οἱ προστρέχοντες παραλαμβάνουν τὴν ἀλληλογραφίαν των, ὅσοι δὲ ἔχουν νὰ στείλουν καταθέτουν ἐκεῖ, ἄνευ γραμματοσήμου, τὰς ἐπιστολὰς καὶ τὰ χρηματοδέματα. Εἰς τὴν προκυμαίαν τὰ μαγαζιά δὲν ἔχουν καὶ πολλὴν εἰδικότητα. Ὁ λαδομαζαζαδές, ὅπου μετροῦν τὸ λάδι μὲ τὸ κάρτο, ἔχει ὡς παράρτημα ὑφασματοπωλεῖον· ἀλλὰ τὸ κυριώτερον χρησιμεύει ὡς τράπεζα διὰ τὸν ἀγρότην. Βεγγάζιοι, οἰκισθέντες πρό τινων δεκαετηρίδων εἰς τὸ Κοῦν—Καπί, πρὸ τῆς πύλης τῆς Ἄμμου (Sabbionera τῶν Ἑνετῶν) ἐκτελοῦν τὰς ταπεινοτέρας ἐργασίας τοῦ λιμένος καὶ τῆς ἀγορᾶς, οἱ χαλιχοῦτες. Ἡ πόλις ἔχει δύο χριστιανικοὺς ναοὺς, τὸν τῆς ἐνετοκρατίας τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων στὰ ρωμέϊκα σοκάκια καὶ τὸν νεόκτιστον τῶν Εἰσοδίων, ἀνεγερθέντα ἐπὶ ἐνὸς παλαιοῦ λαδομαγαζέ, ποῦ προϋπήρξε ναὸς (Santa Chiara). Οἱ κάτοικοι φοροῦν ἀδιακρίτως τὴν βράκα καὶ ξεχωρίζουν ἀπὸ τὸ φέσι καὶ τὴν ζώνην· ὀλίγοι εἶναι οἱ φραγκοφορεμένοι. Εἰς ὀδοντίατρον ἀναχωρῶν διὰ Ρέθεμνος καὶ Ἡράκλειον ἀγγέλλει, ὅτι ἐδίδασκε τὴν τέχνην του εἰς ἓνα κουρέα, εἰς τὸν ὁποῖον καὶ πρέπει νὰ ἐμπιστεύονται οἱ ὀδονταλογοῦντες. Σπενταρίες δὲν ἦσαν πολλαί· ὁ Γάλλος ἱατρός Βώμ μόνος μετήρχετο καὶ τὸν φαρμακοποιόν, ἔκαυχάτο δὲ συνάμα, ὅτι ἐξέκανε τοὺς Τούρκους, τοὺς ὁποίους τῶ ἐνεπιστεύοντο πρὸς θεραπείαν ἢ χειρουργικὴν ἐπέμβασιν κατὰ τὰς ἐπαναστάσεις. Τὸ κυβερνητικὸν τυπογραφεῖον ἐξετύπωνε τώρα καὶ ἑλληνικὴν ἔκδοσιν τῆς ἡμιεπισήμου «Κρήτης», ἡφμερίδος τῆς Γενικῆς Διοικήσεως, τῆς ὁποίας τὸ μεγαλύτερον μέρος κατελάμβανον αἱ συζητήσεις τῆς Κρητικῆς Συνελεύσεως, τῆς ὁποίας προήδρευεν ἡ Αὐτοῦ Ἐξοχότης ὁ Πασσᾶς. Ἡ πόλις δὲν εἶχεν ἀκόμη γυμνάσιον, οἱ ἐπιστήμονες ἦσαν σπάνιοι, οἱ φοιτηταί εἶχον ἡλικίαν, μύστακα καὶ πολεμικὴν πείραν. Οἱ καρβαναδές ἀπέσπων τοὺς πατριώτας ἀπὸ τὴν προπαρασκευὴν κινήματων διὰ τοῦ λοουφέ, τοῦ διορισμοῦ εἰς εἰρηνικὰς θέσεις τελωνείων, εἰρηνοδικείων καὶ ἐπαρχείων. Οἱ συμβολαιογράφοι ἀνήκον καὶ εἰς τὰ δύο θρησκείματα (δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπω-

μεν φυλάς, ἀφοῦ καὶ οἱ μουσουλμᾶνοι ἦσαν γνήσιοι Κρηῖτες),
μάλιστα συνεταιρίζοντο εἰς ἕξ ἐκάστου θρησκευματος, διὰ
νὰ ἐργάζωνται ἐπιτυχέστερον· ὁ εἰς ἔγραφεν εἰς τὴν τουρκι-
κὴν τὰ χ ο τ ζ ἔ θ ι α καὶ ὁ ἄλλος ἑλληνιστὶ τὰ σ υ μ β ὀ
λ α ι α. Ἐν τοσοῦτῳ εἰς τὰ χωρία ἠκολούθουν τὴν παλαιο-
τέραν παράδοσιν νὰ γράφουν τοὺς γ ι α φ τ ᾱ δ ε ς (διανε-
μητῆρια) μόνον τῶν, χωρὶς νὰ φροντίζουν διὰ τὴν νομιμο-
ποίησιν τῶν τίτλων.

ΠΕΡΙΗΓΗΣΙΣ ΕΙΣ ΚΡΗΤΗΝ

ὑπό

ΙΩΣΗΦ ΧΑΤΖΙΔΑΚΗ

Ἱατροῦ

Ἐν Ἐρμουπόλει

τύποις: Νικολάου Βαρβαρέσου

1881

Σελίδες 96—105:

—Ἡ ἀπὸ Σούδας εἰς Χανιά ὁδὸς εἶνε ἀμαξιτή, διατηρουμένη εἰς καλὴν κατάστασιν, διηλύσαμεν δὲ ταύτην εἰς 3)4 τῆς ὥρας, φθάσαντες εἰς Χανιά περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου.

Ἡ πόλις τῶν Χανίων, περιλαμβάνουσα νῦν περὶ τὰς 12 χιλιάδας κατοίκων ὧν τὰ 2)3 Ὀθωμανοὶ οἱ δὲ λοιποὶ Χριστιανοὶ καὶ ὀλίγοι μόνον Ἑβραῖοι, ὠρίσθη ὡς πρωτεύουσα τῆς Κρήτης ἀπὸ τοῦ 1855.

Εἶνε καὶ αὕτη ὡς αἱ δύο ἄλλαι τῆς Κρήτης πόλεις Ἡράκλειον καὶ Ρέθυμνον ἐκτισμένη παρὰ τὸν αἰγιαλὸν τοῦ ὁμωνύμου κόλπου, ὀλίγω δυσμικώτερον τοῦ ἰσθμοῦ, δι' οὗ ἐνοῦται τὸ ἀκρωτήριο Κύαμον ἢ κοινῶς Ἀκρωτήρι μετὴν νῆσον Κρήτην.

Τὰ νῦν σωζώμενα τείχη τῆς εἶνε Ἑνετικῆς κατασκευῆς διατηρούμενα εἰς ἀρίστην κατάστασιν. Ἡ πόλις εἶνε διηρημένη εἰς δύο μέρη ἐν μείζον τὴν κυρίως πόλιν, καὶ ἐν μικρότερον, ὅπερ ἀπεκλείετο δι' ἰδίας πύλης ἀποτελοῦν εἶδος ἀκροπόλεως, ἐν ἣ κατώκουν οἱ κρατοῦντες εὐγενεῖς Ἑνετοί.

Αἱ ὁδοὶ τῆς πόλεως εἰσιν οἶαι περίπου αἱ τῆς Ρεθύμνης καὶ Ἡρακλείου, ἃς περιεγράψαμεν ἤδη, πλὴν τοῦ ὅτι ἐν Χανίοις εἰς τὰ παρὰ τὰς ὁδοὺς παντὸς εἶδους ἐμπορικὰ καταστήματα, καφφενεῖα, ζαχαροπλαστεῖα κλπ. διακρίνει

τις πολὺ μείζονα φιλοκαλίαν.

Ἐν τῇ πόλει τῶν Χανίων ὑπάρχει ἓν μέγα Ὄθωμανικὸν Σχολεῖον, διαιρούμενον εἰς 5 τμήματα, ἔχον 600 μαθητὰς καὶ 28 διδασκάλους. Ἐν Ὄθωμανικὸν Παρθεναγωγεῖον ἔχον 250 μαθητρίας καὶ 4 διδασκαλίσσας. Εἰς ἀμφοτέρω τὰ Ὄθωμανικὰ ταῦτα σχολεῖα διδάσκεται καὶ ἡ Ἑλληνική.

Χριστιανικὰ δὲ σχολεῖα εἶνε ἓν Ἑλληνικὸν Σχολεῖον ἔχον 70 μαθητὰς καὶ 3 διδασκάλους· ἓν ἀλληλοδιδασκτικὸν ἔχον 240 μαθητὰς καὶ 3 διδασκάλους· ἓν Παρθεναγωγεῖον ἔχον 3 διδασκαλίσσας καὶ 150 μαθητρίας· ἓν νηπιαγωγεῖον ἔχον δύο διδασκαλίσσας καὶ 90 νήπια.

Ἐν Χανίοις ὑπάρχουσι 44 λαδέμποροι, ὧν 7 Χριστιανοί, 3 Ἑβραῖοι καὶ οἱ λοιποὶ Ὄθωμανοί. Ὑπάρχουσι δ' ἓν ἐνεργεῖα 10 σαπωνοποιεῖα. Τὰ ἐν ἐνεργεῖα σαπωνοποιεῖα φήνουσι 200 καζανιὲς σάπωνος κατ' ἔτος· διὰ τὴν κατασκευὴν δ' αὐτῶν χρειάζονται 100 χιλ. μίστατα ἤτοι 900.000 ὀκ. ἐλαίου. Κατὰ τὰ δύο ταῦτα ἔτη, δηλ. τῆς τε ἐσοδείας καὶ μὴ θὰ ἐξαχθῶσι ἐκ Χανίων ἓν ἑκατομύριον ἐλαίου, ἑκπροσωποῦν ἀξίαν 300 χιλ. λιρῶν.

Ἔχει ἡ πόλις τῶν Χανίων δύο ἀτμομύλους, ναυπηγεῖον ἓν ὃ ναυπηγοῦνται πλοῖα μέχρι 4-5 χιλιάδων κοιλῶν, σπανίως καὶ μεγαλήτερα, σιδηρουργεῖον ἀξίον λόγου. Ἴδιως ὅμως ἡ πόλις εἶνε ἐμπορική, ἐξάγουσα πολλὰ φορτία ἐλαίου, λεμονίων, πορτοκαλίων, βελανιδίου καὶ ἄλλων προϊόντων, εἰσάγει δὲ σιτηρὰ καὶ παντοῖα ἐξ Εὐρώπης βιομηχανήματα.

Ὁ λιμὴν τῶν Χανίων εἶνε μὲν καὶ οὗτος μικρός, ἀλλ' εὐρυχωρότερος κατὰ πολὺ τοῦ τῆς Ρεθύμνης καὶ Ἡρακλείου.

Εἰς τὸ κέντρον περίπου τῆς πόλεως παρὰ τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἣτις νῦν εἶνε τζαμίον, ὑπάρχει πλατεῖα μέχρι σήμερον καλουμένη Πλάτσια (Placia), ἔνθα ὑψοῦται πλάτανος ἐπισκιάζων ταύτην ὀλόκληρον σχεδόν· ὑπ' αὐτὸν εἶνε ἐκτισμένον μικρὸν μὲν, ἀλλὰ κομφότατον περιπτερον (Κιόσκι) καὶ μικρὸς πέριξ διὰ κιγκλίδων περιπεφραγμένος κήπος, κάτωθεν δὲ τοῦ περιπτεροῦ καὶ τοῦ κηπίσκου ἐντὸς ὑπογείου θόλου ρεεῖ κρήνη ἀφθόνου ὕδατος, ἀφ' οὗ ὕδρευονται αἱ πέριξ οἰκίαι.

Καθ' ὅς ἡμέρας διεμείναμεν ἐν Χανίοις ἤγον οἱ Ὄθωμανοὶ ῥαμαζάνιον. Γνωστὸν ὅτι Ῥαμαζάνι καλοῦσιν οὗτοι τὸν πρὸ τοῦ Βαῖραμίου (ἀντίστοιχον τοῦ ἡμετέρου πάσχα) σεληνιακὸν μῆνα, καθ' ὃν, οὐδὲν ἐπιτρέπεται τοῖς πιστοῖς νὰ γεύωνται διαρκούσης τῆς ἡμέρας, τούναντίον δὲ καθ' ὅλην τὴν νύκτα ἐπιδίδονται εἰς παντοίας εὐωχίας καὶ παντοδα-

πάς διαχύσεις. Συνήγοντο λοιπόν καθ' ἑκάστην ἐσπέραν πλῆθος Ὀθωμανῶν πάσης τάξεως ἐν τοῖς περὶ τὴν πλατεῖαν καφενεῖοις, οἱ μὲν ἄδοντες, οἱ δὲ πλείστοι παίζοντες τὸ μπουλά, ἄλλοι νωχελῶς ἐντὸς τοῦ περιπτέρου καπνίζοντες, καὶ ἄλλοι ἀκροώμενοι τῶν ἐν τοῖς ὠδικοῖς καφενεῖοις ἀδουσῶν Βοημίδων καὶ Ἰταλίδων. Πολλοὶ δὲ Ὀθωμανίδες ἀνὰ τρεῖς, ἀνὰ 5 ἢ πλείονες κατὰ συνοδείας, προπορευομένων ἐνὸς ἢ πλείονων ὑπηρετῶν κρατούντων μεγάλους ἀνημμένους φανούς, διήρχοντο βραδέως διὰ τοῦ εὐθυμοῦντος πλήθους.

Ὀλίγῳ παρέκει ἐξωθεν μικροῦ καφενεῖου ἐντόπιος Ὀθωμανὸς ἐν μέσῳ πυκνοῦ ἀκροατηρίου ἦδε Κρητικὰ δίστιχα (μαντινάδες) συνοδευόμενος ὑπὸ Κρητικῆς Λύρας.

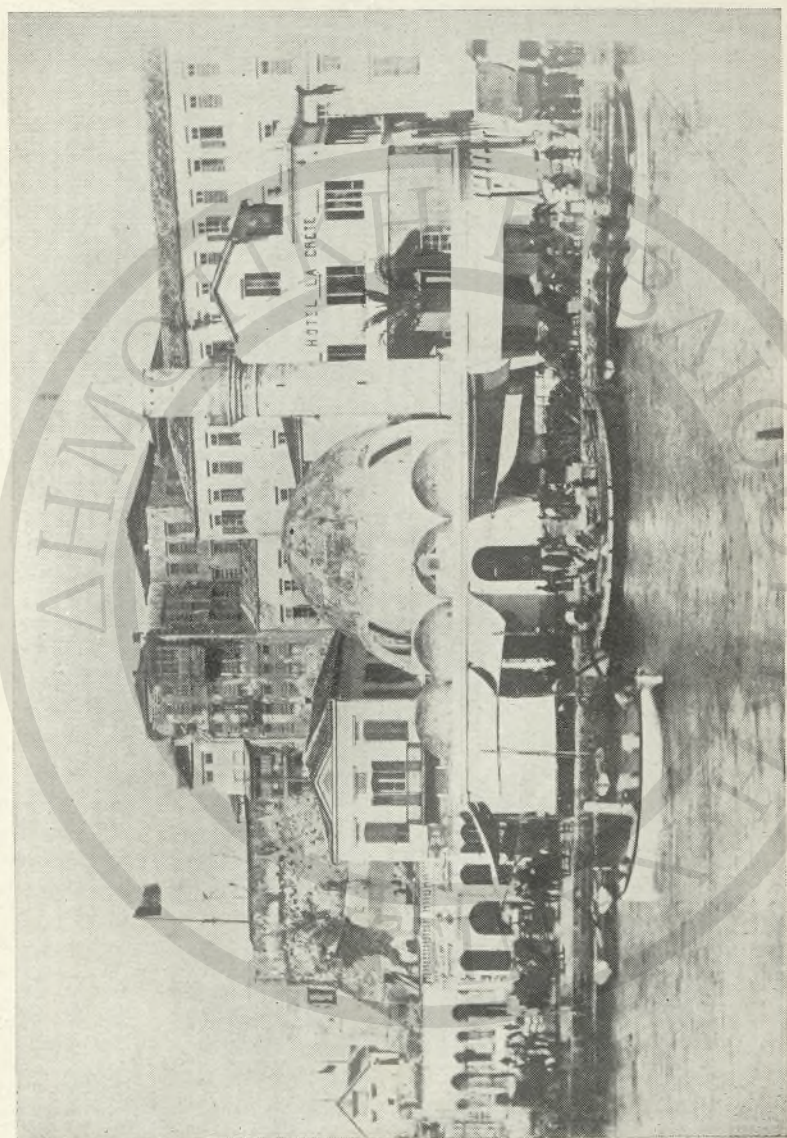
Πανταχοῦ δὲ μετὰ τῶν Ὀθωμανῶν ἦσαν ἀναμεμιγμένοι καὶ Χριστιανοί, διότι ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἐν Χανίοις ζῶσιν ἁρμονικώτερον μεταξὺ τῶν Ὀθωμανοῦ καὶ Χριστιανοῦ καὶ φαίνονται μᾶλλον ἀνεχόμενοι ἀλλήλους, ἢ ἐν Ἑρακλείῳ. Πασίγνωστον δὲ εἶναι ὅτι ἐν Κρήτῃ καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ πάντες ἀνεξαιρέτως τὴν Ἑλληνικὴν λαλοῦσι γλῶσσαν, καὶ πολλοί, πλείστοι ἐξ αὐτῶν ἑλληνικὴν ἔχουσι τὴν καταγωγὴν.

Τζαμιά ὑπάρχουσιν ἐν Χανίοις οὐκ ὀλίγα, ὧν τὰ πλείστα ἦσαν ἐκκλησίαι. Πολλὰ δὲ τούτων εἰσὶ πλουσιώτατα ἔχοντα μεγάλας ἐκτάσεις γῆς καὶ πλείστα ἐλαιόδενδρα. Οὐδὲν ὁμως τούτων εἶναι ἄξιον λόγου ὡς οἰκοδόμημα ἀρχιτεκτονικόν.

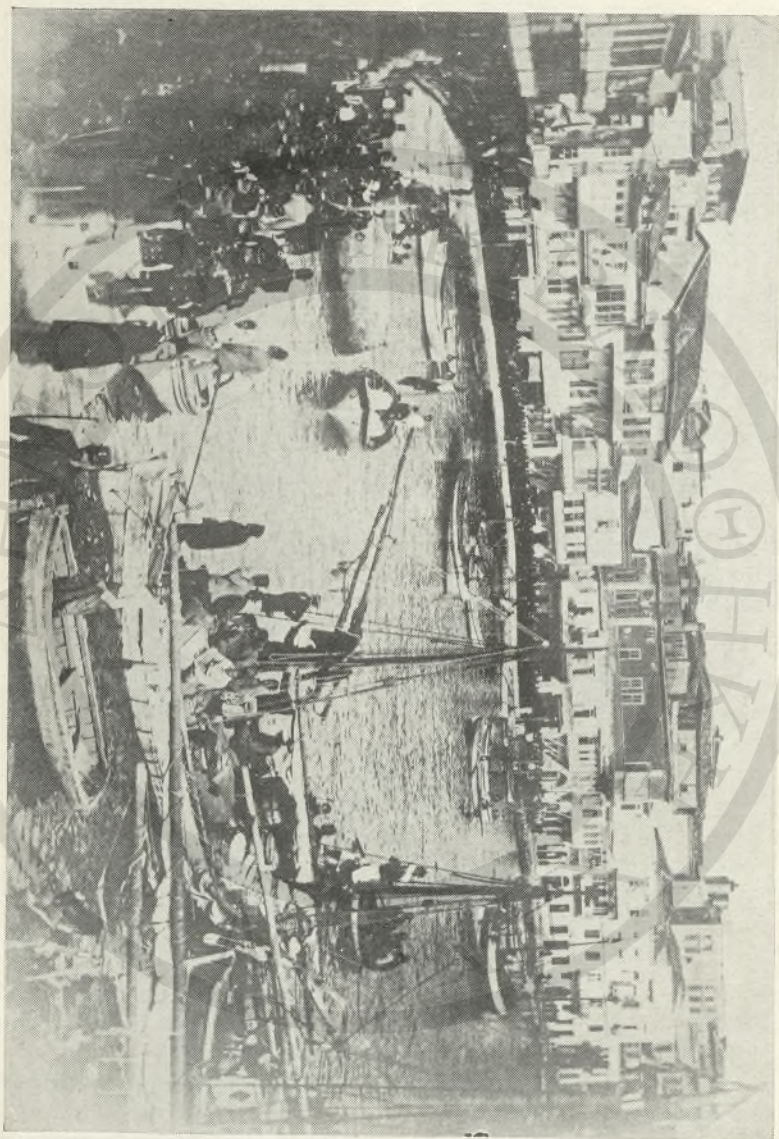
Ἐκκλησία ὑπάρχει μία καὶ μόνη, ἀλλὰ μεγάλη καὶ πλουσιῶς διακεκοσμημένη.

Ἄξιον λόγου οἰκοδόμημα, οὐχὶ διὰ τὸ κάλλος του, ἀλλὰ διὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴν εὐρυχωρίαν του εἶνε τὸ διοικητήριον. Ἐντὸς τοῦ εὐρέως τούτου μεγάρου περιλαμβάνονται τὰ γραφεῖα τῆς διοικήσεως, τὰ δικαστήρια, ἡ δημογεροντία καὶ πάντα τὰ ἀρχεῖα τῆς γεν. τῆς Κρήτης διοικήσεως, ἐν ἰδίᾳ αὐτοῦ πτέρυγι κατοικεῖ καὶ ὁ κατὰ καιροὺς Γεν. Διοικητής. Κάτωθεν δὲ τούτου ὑπάρχουσιν αἱ ποινικαί, καὶ πρὸ αὐτοῦ ἐντὸς τῆς αὐλῆς αἱ πολιτικά φυλακαί.

Ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλεως εἶναι πολὺς ἀναλόγως τῆς στενῆς περιοχῆς αὐτῆς· διὸ αἱ κατοικίαι πᾶσαι σχεδὸν εἰσὶ στεναί, αἱ δὲ οἰκίαι πολυόροφοι κατοικοῦμεναι ἐκάστη ὑπὸ πλείονων οἰκογενειῶν. Τούτου ἕνεκα πολλοὶ τῶν εὐπορωτέρων κατοίκων ὠκοδόμησαν οἰκίας ἐν τῷ προαστείῳ Χαλέπῳ, ὅπου οἱ μὲν ἐξέρχονται μόνον ἐν θέρει, ἄλλοι δὲ διαρκῶς ἐκεῖ διαμένουσι. Ἐν τῷ προαστείῳ τούτῳ κατοικοῦσι καὶ οἱ πλείστοι τῶν προξένων.

Ἡ προκυμαία πρὸ τοῦ 1900

Тò Архив

Οἱ κάτοικοι Χανίων ὡς καὶ τῆς ὅλης ἐπαρχίας Κυδωνίας εἰσι ζῶντοί, πολυπράγμονες, φιλομαθεῖς· πολλὰ δὲ χωρὶα τῆς ἐπαρχίας τρέφουσιν ἀνδρειοτάτους πολεμιστάς.

Ξενοδοχεῖον εὐπρεπὲς εὐρίσκει ὁ ξένος ἵνα διαμείνη, ἐν ᾧ καὶ ἡ διακόσμησις ἀξιοπρεπῆς καὶ ἡ ὑπηρεσία νοήμων καὶ πρόθυμος.

Ἐπιπλάουσιν ἐν Χανίοις δύο λέσχαι ὡς καὶ ἐν Ἡρακλείῳ μία Ὄθωμανικὴ καὶ μία Ἑλληνικὴ ἐν αἷς εὐρίσκονται πολλαὶ ἐφημερίδες πρὸς ἀνάγνωσιν καὶ διάφορα παιγνίδια πρὸς ψυχαγωγίαν. Συζητοῦσι δ' ἐν αὐταῖς ἐλευθέρως καὶ περὶ πολιτικῶν ζητημάτων καὶ εἰδήσεων.

Δέκα μόλις τῆς ὥρας λεπτὰ ἔξω τῶν Χανίων ὑπάρχει δημοτικὸς κήπος φυτευθεὶς ἐπιμελεῖα τοῦ Ρεοῦφ-Πασσά. Τὰ ἐν αὐτῷ πεφυτευμένα δένδρα εἶνε τὰ πλεῖστα ἀειθαλῆ καὶ ἡ ὑπὸ ταῦτα σκιά παχυτάτη, καλλιεργοῦνται δ' ἐν αὐτῷ καὶ πολλὰ εὐώδη ἄνθη. Αἱ ὁδοὶ τοῦ εἶνε κεχαραγμένοι κατ' εὐρωπαϊκὸν ρυθμὸν καὶ ἐστρωμένοι διὰ χονδρῆς ἄμμου καὶ πολλαὶ τούτων ἐστεγασμένοι διὰ κληματίδων. Κείμενος ἐπὶ ὑψηλοῦ τόπου εἶναι οὐ μόνον εὐάερος ἀλλὰ καὶ ἔχει πέριξ εὐρύν καὶ λαμπρὸν ὀρίζοντα.

Ἐντὸς τοῦ κήπου ἔχουσι στήσει καὶ δύο ἀγάλματα μετρίας τέχνης, καὶ ἓνα Ἑρμῆν εὐρεθέντα παρὰ τὴν παλαιὰν Κυδωνίαν. Ἐν τῷ κήπῳ τούτῳ γίνεται περίπατος τὸν χειμῶνα, τὸ θέρος δὲ προσέρχονται ὀλιγώτεροι εἰς περίπατον ἐνταῦθα, διότι πολλοὶ διαμένουσιν εἰς τὰ προάστεια. Παιανίζει δὲ καὶ στρατιωτικὴ μουσικὴ ἐν τῷ κήπῳ δις τῆς ἑβδομάδος.

Ἀφοῦ ἐπεσκέφθημεν πρῶτον τὸν Γενικὸν Πρόξενον τῆς Ἑλλάδος κ. Ι. Πέρβελην, μετέβημεν μετ' αὐτοῦ παρὰ τῷ Γεν. Διοικητῇ Φωτιάδῃ, ὅστις μᾶς ἐδέχθη ἀμέσως μετὰ πολλῆς φιλοφροσύνης ἐν τῷ γραφείῳ του. Εἶνε τοῦτο δωμάτιον οὐχὶ μέγα ἐν τῷ πολυδαιδάλῳ διοικητικῷ μεγάρῳ. Διβάιον ἀπλούστατον, τράπεζα ξυλίνη κατάφορτος ἀπὸ βιβλία καὶ χαρτῖα τῆς ὑπηρεσίας, ἐφ' ἧς εὐρίσκονται καὶ τινες φωτογραφίαι τῶν οἰκειωτάτων τῷ διοικητῇ προσώπων, ἀνωθεν δὲ αὐτῆς ἐπὶ τοῦ τοίχου μέγας γεωγραφικὸς τῆς νήσου πίναξ, καὶ παρ' αὐτὸν τμήμα καλλιτεχνικοῦ ἀρχαίου ἀγγείου, ἐν κάθισμα ἐγγώριον, καὶ 2—3 ἄλλα κοινότατα, καὶ μικρὸν χρηματικὸν κιβώτιον ἀποτελοῦσι τὴν ὅλην διακόσμησιν τοῦ ἐπισήμου γραφείου τοῦ Γεν. Διοικητοῦ Κρήτης. Παρὰ τὴν θύραν, ἴσταται ἐνωματάρχης τῆς ἐγχωρίου χωροφυλακῆς. Ὁ Γενικὸς Διοικητῆς εἰσερχόμενος ἤδη εἰς τὰ πρόθυρα τοῦ γήρατος ἔχει τὴν φυσιογνωμίαν γλυκεῖαν, φέρων

συχνά ἐπὶ τῶν χειλέων εἰρωνικὸν μειδίαμα. Ἐκ τοῦ ὑπομονῆς ὅτι λέγει τις αὐτῷ περὶ τῶν τῆς νήσου, μὴ ἀντιλέγων σχεδὸν ποτὲ τῷ προσομιλοῦντι, καὶ ὅταν ἀκόμη ἐκ τῆς ἐκφράσεως τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τοῦ προσώπου διαβλέπη τις σαφῶς ὅτι, δὲν ἀποδέχεται τὰ λεγόμενα. Φαίνεται δὲ πῶς κεκμηκῶς καὶ καταβεβλημένος ἐκ τῆς ἐργασίας καὶ τῶν ἀδιαλείπτων φροντίδων καὶ δυσχερειῶν, ὅς ὀφείλει καθ' ἑκάστην νὰ ὑπερникᾷ ὅπως διοικῆ λαὸν οὕτω φιλοτάραχον καὶ ζηλότυπον τῶν ἰδίων δικαιωμάτων.

Ὁ κ. Φωτιάδης ἐτίμησεν ἡμᾶς διὰ προσκλήσεως εἰς γεῦμα, ἔνθα ἐπὶ πολλὰς ὥρας εἶχομεν τὴν εὐκαιρίαν οἰκειότερον μετ' αὐτοῦ νὰ συνδιαλεχθῶμεν. Ἐπίστημεν δὲ ἐξ ὧσων περὶ τῆς διοικήσεώς του παρ' ἄλλων ἠκούσαμεν καὶ ἐξ ὧσων αὐτοί, ἀντελήφθημεν ὅτι, ἀγαπᾷ τὴν Κρήτην, καὶ εὐσυνειδήτως πράττει πᾶν τὸ ἐφ' ἑαυτὸν πρὸς εὐδαιμονίαν τῆς νήσου καὶ ἀνάπτυξιν τῶν ἤδη ἐλευθέρων θεσμῶν αὐτῆς χωρὶς νὰ λησμονῆ καὶ τὴν εὐορκον ἐκπλήρωσιν τῶν πρὸς τὴν Πύλην καθηκόντων αὐτοῦ.

Ἐκ Χανίων ἐξεδράμομεν εἰς πολλὰ περίξ χωρία καὶ θέσεις ἐκλεκτάς.

Ἡ Χαλέπα προάστειον δέκα λεπτά τῆς ὥρας ἀπέχον τῶν Χανίων, συγκοινωνεῖ μετὰ τῆς πόλεως δι' ἀμαξιτῆς ὁδοῦ καλῶς διατηρουμένης. Ἐκτισμένον δὲ ἐπὶ ὑψώματος μακρὰν τοῦ αἰγιαλοῦ ἔχει ἀέρα καθαρὸν ἅμα καὶ δροσερώτατον. Ἐνταῦθα διαμένουσι τὸ θέρος πολλοὶ τῶν εὐπορωτέρων κατοίκων τῶν Χανίων, ἄλλοι δὲ διαρκῶς. Ἐν τῷ προαστείῳ τούτῳ κατοικοῦσιν, ὡς εἴπομεν, καὶ οἱ πλείστοι τῶν προξένων. Αἱ ἐν Χαλέπα οἰκοδομαὶ εἰσὶν οὐ μόνον εὐαερώτεροι ἀλλὰ πολλοὶ αὐτῶν καὶ μεγαλοπρεπέστεραι τῶν ἐντὸς τῆς πόλεως. Βαίνων τις ἐκ Χανίων εἰς Χαλέπαν ἢ Σούδαν ἀπαντᾷ εὐθύς ἔξω τῆς πόλεως Ἀφρικανικὸν χωρίον ἥτοι 20—30 καλύβας ἐκ βρυούλων διατεταγμένας εἰς 3—4 σειρὰς ἀφινούσας μεταξύ των ὁδοῦς. Ἐντὸς αὐτῶν κατοικοῦσιν Αἰθίοπες λείψανα τῶν ἐπὶ Μεχμέτ—Ἀλῆ εἰς Κρήτην ἀποικισθέντων Ἀφρικανῶν.

Κληθέντες ὑπ' ἀρίστου φίλου ἵνα συγγευματίσωμεν ἐν τῇ εἰς τὸ χωρίον Μόδι παρὰ τὸν Πλατανιᾶν ἐπαύλει αὐτοῦ ἀνεχωρήσαμεν τῇ 6 1)4 πρωϊνῇ ὥρᾳ διὰ τὸ χωρίον τοῦτο.

Ἄμ' ἐξελθόντες τῆς Πύλης τοῦ Σελίνου καλουμένης, παρατηρήσαμεν, ὅτι καὶ ἐνταῦθα ὡς καὶ ἐν Ἡρακλείῳ οἱ πρὸ τοῦ τείχους τάφροι χρησιμοποιοῦνται ὡς λαχανόκηποι. Πρὸς νότον τῆς ὁδοῦ φαίνονται πολλὰ χωρία ἐκτισμέ-

να ἐπὶ ὑψωμάτων καὶ ἐν μέσῳ δένδρων. Ἡ ὁδὸς δι' ἧς ἐπορευόμεθα ἦν ἐπίπεδος καὶ καλῶς διορθωμένη οὐχὶ ὁμῶς ἀμαξιτή, βαίνουσα δὲ διὰ τῆς πεδιάδος τῶν Χανίων ἔχει ἐνθεν καὶ ἐνθεν κήπους καὶ ἐλαιόφυτα. Πρὸ ἡμῶν ὑψοῦντο μέχρις οὐρανοῦ τὰ λευκὰ ὄρη καὶ ὑπὸ ταῦτα ἐφαίνετο τὸ ὄρος Κερατέ.

Δέκα λεπτά ἐξω τῶν Χανίων παρὰ τὴν ὁδὸν εὐρίσκονται ἴχνη τῆς παλαιᾶς πόλεως Κυδωνίας. Ἐνταῦθα εὐρέθησαν ἀγάλματα, ἀγγεῖα καὶ νομίσματα. Οἱ Κύδωνες ἀναφέρονται παρ' Ὀμήρῳ ὡς ἴδιος λαὸς ἐν Κρήτῃ οἰκῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ὀμηρὸς διαστέλλει τὸν λαὸν τούτου τῶν Ἀχαιῶν, τῶν Πελασγῶν, Δωριέων καὶ τῶν Ἐτεοκρητῶν, εἰκάζουσιν οἱ ἱστορικοί, ὅτι ἦσαν οὗτοι οἱ πρῶτοι τῆς Κρήτης κάτοικοι, οἷς προσετέθησαν βραδύτερον ἄποικοι ἐξ Ἀσίας, πιθανότατα καὶ ἐξ Αἰγύπτου, ἔτι δὲ βραδύτερον κατέλαβον τὴν νῆσον πολυάριθμοι ἐξ Ἑλλάδος ἄποικοι πρὸ πάντων Δωριεῖς, οἵτινες ὑποτάξαντες τοὺς παλαιότερους κατοίκους τῆς νήσου ἐξελλήνισαν αὐτήν.

Ἐνὰ τὴν πεδιάδα φαίνονται δισπαρμένοι Ἐνετικοὶ πύργοι ἢ μέγαρα εὐγενῶν Ἐνετῶν, ἅτινα δὲν κατεκάρθησαν κατὰ τὰς ἐπαναστάσεις, διότι ἐσχηματίζετο πάντοτε στρατιωτικὴ ζώνη περαιτέρω τούτων. Τοὺς πύργους τούτους καλεῖ ὁ λαὸς Π ε λ ε κ α — π ε ι ν ἔ δ ε ς διότι, λέγουσιν, οἱ Ἐνετοὶ ἔκτισαν αὐτοὺς δι' ἀγγαριῶν ἀναγκάζοντες τοὺς δυστυχεῖς ὑποτελεῖς νὰ πελεκῶσιν ἐν ᾧ συγχρόνως καὶ ἐπειῶν διότι δὲν παρείχετο αὐτοῖς ἀνάλογος τροφή!

Ἡμίσειαν ὥραν μακρὰν τῶν Χανίων ἀπαντᾷ ὁ ποταμὸς Κλαδισσός, οὗ τὸ ὕδωρ ἐχάθη πρὸ 25 ἐτῶν, ὥστε ἤδη εἶνε ἀπλοῦς χεῖμαρρος ῥέων μόνον ἐν ὥρᾳ χειμῶνος, ἐνῶ πρότερον ἔρρεε διαρκῶς καθ' ὅλον τὸ ἔτος. (1).

(1) Ἐτηρήθη ἡ ὀρθογραφία τοῦ κειμένου.

Ἔτος Β'—Περίοδος Ε'

Ἐν Χανίοις τῇ 11 Σεπτεμβρίου 1884

Ἀριθ. 106

ΛΕΥΚΑ ΟΡΗ

ἐκδίδονται κατὰ Τρίτην καὶ Σάββατον

ΕΚΔΡΟΜΗ ΕΙΣ ΚΡΗΤΗΝ

Ἐπὶ τὸν τίτλον τοῦτον ὁ βαρῶνος Μάλτσαν ἐδημοσίευσεν ἔκθεσιν τοῦ εἰς Κρήτην ταξιδίου του κατὰ τὸ 1883, ἐξ ἧς ἀποσπῶμεν τὰς ἐπομένας παραγράφους:

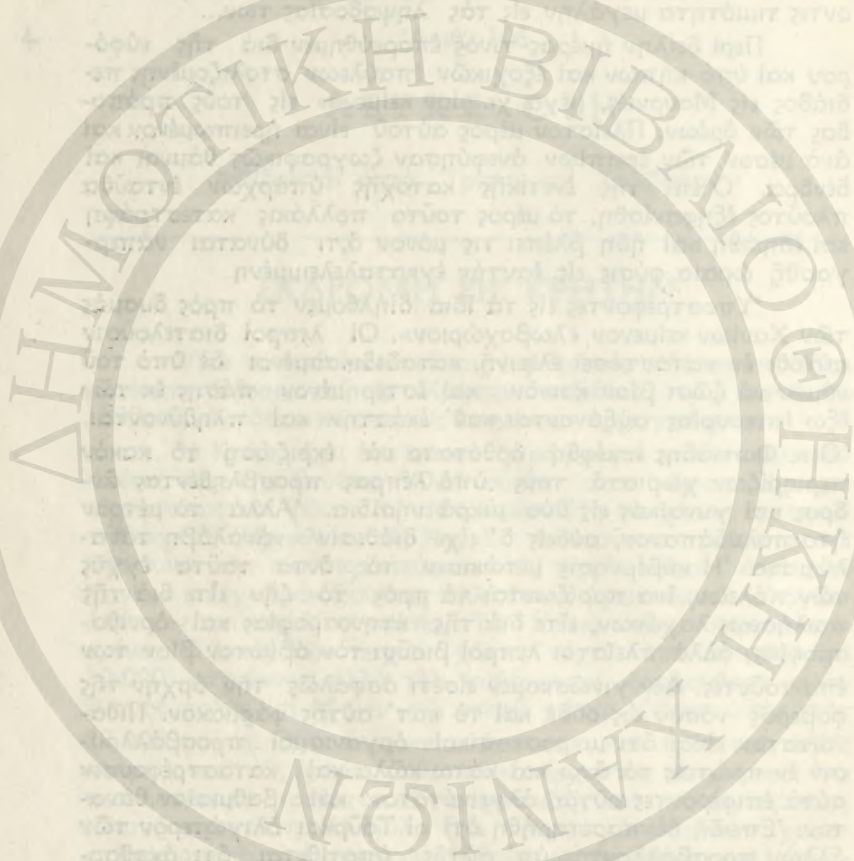
Ἡ Κρήτη ἔχει ἓνα μόνον πράγματι καλὸν φυσικὸν λιμένα, τὸν τῆς Σούδας. Ἄλλ' οὗτος εἶναι ἀριστοτέχνημα τῆς φύσεως καὶ μόνον δι' αὐτὸν μετετέθη ἐσχάτως ἡ πρωτεύουσα ἐξ Ἡρακλείου εἰς Χανιά. Διεννοοῦντο μάλιστα νὰ ιδρύσῃσι τὴν νέαν πρωτεύουσαν εἰς τὴν ἓν μίλιον ἀπὸ τῶν Χανίων ἀπέχουσαν Σούδαν, ἀλλ' ἔνεκα ὑγειονομικῶν λόγων ἀπέσχον τοῦ σχεδίου τούτου. Τὰ Χανιά εἶναι περιτειχισμένα. Ὁ ἐντὸς τῶν τειχῶν χώρος εἶχεν ὑπελογισθῆ διὰ 10.000, κατοίκους, ἀλλὰ τὴν κυβέρνησιν ἠκολούθησε πληθυσμὸς πολὺς καὶ ἤδη ἐν τῷ στενῷ χώρῳ ζῶσιν ὑπὲρ τὰς 20.000 ψυχάς. Οὐδεμία γωνία εἶναι κενὴ καὶ ἡ ἐν ταῖς ὁδοῖς κινήσις, καθ' ἃς ἡμέρας μάλιστα κατέρχονται οἱ χωρικοὶ ἵνα πωλήσῃσι τὰ προϊόντα τῆς συγκομιδῆς καὶ φιλεργίας των, εἶναι ζωηρωτάτη. Ἡ Πόλις ἔχει τέλειον ἀνατολικὸν χαρακτῆρα, στενὰς καὶ ρυπαρὰς διόδους καὶ ἀτάκτως καὶ ἀσυμμέτρως ὠκοδοημένας οἰκίας, ὧν τὰ ἰσόγαια χρησιμεύουσιν ὡς ἐργαστήρια καὶ ἀνοικτὰ παζάρια. Τὰ ἐνταῦθα εἰς πώλησιν ἐκτεθειμένα βιομηχανικὰ προϊόντα προέρχονται ὡς καὶ ἀπανταχοῦ ἐν Ἀνατολῇ σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἐξ Εὐρώπης, ἀλλ' ὁ τρόπος τῆς ἐκθέσεώς των εἶναι ἀλλόκοτος καὶ τὰ ἐρ-

γαστήρια τῶν ὑποδηματοποιῶν, ραπτῶν, σαγματοποιῶν καὶ σιδηρουργῶν φαίνονται ὅλως πρωτότυπα. Τὰ λοιπὰ πωλητήρια βρίθουσιν ἐγχωρίων προϊόντων, μεταξύ τῶν ὁποίων διακρίνονται τὰ κατὰ μεγάλους σωροὺς ἐκτεθειμένα πορτοκάλια. Οἱ πλείστοι τῶν ἐμπόρων εἶναι Ἕλληνες, οὓς οὐδεὶς δύναται ν' ἀντιμετωπίσῃ κατὰ τὴν δεξιότητα καὶ νοημοσύνην, οἱ δὲ ὀλίγοι ἑνταῦθα Ἰουδαῖοι εἶναι λίαν περιωρισμένοι, τὸ πολὺ ὄντες λευκοπαμφυλλουργοὶ καὶ ἐπιδεικνύοντες τιμιότητα μεγάλην εἰς τὰς ληψοδοσίας των...

Περὶ δείλην ἡμέρας τινὸς ἐπορεύθημεν διὰ τῆς εὐφόρου καὶ ὑπὸ κήπων καὶ ἐξοχικῶν ἐπαύλεων στολιζομένης πεδιάδος εἰς Μουρνιές, μέγα χωρίον κείμενον εἰς τοὺς πρόποδας τῶν ὀρέων. Πλείστον μέρος αὐτοῦ εἶναι ἡρειπωμένον καὶ ἀνὰ μέσον τῶν ἑρείπιων ἀνεφύησαν ζωγραφικῶς θάμνοι καὶ δένδρα. Ὁ ἐπὶ τῆς ἐνετικῆς κατοχῆς ὑπάρχων ἑνταῦθα πλοῦτος ἐξεφανίσθη, τὸ μέρος τοῦτο πολλάκις κατεστράφη καὶ ἐδηώθη καὶ ἤδη βλέπει τις μόνον ὅ,τι δύναται νάπεργασθῆ ὠραία φύσις εἰς ἑαυτὴν ἐγκαταλελειμένη.

Ἐποστρέφοντες εἰς τὰ ἴδια διήλθομεν τὸ πρὸς δυσμάς τῶν Χανίων κείμενον «λωβοχώριον». Οἱ λεπροὶ διατελοῦσιν αὐτόθι ἐν καταστάσει ἐλεινῇ, καταδεδικασμένοι δὲ ὑπὸ τοῦ νόμου νὰ ζῶσι βίον κοινὸν καὶ ἐστερημένον πάσης ἐκ τῶν ἔξω ἐπικουρίας αὐξάνονται καθ' ἐκάστην καὶ πληθύνονται. Ὁ κ. Φωτιάδης ἐσκέφθη ὀρθότατα νὰ ἐκριζώσῃ τὸ κακὸν περιορίζων χωριστὰ τοὺς ὑπὸ λέπρας προσβληθέντας ἀνδρας καὶ γυναίκας εἰς δύο μικρὰ νησίδια. Ἄλλὰ τὸ μέτρον ἦτο πολυδάπανον, οὐδεὶς δ' εἶχε διαθέσιν νάναλάβῃ τὰ ἀνάλωμα. Ἡ κυβέρνησις μετώκισεν τὰ ὄντα ταῦτα ἐγγὺς τῶν πόλεων, ἵνα πορίζωνται τὰ πρὸς τὸ ζῆν εἴτε διὰ τῆς πωλήσεως λαχάνων, εἴτε διὰ τῆς κτηνοτροφίας καὶ ὀρνιθοτροφίας, ἀλλὰ πλείστοι λεπροὶ βιοῦσι τὸν ἀβίωτον βίον των ἐπαιτοῦντες. Δὲν γινώσκουμεν εἰσέτι ἀσφαλῶς τὴν ἀρχὴν τῆς φοβεραῆς νόσου ὡς οὐδὲ καὶ τὸ κατ' αὐτῆς φάρμακον. Πιθανώτατον εἶναι ὅτι μικροσκοπικοὶ ὀργανισμοὶ προσβάλλουσιν ἐν πρώτοις τὰ ἄνω καὶ κάτω κῶλα καὶ καταστρέφουσιν αὐτὰ ἐπιφέροντες οὕτω ἀλγεινότερον καὶ βαθμιαῖον θάνατον. Ἐπειδὴ δὲ παρετηρήθη ὅτι οἱ Τοῦρκοι ὀλιγώτερον τῶν ἄλλων προσβάλλονται ὑπ' αὐτῆς, ὑποτίθεται ὅτι ἀκαθαρσία καὶ ἄμετρος κατάλυσις ἐλαιῶν, αἵτινες ἀντικαθιστῶσι τὸ κρέας κατὰ τὰς μακρὰς νηστείας τῶν Ἑλλήνων, εὐνοοῦσι τὴν ἔκρηξιν καὶ διάδοσιν τῆς νόσου, ἣτις δὲν φαίνεται μὲν κληρονομικῇ, ἀλλὰ ταχύτατα μολύνονται τὰ παιδία ὑπὸ

τῶν ἰδίων μητέρων. Κατὰ τὴν ἐπίσημον ἀπογραφὴν ὑπάρχουν ἐν Κρήτῃ 1000 περίπου λεπροὶ, ἀλλὰ κατὰ τὰς παρατηρήσεις μου ὑπάρχουσι πολλῶν περισσότεροι, οἵτινες ὑπὸ τῶν συγγενῶν των κρύπτονται ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ νόμου. (1)

(1) Ἐτηρήθη ἡ ὀρθογραφία τοῦ κειμένου, ὡς ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν ἔφημερίδα.

ΚΡΗΤΙΚΑ
ΗΤΟΙ
ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΑ
ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

ὑπὸ

Νικοστράτου Θ. Καλομενοπούλου

Ἀνθυπολοχαγοῦ τοῦ Πεζικοῦ

Ἐν Ἀθήναις

ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστοῦ

1894

σελ. 254—258

ΠΟΛΙΣ ΤΩΝ ΧΑΝΙΩΝ

Ἐπὶ τῆς παραλίας τοῦ λεκανοπεδίου τῶν Χανίων καὶ πρὸς Δ. τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Χαλέπας ἢ τοῦ Ἀκρωτηρίου, κεῖται ἡ περιτετειχισμένη πόλις τῶν Χανίων· αὕτη ἐκτίσθη ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας πόλεως Κυδωνίας καὶ ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν Ἀράβων Ῥάμπτ—ἐλ—Δζόμπν ὑπὸ δὲ τῶν Ἐνετῶν La Canea.

Ἡ πόλις αὕτη περιβάλλεται ὑπὸ ἰσχυρῶν τειχῶν ἀνεγερθέντων ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν τῷ 1252. Περὶ τῶν τειχῶν τούτων πληροφορίας τινὰς μόνον παρέχομεν, καθ' ὅσον ἡ ἐξέτασις τῶν φρουρίων ἰδιαν ὄλως μελέτην ἀποτελοῦσα ἐξέρχεται τῶν ὀρίων καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς παρούσης πραγματείας. Ὅθεν τὸ φρούριον τῶν Χανίων ἀποτελεῖται ἐξ ἰσχυροῦ καὶ καλῶς διατηρουμένου τείχους σχήματος τετραγώνου οὔτινος ἢ μία πλευρὰ κεῖται ἐπὶ τῆς παραλίας. Ἡ ἀνατολικὴ τοῦ πλευρὰ ἔχει ἕκτασιν 500 ὡς ἕγγιστα μέτρων, ἡ μεσημβρ. 800 καὶ ἡ δυτικὴ 600. Τὰ τείχη ταῦτα προστατεύονται ὑπὸ τεσσάρων προμαχώνων, δύο πρὸς τὸ πεδῖον καὶ

δύο ἐπὶ τῆς ἀκτῆς, σχηματιζομένων κατὰ τὰς τέσσαρας τοῦ τετραγώνου πλευράς, περιβάλλονται δὲ ὑπὸ βαθείας καὶ πλατυτάτης τάφρου. Ἐπὶ Ἑνετῶν ὑπεστηρίζοντο διὰ διαφόρων ἐξωτερικῶν ἔργων ἅτινα ὅμως σήμερον παραμεινθέντα ἐντελῶς κατεστράφησαν.

Ἐκτετακτοῦ ἢ ἀρκτικῆς πλευρᾶ τῆς πόλεως στηρίζεται ἐπὶ τοῦ λιμένος εἶναι δὲ ὁ λιμὴν οὗτος τεχνητὸς καὶ κλείεται πρὸς Β. ὑπὸ σειρᾶς βράχων ἐξ Α. πρὸς Δ. ἐκτεινομένων ἐξεχόντων δὲ ὀλίγων ἀπὸ τῆς θαλάσσης. Ἐπὶ τῶν βράχων τούτων εἶναι ἐκτισμένον τεῖχος μήκους 377 μ. ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποῦ προβάλλει πρὸς τὴν θάλασσαν μικρὸς προμαχῶν. Τὸ τεῖχος τοῦτο ἀπολήγει εἰς πύργον ἐφ' οὗ κεῖται ὁ τὴν εἴσοδον τοῦ λιμένος δεικνύων φανὸς φωτὸς λευκοῦ ἐντάσεως 12 ν. μιλ. Ἀπέναντι τοῦ πύργου τούτου, ἤτοι δεξιᾷ τῷ εἰσερχομένῳ εἰς τὸν λιμένα, ὑφύεται ἀρχαῖον λιθόκτιστον πυροβολεῖον ὠπλισμένον διὰ τινων παλαιῶν ἐμπροσθογεμῶν πυροβόλων.

Τὰ τεῖχη τῶν Χανίων ἦσαν ἄλλοτε ὠπλισμένα διὰ 162 πυροβόλων καὶ ὄλων ἅτινα ὁ Μεχμέτ—Ἀλῆς τῆς Αἰγύπτου ἠλάττωσεν εἰς 86 καὶ ταῦτα ὅμως ὡς ἀχρηστα ἀφηρέθησαν ὀλίγων τινῶν μόνον ἀφθέντων, κατὰ δὲ τὰ τελευταῖα ἔτη ὠπλίσθησαν διὰ πυροβόλων ὀπισθογεμῶν Κρουπ τοποθετηθέντων ἐπὶ πυροβολείων ἐκ γαιῶν ἀνεγερθέντων ἐπὶ τῶν πρὸς τὴν θάλασσαν παλαιῶν τευχῶν.

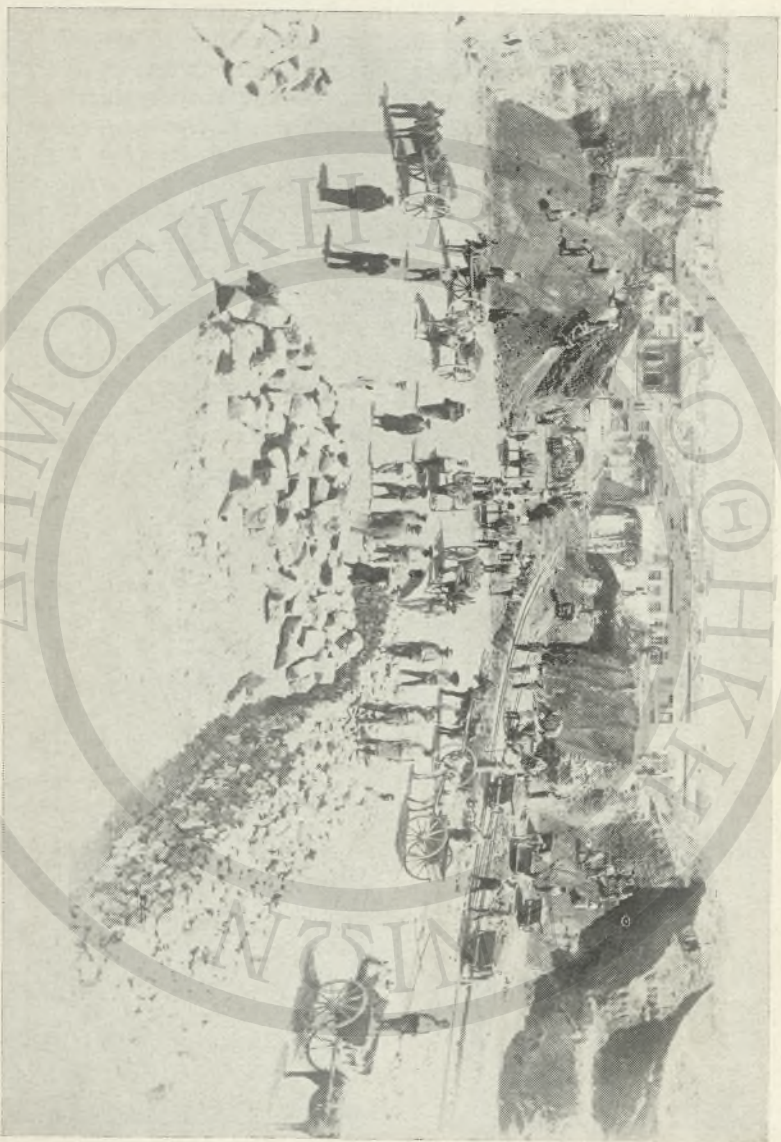
Τὰ τεῖχη τῶν Χανίων ἔχουσι τρεῖς πύλας, μίαν πρὸς Α. τὴν καλουμένην Κούμ—Καπί ἤτοι πύλην τῆς ἄμμου, τὴν μεσημβρινὴν ἣτις εἶναι καὶ ἡ κυριώτερα καὶ καλεῖται Καλέ—Καπισί ἤτοι πύλη τοῦ φρουρίου, καὶ τὴν δυτικὴν κατὰ τὴν συνοικίαν Τοπχανέ. Ἡ τελευταία αὕτη ἀνήκουσα μᾶλλον εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν διατηρεῖται συνήθως κεκλεισμένη.

Ἐπὶ Ἑνετῶν ἡ πόλις περιεκλείετο διὰ τεύχους καὶ ἐκ τοῦ πρὸς τὸν λιμένα μέρους, συγκοινωνοῦσα μετ' αὐτοῦ διὰ 4—5 πυλῶν, τὸ λιμενικὸν τοῦτο τεῖχος κατεδαφίσθη ἤδη πρὸ πολλῶν ἐτῶν τὴν θέσιν δὲ αὐτοῦ κατέχει σήμερον σειρὰ οἰκοδομῶν ἐκτισμένων καθ' ὅλην τὴν λιθόστρωτον προκυμαίαν.

Ὁ λιμὴν τῶν Χανίων, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπομεν, εἶναι τεχνητὸς ἂν καὶ εἶναι δὲ μεγαλύτερος τῶν λοιπῶν τεχνητῶν λιμένων τῶν τριῶν μεγάλων Κρητικῶν πόλεων, δὲν δύναται νὰ περιλάβῃ εἰμὴ μικρᾶς χωρητικότητος πλοῖα, τῶν μεγάλων ἀγκυροβολούντων ξέσθεν τοῦ λιμένος ἐν καλοκαιρίᾳ ἢ ἐν τῷ λιμένι Σούδας ὁσάκις ὑπὸ τῆς κακοκαιρί-

Τὸ Παλιὸν Σανφριβάνι.

Καρεδάφιας του φρουρίου δια την ανέγερσιν τῆς Δημ. Ἀγορᾶς

ας αναγκάζονται.

Ἡ ἔξωθεν τῶν τειχῶν τῶν Χανίων ἐκτεινομένη χώ-
ρα εἶναι ἐπίπεδος καὶ καλύπτεται ὑπὸ ἐκτεταμένων κήπων
καὶ ἐλαιῶνων ἐξικνουμένων μέχρι τῶν περιβαλλόντων τὴν
πεδιάδα βουνῶν. Ἐνιαχοῦ ὅμως παρουσιάζονται καὶ ἄδεν-
δροὶ τινες ἐκτάσεις καλλιεργούμεναι εἰς δημητριακὰ κλπ.
Ἄλλὰ πλὴν τούτου ἀμέσως κάτωθεν τῶν τειχῶν ἐκτείνον-
ται καὶ περίφρακτοι κήποι καὶ δλόκληροι συνοικίαι περὶ ὧν
κατωτέρω θέλομεν ὁμιλήσει.

Ἡ πόλις τῶν Χανίων (1) εἶναι ἔδρα τοῦ Γενικοῦ Διοι-
κητοῦ τῆς Κρήτης ἔχει καθαρὰς ὁδοὺς, ὠραίας οἰκίας καὶ
λαμπρὰς δημοσίας οἰκοδομὰς τὰς ἑξῆς: 1) τὸ διοικητήριον
συγκείμενον ἐκ δύο παραλλήλων κειμένων καταστημάτων,
ἐξ ὧν τὸ μὲν ἐκτίσθη ἐπὶ Μουσταφᾶ—Πασᾶ ἐν τῷ χώρῳ
τοῦ ἀρχαίου Ἐνετικοῦ διοικητηρίου, τὸ δὲ κατὰ 1869—
1870, καὶ περιλαμβάνον ἅπαντα τὰ διοικητικὰ καὶ ἀστυνο-
μικὰ γραφεῖα τῆς Γεν. Διοικήσεως καὶ τὰ παντὸς βαθμοῦ δι-
καστήρια· 2) τὸ ἀρχηγεῖον τοῦ ἐν Κρήτῃ στρατοῦ (Φυρ-
κὰ)· 3) τὸ στρατ. νοσοκομεῖον· 4) δύο στρατῶνας ὧν ὁ εἰς
ἐντὸς τῆς πόλεως ἐν Ἐνετικῷ τινι οἰκοδομήματι, ὁ δὲ ἕτερος
πρὸ ὀκταετίας κτισθεὶς κεῖται εἰς τὴν πρὸ τῆς ἀνατολικῆς
πλευρᾶς τῆς πόλεως ἐκτεινομένην μεγάλην πλατεῖαν τῶν
στρατιωτικῶν ἀσκήσεων ἔνθα καὶ ὁ δημόσιος κήπος· 5) τὸ
ὑγειονομεῖον καὶ 6) τὰ ἀρχαῖα ἐνετικὰ νεώρεια χρησιμεύοντα
ὡς στρατιωτικαὶ ἀποθήκαι καὶ σταῦλοι. Δημοτικὸν κατὰ-
στημα ὑπάρχει ἐν τῇ πόλει ἐν καὶ μόνον, ἐντὸς τοῦ ὁποῦ

(1) ...Σήμερον τὸ φρούριον τῶν Χανίων ἀποτελεῖ μετὰ τῶν λοι-
πῶν τῆς νήσου φρουρίων τὸ μόνον ἔρεισμα τῆς ἐπὶ τῆς νήσου Τουρ-
κικῆς κυριαρχίας· διότι ἐν αὐτῷ κατὰ τὰς διαφόρους ἑπαναστάσεις
προσφεύγουσιν οἱ Τουρκικοὶ πληθυσμοὶ καὶ ἐν αὐτῷ πολλάκις περιο-
ρίζονται τὰ πολυάριθμα στρατεύματα ἅτινα ὁ Σουλτάνος ἐκπέμπει εἰς
Κρήτην πρὸς καταστολὴν τῶν ἑπαναστάσεων. Οἱ Κρήτες πολλάκις ἐ-
πεχείρησαν τὴν ἄλωσιν αὐτοῦ ἀλλὰ στερούμενοι πυροβόλων δὲν ἠδύ-
νηθησαν νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ σκοποῦ των. Μόνον διὰ στενῆς πολιορκίας
ἠδύναντο εὐκόλως νὰ κυριεύσωσιν αὐτό, καὶ ἐπεχείρησαν πολλάκις ἄλ-
λὰ τοῦ φρουρίου ὄντος παραθαλασσίου δὲν ἐξήρκει ὁ ἀπὸ τῆς ξηρᾶς
ἀποκλεισμός. Οἱ Τοῦρκοι ἐφοδιαζόμενοι ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἔμειναν κύ-
ριοι τῶν παραθαλασσίων φρουρίων καὶ σὺν αὐτοῖς ὀλοκλήρου τῆς ἡ-
ρωϊκῆς Μεγαλονησού!

Ὑπὸ στρατιωτικὴν ἔποψιν ἐξετάζοντες τὸ φρούριον τῶν Χανί-
ων δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅ,τι καὶ περὶ τοῦ φρουρίου τοῦ Ἡρα-
κλείου εἴπομεν, ὅτι δηλ. ἰσχυρότατον ὄν ἀπέναντι πεζικῶν στρατευμάτων
καὶ δὴ ἀτάκτων ὡς ἄθυμα μόνον δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀπέναντι προσ-
βολῆς διὰ στόλου, ἡ δὲ ἄλωσις αὐτοῦ εἶναι ἔργον ὀλίγων ὥρων.

εύρισκονται τὰ γραφεῖα τῆς δημαρχίας καὶ τὸ δημοτικὸν νοσοκομεῖον.

Ἡ Ἑλληνικὴ κοινότης ἔχει τὰ ἑξῆς καταστήματα: τὴν Ἐπισκοπὴν, τὴν Δημογεροντίαν, Παρθεναγωγεῖα, Γυμνάσιον πλήρες κλ. κατώτερα σχολεῖα, δύο ναοὺς κλ. Ἡ δὲ Τουρκικὴ κοινότης ἔχει ἐννέα τζαμιά, ὧν τὰ πλεῖστα μετετράπησαν ἐς ἀρχαίων χριστιανικῶν ναῶν, καὶ τρεῖς Τεκέδες Δερβισῶν, ἕνα ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ δύο ἐκτὸς. Καὶ ἡ Ἰσραηλιτικὴ κοινότης ἀνήγειρε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη συναγωγὴν καὶ ἔκπαιδευτικὸν κατάστημα.

Ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλεως διανέμεται ὡς ἑξῆς εἰς τὰς 7 αὐτῆς συνοικίας:

1. Τοπχανέ,	κατ. ὑπὸ 300	Ἑλλ. καὶ 145	Τουρκ. οἰκ.
2. Γιουσούφ-Πασσαῖ,	» » 240	» » 40	» »
3. Ἀράπ-Τζαμισί,	» » 50	» » 60	» »
4. Καστελλίου,	» » 95	» » 260	» »
5. Ἀγαῖ-Τζαμισί,	» » 85	» » 425	» »
6. Τζεζαῖρ-Κολλοῦ,	» » —	220	» »
7. Σπλάντζια (Χουνκιάρ),	» 150	» » 780	» »

Ἐκτὸς δὲ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως κεῖται πρὸς Α. μὲν ἡ συνοικία Κουμ-Καπὶ συνοικισθεῖσα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ Βεγγαζίων καὶ κατοικουμένη ὑπὸ 2 Ἑλλην. καὶ 430 Τουρκ. οἴκω., πρὸς Ν. δὲ καὶ πρὸς Δ. τὰ περὶχώρα (Τοπαλτί) περιλαμβάνοντα τὰς ἀγροικίας Βαροῦσι, Πελεκαπίνα, Κομμεναριά, Ἀγ. Βασίλειος, Μπάρμπου κλ. κατοικουμένας ὑπὸ 32 Ἑλλην. καὶ 33 Τουρκ. οἰκογενειῶν.

Ἦτοι ἡ πόλις τῶν Χανίων μετὰ τῶν περιχώρων κατοικεῖται ὑπὸ 4750 Ἑλλήνων καὶ 9500 Τούρκων, τούτοις προσθετέον 160 Ἰσραηλίτας καὶ 200 καθολικοὺς, διαμαρτυρούμενους κλ. ἦτοι ἐν συνόλῳ ἡ πόλις τῶν Χανίων ἔχει πληθυσμὸν 14610 κατοίκους.

ΚΡΗΤΙΚΗ ΧΩΡΟΓΡΑΦΙΑ

Γεωγραφία, Ίστορία, Στατιστική,

Πληθυσμού, Ἀποστάσεων κτλ.

Ἐγκεκριμένη

ὑπὸ

ΙΩΑΝΝΟΥ ΕΜΜ. ΝΟΥΧΑΚΗ

Λοχαγού τοῦ Πεζικοῦ τῆς Ἑλλάδος

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Παρά τῷ Ἐκδότῃ Σπ. Κουσουλίνῳ

1903

σελ. 229—231

Δῆμος α' τάξεως Χανίων

Σημ. Αἱ ἀποστάσεις λογίζονται ἀπὸ τῆς πόλεως Χανίων.

ῶρ. κάτ.

Χανία	—	12.016
Βαρούσι	—15	— συνοικία Καινούριας Χώρας
Καινούρια Χώρα	—10	2.163
Κούμ—Καπῆ	—10	3.708
Τοπαλτῆ	—25	709
Χαλέπια	—20	3.085

Χανία πρωτεύουσα τοῦ νομοῦ καὶ ὅλης τῆς νήσου, ἔδρα τοῦ Ὑπάτου Ἄρμοστοῦ, τῶν Γενικῶν Προξένων τῶν Δυναμῶν, τοῦ Εἰρηνοδικείου α' τάξεως Χανίων, Πρωτοδικείου, Ἐφετείου, Κακουργοδικείου, Ἀναθεωρητικοῦ τῆς Κρήτης, δυνάμει τοῦ ὑπ' ἀριθ. 138 Νόμου ὠρίσθη ὡς β' ναυτική περιφέρεια, ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Ἐλαφονήσου μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου Μέλεχα. Προΐσταται Λιμενάρχης α' τάξεως, ἔδρα Τελωνείου α' τάξεως, τῆς Γενικῆς Διοικήσεως τῆς Κρητικῆς Τραπεζίτης, Οἰκονομικῆς Ἐφορίας α' τάξεως περιλαμβανούσης τοὺς Νομοὺς Χανίων καὶ Σφακιῶν, Γενικοῦ Λογιστηρίου, Ἀρχηγείου τῆς Χωροφυλακῆς κλπ. ἀρχῶν.

Ἔδρα τοῦ Ἐπισκόπου Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου, ἔχει πλήρες Γυμνάσιον, Ἑλληνικά καὶ Δημοτικά Σχολεῖα, Παρθεναγωγεῖον, Τουρκικά Σχολεῖα ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον, Ἑβραϊκά καὶ τῶν Καθολικῶν, ἔχει προσέτι δύο Ναοὺς Ὁρθοδόξων, ἓνα τῶν Καθολικῶν, Ἑβραϊκὴν Συναγωγὴν, ἑννέα Τουρκικά Τεμένη, Γυμναστικὸν Σύλλογον, Φιλολογικόν, Μουσικόν, τῶν Φιλέργων κλπ.

Οἰκοδομήματα τὸ Ἡγεμονικὸν Μέγαρον, τὸ Παρθεναγωγεῖον ἀνεγερθὲν δαπάναις τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Ρωσσίας, τὸ Νοσοκομεῖον, τὸ Τελωνεῖον, τὸ Νομαρχεῖον. Ἐκτὸς τῶν τειχῶν νεόδμητον Στρατῶνα, Δημόσιον κήπον μετὰ Θεάτρου, Γυμναστήριον, Νεκροταφεῖον καὶ εὐρύτατον μέγαρον δικαστηρίων, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου λειτουργοῦσι καὶ ἀπασαί αἱ Ἀνώτεραι Διευθύνσεις τῆς Κρητικῆς Πολιτείας, τὸ Τυπογραφεῖον αὐτῆς, τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον κλ.

Εἶναι ὥραία πόλις, με λαμπρὰς οἰκοδομὰς, ἔξοχὰς καὶ ἀσκεῖ ἀρκετὸν ἐμπόριον, ἦτο ἔδρα τῶν Κυδωνῶν τὸ πάλαι, ἐλέγετο δὲ μήτηρ τῶν Κρητικῶν πόλεων. Κατελήφθη ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν τῷ 1206 μ. Χ. καὶ ὠνομάσθη Canéa, τὸ δὲ φρούριον ἀνηγέρθη ὑπ' αὐτῶν τῷ 1252, τὸ ὁποῖον ἔχει ἔκτασιν πρὸς Α 500 μ. πρὸς Ν 800 μ. καὶ πρὸς Δ 600 μ. ἔχει τέσσαρας προμαχῶνας καὶ προστατεύεται ὑπὸ τάφρου (ἦδη ὁμως κρημνίζονται τὰ τείχη). Ἔχει τρεῖς πύλας, μίαν πρὸς Α Κούμ—Καπῆ (ἄμμου), Καλὲ Καπισί (φρουρίου) καὶ τὴν ἑτέραν κατὰ τὴν συνοικίαν Τοπχανέ, αἵτινες ἐπὶ Ἑνετῶν ἐφερον ὀνομασίας Ἁγίου Μάρκου κλπ. Οἱ Τούρκοι κατέλαβον αὐτὴν μετὰ δύο μῆνας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς νησίδος Ἀκοιτίου ἦτοι τὴν 12 Αὐγούστ. 1645 ἐπὶ Σουλτάνου Ἰβραήμ μετὰ γενναίαν πάλην τῶν πολιορκουμένων καὶ τοῦ ἀρμοστοῦ Κορνάρου.

Ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐπανειλημμέναι ἔλαβον χώραν σφαγαὶ τῶν χριστιανῶν, αἱ σημαντικώτεραι δὲ τὴν 15 Αὐγούστου 1822, καθ' ἣν ἐσφάγησαν 300 χριστιανοί, ὁ Ἐπίσκοπος Κυδωνίας Καλλίνικος Σαρπάκης καὶ πολλοὶ κληρικοί· ἡ τελευταία δὲ τὴν 12 Μαΐου 1896, ἣτις ὑπῆρξε καὶ ἡ αἰτία τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως καὶ τῷ 1897 ἐπυρπολήθη ὑπὸ τῶν Τούρκων μέγα μέρος τῆς πόλεως καὶ ἐπηρεκλούθησαν τὰ γεγονότα τοῦ ἔτους τούτου.

